

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

CARİ AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME SORUNSALI:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980-2018)

HAZIRLAYAN
MERVE GÜRLEYİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HACI AHMET ŞAHİNÖZ

ANKARA-2020

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 18 / 12 / 2020

Öğrencinin Adı, Soyadı: Merve GÜRLEYİK

Öğrencinin Numarası: 21710107

Anabilim Dalı: İktisat

Programı: İktisat Tezli Yüksek Lisans

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. H. Ahmet ŞAHİNÖZ

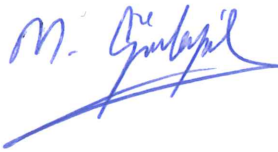
Tez Başlığı: Cari Açık ve Ekonomik Büyüme Sorunsalı: Türkiye Örneği (1980-2018)

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 26/10/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

ONAY

Tarih: 18 / 12 / 2020

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Prof. Dr. H. Ahmet ŞAHİNÖZ

TEŞEKKÜR

Tezimin her aşamasında bana sabırla ve özenle yardımcı olup, yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Şahinöz başta olmak üzere, öğrencilik hayatım boyunca desteğini yanımda hissettiğim tüm öğretim üyelerine teŐekkürlerimi borç bilirim.

Son olarak; varlığından her anımda güç aldığım, en büyük destekçim olan babama ve en büyük minnetimi ilk öğretmenim, öğrenimin her aşamasında yanımda olan ve bu süreçte aramızdan ayrılan rahmetli anneme, bu zor süreçte yanımda olan, tezimi bitirmem için bana destek olan aileme ve tüm dostlarıma sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Merve GÜRLEYİK
EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK SORUNSALI: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ (1980-2018)
Başkent Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
2020

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi; Türkiye'nin 1980-2018 yılları arası ekonomik büyüme ve cari açık/GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) verileri kullanılarak, Eviews programı ile analiz edilmiştir. Augmented Dickey Fuller testi ile durağanlığı analiz edilmiş, Engle-Granger testi ile değişkenlerin eş bütünleşik oldukları ispat edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yapılmış ve sonrasında Johansen eş bütünleşme testi ile de eş bütünleşik oldukları ayrı olarak gösterilmiştir. VECM'nin kalite testleri yapılmış ve bir anormallik saptanmamıştır. Granger nedensellik testi ile, cari açıktan ekonomik büyümeye tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Sonrasında varyans ayrıştırması ve etki tepki analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve cari açık sorunsalını çözmeye yönelik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, cari açık, VECM, Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testi, Granger nedensellik testi.

ABSTRACT

Merve GÜRLEYİK

**Economic growth and the current account deficit problem: Turkey
(1980-2018)**

Baskent University

Social Sciences Institute

Department of Economics

2020

In this study, the relationship between economic growth and current account deficit has been analyzed by operating the economic growth and current account deficit/GDP (Gross Domestic Product) datas through using Eviews programme in the period of 1980-2018. It's stationarity has been analyzed by Augmented-Dickey Fuller test and variables are proved to be cointegrated by using Engle-Granger test. Vector Error Correction Model (VECM) has been made and afterwards variables are showed to be cointegrated by using Johansen cointegration test apart. The quality testing of VECM has been made and no abnormality is detected. With the Granger causality test, an unilateral relationship which arises from current account deficit to economic growth, has been detected. After that, variance decomposition and action-reaction analyses has been made. As a result of the study, suggestions for solving the problematique of economic growth and current account deficit are given place.

Keywords: Economic growth, current account deficit, VECM, Engle-Granger and Johansen cointegration test, Granger causality test.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1
A.EKONOMİK BÜYÜME.....	3
1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI	3
1.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	3
1.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi.....	3
1.2.1. Gelir yöntemi	4
1.2.2. Katma Değer Yöntemi	5
1.2.3. Harcama yöntemi.....	7
1.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	8
1.3.1. Beşeri Sermaye.....	8
1.3.2. Fiziki Sermaye	10
1.3.3. Mali Sermaye	11
1.3.4. Verimlilik.....	12
1.3.5. Doğal kaynaklar.....	12
1.4. Ekonomik Büyüme Modelleri	13
1.4.1. Klasik Ekonomik Büyüme Modeli	13
1.4.1.1. Adam Smith	14
1.4.1.2. David Ricardo.....	15
1.4.2. Karl Marx	16
1.4.3. Keynesyen Düşünce.....	16
1.4.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli.....	17
1.4.5. Neo-Klasik Büyüme Modeli	18
1.4.6. İçsel Büyüme Teorileri	19
B. CARİ AÇIK	21
1. Ödemeler Bilançosu	21
1.1. Sermaye Hareketleri Hesabı	22
1.2. Rezerv Hareketleri Hesabı	23
1.3. Net Hata Ve Noksanlar Hesabı.....	24
1.4. Cari İşlemler Hesabı	24
1.4.1. Mal Ticareti.....	24
1.4.2. Sermaye Hareketleri	25
1.4.3. Uluslararası Hizmetler (Görünmez Ticaret)	25
2. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar	28
2.1. Esneklik yaklaşımı	28
2.2. Toplam harcama yaklaşımı	29

2.3. Mundell-Fleming Yaklaşımı	30
2.4. Parasalcı Yaklaşım.....	30
2.5. Dönemler Arası Yaklaşım.....	31
3. Cari Açığa Sebep Olan Etkenler.....	32
3.1. Sermaye hareketleri.....	32
3.2. Hammadde, sermaye malı, ara malı ve enerji ithalatı	33
3.2. Tasarrufların yatırımları karşılayamaması	34
3.5. Bütçe açıkları	34
3.6. İhracat gelirlerinin yetersiz olması	36
3.7. Dış Borçlanma	36
3.8. Döviz Kuru	37
4. Cari Açığın Finansmanı.....	38
5. Cari Açığın Sürdürülebilirliği.....	41
2.BÖLÜM.....	44
TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK.....	44
1. 1980-1989 Dönemi.....	44
2. 1989-1999 Dönemi	47
3. 2000-2018 Dönemi	49
3.BÖLÜM.....	56
EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ	56
1. Literatür	56
1.1.Uluslararası Literatür	56
1.2. Yerel Literatür	59
2. Metodoloji.....	64
2.1. Durağanlık (Birim Kök) Testi.....	64
2.2. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM).....	65
3. Ampirik Bulgular.....	67
3.1. Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller Testi (ADF)	67
3.2. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi	68
3.2.1. En küçük kareler yöntemi (EKK).....	69
3.2.2.Hata Terimi Hesaplama	69
3.2.3. Hata Düzeltme Modeli	70
3.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	71
3.3.1. Uygun gecikmeli uzunluk	71
3.3.2. Johansen Eş Bütünleşme testi	75
3.3. VECM’nin Kalite Testleri.....	77
3.4.1. Otokorelasyon (Lagrange Çarpanı)	77
3.4.2. Değişen Varyans (White Heteroskedascity Test)	78
3.4.3. Normallik testi.....	79
3.4.4. Ters Kök Testi	80
3.5.Granger Nedensellik Testi	80
3.6. Etki Tepki Analizi.....	81
3.7. Varyans Ayrıştırması Modeli.....	83
4. EKONOMİK ANALİZİN DEĞERLENDİRİLMESİ	84
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	88
KAYNAKLAR.....	101

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1 Türkiye 2018 Gelir Yöntemi İle GSYH Hesabı, Bin TL.....	4
Tablo 1.2 Türkiye,2018 Üretim Yöntemi İle GSYH Hesaplama, Bin TL.....	5
Tablo 1.3. Türkiye 2017 GSYH Hesabı Harcama Yöntemi İle; Bin TL.....	7
Tablo 1.4. OECD Ülkeleri Cari Hesap Dengesi (GSYH, Milyon Dolar) (%)	27
Tablo 1.5. Türkiye, Resmi Rezervler ve Cari İşlemler Hesabı (Milyar Dolar)	40
Tablo 2.1. Sanayi Üretim Endeksi Değişim Oranları, 2006-2020 (%).....	54
Tablo 3.1. Augmented Dickey Fuller Testi.....	68
Tablo 3.2. En Küçük Kareler Yöntemi.....	69
Tablo 3.3. Hata Terimi Hesaplama.....	70
Tablo 3.4. Hata Düzeltme Modeli.....	71
Tablo 3.5. Uygun Gecikmeli Uzunluk.....	72
Tablo 3.6. Vektör Hata Düzeltme Modeli.....	73
Tablo 3.7. Model Seçimi.....	75
Tablo 3.8. Johansen Eş Bütünleşme (Koentegrasyon) Testi.....	76
Tablo 3.9. Otokorelasyon.....	78
Tablo 3.10. Değişen varyans (White Heteroskedascity Test).....	77
Tablo 3.11. Normallik Testi.....	79
Tablo 3.12. Granger Nedensellik Testi.....	81
Tablo 3.13. Varyans Ayrıştırması.....	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye, 1960-2015 Dönemi İthal Edilen Enerjinin Toplam Kullanılan Enerji İçerisindeki Payı (%).....	33
Şekil 2: Türkiye, 1960-1990 Dönemi, Sanayi Üretiminin GSYH İçindeki Payı.....	46
Şekil 3: 2008-2019 Dönemi, ABD-Türkiye Ekonomik Büyüme Oranları.....	52
Şekil 4: Türkiye'nin 1980-2019 Dönemi İhracat ve İthalatı (Milyon Dolar).....	53
Şekil 5: Büyüme Oranı-Cari Açık Düzey Durağanlık Grafiği.....	67
Şekil 6: Johansen Parametre Tahmini.....	77
Şekil 7: Ters Kök Testi.....	80
Şekil 8: Etki Tepki Analizi.....	82

KISALTMALAR LİSTESİ

GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
TL:	Türk Lirası
AR-GE:	Araştırma Geliştirme
TCMB:	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
IMF:	Uluslararası Para Fonu
SDR:	Özel Çekme Hakkı
OECD:	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
ADF:	Augmented Dickey Fuller
VECM:	Vektör Hata Düzeltme Modeli
EKK:	En Küçük Kareler Yöntemi
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
DB:	Dünya Bankası
KİT:	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
TMSF:	Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu
BDDK:	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
GB:	Gümrük Birliği

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanması için, cari açık verilmesi sık rastlanan bir durumdur. Cari açığın ekonomik büyüme haricinde yerel para birimindeki değerlenme, tasarruf oranlarının yatırımları karşılayamaması, enerji fiyatlarında yükselme gibi birçok sebebi de vardır. Burada önemli olan iki tane unsur vardır. Bunlardan birincisi; cari açığın nasıl finanse edildiği, ikincisi ise cari açığın sürdürülebilirliğidir.

Türkiye gibi, üretimi ithal girdiye dayalı ülkeler ihtiyaç duydukları döviz ihtiyacını ihracat gelirleriyle karşılayamadığında, iç kaynaklar yetersiz geldiğinde bu açığı dış kaynaklar ile finanse ederler. Bu finansmanın doğru yönlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü dış açığı kapatamayacak şekilde yapılan yatırımlar, yeni üretim kaynağı yaratmayan yönlendirmeler sonucunda mevcut olan açığı kapatmak için de yeni dış kaynak ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır.

Cari açık, birçok makro ekonomik değişkeni de etkilemekle birlikte ekonomik krizlerin de habercisidir, denebilir. Ancak hedeflenen ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için verilen cari açığın sürdürülebilir olması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı, her ülke için farklı oranlarda seyretmektedir. Çünkü her ülkenin kırılma noktası, ekonomik durumu farklılık göstermektedir.

Çalışmanın amacı; ekonomik büyüme ve cari açık sorunsalını inceleyip, ekonomik büyümeyi azaltmadan, cari açık sorunu ile baş edebilmenin yöntemlerini araştırmaktır.

Çalışma üç bölüm içermektedir. Birinci bölümde; ekonomik büyüme ve cari açık iki ayrı başlık altında teorik olarak incelenmiştir. Ekonomik büyümenin tanımı, ekonomik büyümeyi hesaplama yöntemleri, ekonomik büyüme modellerinden bahsedilmiştir. İlk bölümün ikinci yarısında ise ödemeler bilançosu ve alt kalemleri açıklanmış, cari işlemler dengesi ve içeriğinden bahsedilmiş, cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik yaklaşımlar, cari açığın sebepleri, cari açığın finansmanı ve sürdürülebilirlik kavramına değinilmiştir.

İkinci bölümde Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisinin 1980 yılından günümüze kadar olan süreçte tarihsel gelişimi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi incelenmiştir. Öncelikle, literatür taraması yapılmıştır. Analizde kullanılan metodoloji ayrıntılarıyla verilmiştir. Çalışmada Eviews programı ve Dünya Bankasından elde edilen 1980-2018 yılları arasındaki süreçte Türkiye’nin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları ve yıl bazında Cari

Denge/GSYİH oranı kullanılmıştır. İlk olarak geliştirilmiş durağanlık analizi (ADF) yapılmış, Engle-Granger eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Sonrasında, VECM yapılmış ve bu analiz neticesinde Johansen eş bütünleşme testi uygulanmıştır. VECM bitiminde, hata teriminin kalite testleri yapılmıştır. Yapılan Granger Nedensellik Analizi sonucunda cari açıktan ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında, Türkiye'deki cari açık ve ekonomik büyüme sorunsalını oluşturan etkenler ve bunları ortadan kaldırmak için önerilere yer verilmiştir.

1.BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK

A.EKONOMİK BÜYÜME

1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

1.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

“Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına iktisadi büyüme denir. İktisadi büyüme reel Gayri Safı Yurtiçi Hasılanın (GSYH) zaman içinde sürekli artması demektir. Ekonomik büyümenin sağlanmasının en önemli koşulu, insanların yaşam standardını yükseltmektir, bunun için de ülkeler iktisadi büyümeyi gerçekleştirmek için uğraşırlar.” Ünsal, (2001: 11) Buna ek olarak belirtmek gerekir ki; aslında ekonomik büyüme pozitif olduğu kadar negatif de olabilir.

Ekonomik büyümeyi tanımlarken mal ve hizmetteki artış, şeklinde ifade edilmişti. Ekonomik kalkınma ise; “Tüm insanların yaşamları ile yeteneklerinin kalitesini geliştiren ve insanların yaşam düzeylerini, özgüvenlerini, özgürlüğünü arttıran bir süreçtir.” (Todaro & Smith, 2012: 7) Ekonomik büyüme, rakamlarla gösterilebilir bir kavramdır. Ancak kalkınma daha çok nitelik açısından incelenir. Her zaman rakamlarla gösterilemez. Kalkınma daha çok bir ülkede yaşayan halkın yaşam standartları, eğitim olanakları, birey özgürlükleri gibi ekonomik yapının yanında; sosyal yapı, ülke politikası, devletin sunduğu hizmetleri kapsayan daha geniş bir kavramdır. Ekonomik büyüme kavramı, ekonomik kalkınmanın bir alt başlığı olabilir, ancak tam tersi mümkün değildir. Bir ülke ekonomisi hızlı bir büyüme sağlamış olabilir ancak bu ekonomik kalkınma da gerçekleşmiş, demek değildir. Ülkelerin hedefleri, ekonomik büyümenin yanında sosyal ve ekonomik alanlara yöneldiği ölçüde, ekonomik büyüme ile birlikte ekonomik kalkınma süreçlerini de başlatmış olur.

1.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

“GSYH; bir ekonomide, belirli bir dönemde yerli ve/veya yabancı üretim tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir.” (Güvel, 2017: 24) Ekonomik büyümenin ölçülmesi ise GSYH’nın bir yıl içerisinde gösterdiği değişikliklerin hesaplanması demektir. GSYH’nın ölçülmesinde; Gelir Yöntemi, Üretim Yöntemi ve Harcama Yöntemi gibi üç ayrı yöntem kullanılmaktadır.

1.2.1. Gelir yöntemi

Bir ülkede bir yıllık süreç sonucunda üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirlerin toplanması ile bulunur. Buna göre;

“GSYH= Ücret/maaş gelirleri + Faiz ödemeleri + Rant + Kar + (Dolaylı Vergiler-teşvikler) + Sermayenin yıpranma bedeli” şeklinde bulunur.

Tablo 1.1. Türkiye 2018 Gelir Yöntemi İle GSYH Hesabı, Milyon TL

Gayrisafi yurtiçi hasıla (A21), gelir yöntemiyle		(Milyon TL)
İktisadi faaliyet kolları (NACE Rev. 2)	Akım	2017
	Gayrisafi yurtiçi hasıla	3.107
	Ürün üzerindeki vergi eksi sübv.	354
Sektör Toplamı	Gayrisafi katma değer	2.753
Total	İşgücüne yapılan ödemeler	947
	Üretim üzerindeki vergiler	20
	Üretim üzerindeki sübvansiyonlar	45
	İşletme artığı/karma gelir; brüt	1.830
	Sabit sermaye tüketimi	472
	İşletme artığı/karma gelir; net	1.358
A Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Gayrisafi katma değer	189
B Madencilik ve Taşocakçılığı	Gayrisafi katma değer	27
C İmalat Sanayi	Gayrisafi katma değer	545
D Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	Gayrisafi katma değer	37
E Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faal.	Gayrisafi katma değer	30
F İnşaat	Gayrisafi katma değer	266
G Toptan ve perakende ticaret	Gayrisafi katma değer	368
H Ulaştırma, depolama	Gayrisafi katma değer	239
I Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	84
J Bilgi ve iletişim	Gayrisafi katma değer	78
K Finans ve sigorta faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	101
L Gayrimenkul faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	223
M Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	Gayrisafi katma değer	73
N İdari ve destek hizmet faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	96
O Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Gayrisafi katma değer	135
P Eğitim	Gayrisafi katma değer	129

Q İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	75
R Kùltùr, sanat, eğlence, dinlence ve spor	Gayrisafi katma değer	28
S Diğer hizmet faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	29
T_Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	Gayrisafi katma değer	1

Kaynak: TÜİK

Tablo 1.1’de GSYH’nin gelir yöntemi ile sektörel bazda hesaplanan rakamları verilmiştir.

1.2.2. Katma Değer Yöntemi

Üretim yöntemi de denir. Bu yöntemde GSYH; ÷lkede üretilen mal ve hizmetlerin, üretim sürecinde ortaya çıkan tüm katma değerlerin ve bu mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplanması ile bulunur.

Tablo 1.2. Türkiye, 2018 Üretim Yöntemi İle GSYH Hesaplama, Milyon TL

Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Değer	217
	Pay (%)	5,8
	Değişim oranı (%)	14,5
Madencilik ve taşocakçılık	Değer	37
	Pay (%)	1,0
	Değişim oranı (%)	33,8
İmalat sanayi	Değer	709
	Pay (%)	19,0
	Değişim oranı (%)	29,6
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım	Değer	50
	Pay (%)	1,4
	Değişim oranı (%)	34,2
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	Değer	33
	Pay (%)	0,9
	Değişim oranı (%)	12,5
İnşaat	Değer	267
	Pay (%)	7,2
	Değişim oranı (%)	0,4
Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	Değer	450
	Pay (%)	12,1
	Değişim oranı (%)	22,3
Ulaştırma ve depolama	Değer	305

	Pay (%)	8,2
	Değişim oranı (%)	26,8
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	Değer	116
	Pay (%)	3,1
	Değişim oranı (%)	38,6
Bilgi ve iletişim	Değer	92
	Pay (%)	2,5
	Değişim oranı (%)	17,2
Finans ve sigorta faaliyetleri	Değer	112
	Pay (%)	3,0
	Değişim oranı (%)	11,1
Gayrimenkul faaliyetleri	Değer	253
	Pay (%)	6,8
	Değişim oranı (%)	13,7
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	Değer	87
	Pay (%)	2,3
	Değişim oranı (%)	18,5
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	Değer	106
	Pay (%)	2,8
	Değişim oranı (%)	11,0
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Değer	180
	Pay (%)	4,8
	Değişim oranı (%)	34,8
Eğitim	Değer	155
	Pay (%)	4,2
	Değişim oranı (%)	21,2
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Değer	93
	Pay (%)	2,5
	Değişim oranı (%)	23,6
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	Değer	34
	Pay (%)	0,9
	Değişim oranı (%)	22,5
Diğer hizmet faaliyetleri	Değer	35
	Pay (%)	1,0
	Değişim oranı (%)	18,5
Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	Değer	2
	Pay (%)	0,05
	Değişim oranı (%)	20,5
Sektörler toplamı	Değer	3 335
	Pay (%)	89,6
	Değişim oranı (%)	21,0
Vergi-Sübvansiyon	Değer	389
	Pay (%)	10,4
	Değişim oranı (%)	10,0
Gayrisafi yurt içi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	Değer	3 724
	Pay (%)	100,0
	Değişim oranı (%)	19,7

Kaynak: TÜİK

1.2.3. Harcama yöntemi

Bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetler için yapılan harcamaların toplanması şeklinde bulunur. Buna göre;

$$\text{“GSYH= G+I+C+NI”}$$

G: Kamu harcamaları

I: Brüt yatırımlar

C: Tüketim

NI: Net ihracat (İhracat- İthalat)''

Tablo 1.3. Türkiye 2018 GSYH Hesabı Harcama Yöntemi İle; Milyon TL

Gayrisafi yurt içi hasıla	Endeks	174,3
	Hacim (Milyon TL)	1.742
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	2,8
Yerleşik hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kar amacı olmayan kuruluşların nihai tüketim harcaması	Endeks	165,5
	Hacim (Milyon TL)	1.025
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	0,0
Devletin nihai tüketim harcamaları	Endeks	155,9
	Hacim (Milyon TL)	245
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	Endeks	224,2
	Hacim (Milyon TL)	501
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	-0,6
Stok değişimleri	Endeks	-
	Hacim (Bin TL)	-
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	-
Mal ve hizmet ihracatı	Endeks	179,0
	Hacim (Milyon TL)	404
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	7,8
(Eksi) Mal ve hizmet ithalatı	Endeks	160,5
	Hacim (Milyon TL)	375
	Bir önceki yıla göre değişim oranı (%)	-7,8

Kaynak: TÜİK

1.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyümenin kaynakları;

- 1.Beşeri sermaye
- 2.Fiziki sermaye
- 3.Mali sermaye
4. Verimlilik
- 5.Doğal kaynaklar olmak üzere dört ana başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye, ekonomilerdeki eğitilmiş, deneyimli ve yetenekli insan gücünü ifade etmektedir. 1960'lı yılların ilk yarısında oluşmaya başlayan beşeri sermaye kavramı, Schultz'un tarım üretimindeki artışı eğitime verilen önemin artması şeklinde açıklamasıyla gündeme gelmeye başlamıştır. Schultz, 1980'li yıllarda tartışılan içsel büyüme teorisine; ekonomik büyüme kaynaklarından biri olan sermaye kavramına "Beşeri sermaye"yi de ekleyerek daha detaylı incelenmesini sağlamıştır. Eğer bir ülkede yatırım yapan şirket, çalışanlarını eğitilmiş ve nitelikli olacak şekilde seçiyor ve bu özelliklerin gelişmesi için uğraşıyorsa; bunun sadece verimlilikte değil teknolojinin yayılmasına da olumlu bir etki sağlayacak ve üretim sürecinde kullanılan sermaye daha etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır. Buna göre, ölçüğe göre azalan getiriler durumu da her ülke ekonomisi için geçerli olmayacaktır. (Şimşek-Kadılar; 2010: 118)

Ülkelerde yalnızca fiziki sermayeye yatırım yapılması, ekonomik büyümeyi sağlamak konusunda tek başına yeterli değildir. Ülkelerde yapılan yatırımların beşeri sermayeye yönelik olması, spillover etkileri sayesinde oluşturdukları faydalar daha da artmaktadır. Spillover etkisi, gelişmekte olan ülkelerde üretilen ürünlerin katma değeri yüksek ürünler üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları uzmanlaşma, bilgi yayılımı gibi etkilerin üretim yaptıkça yayılması demektir. Bilginin yayılımı hem verimliliği artıracak, hem teknolojinin yayılmasını sağlayarak uluslararası pazarda üstünlük sağlayabilecek ürünlerin üretimine katkıda bulunacaktır. İçsel büyüme teorisine göre de bu beşeri sermayeye yapılan yatırımlara bağlıdır. Teknolojik gelişmelerin ve bilginin; bir ülkede artıp daha da yayılmaya başlaması ekonomik büyümeyi de pozitif yönde etkileyecektir. Bu sebeple beşeri sermayeye yapılan yatırımlar artmalı, bireyler niteliklerine göre verilen kurs ve eğitimlerle geliştirilmelidir.

Beşeri sermayeye verilen önem sonucu sağlanan ekonomik büyümeye verilecek en iyi ülke örnekleri; Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'dır. (Şimşek-Kadılar, 2010: 118)

Üretim yapıldıkça çalışanların deneyimleri artacak ve öğrenme etkisi denilen kavram ortaya çıkacak, üretim sayısı arttıkça yayılma etkisi daha da artacak ve yeni teknolojik gelişmeler ve buluşların yayılması hızlanacaktır. Aslında bütün bunların sonucunda bilgi de yayılacaktır. İşte bu aşama beşeri sermayeyi önemli kılan noktalardan birisidir. Bu yayılma etkisi, beşeri sermayeye yapılan yatırımlarla birlikte sadece üretimden doğan bilgi birikiminden daha ileri bir seviyeye ulaşacaktır. Bahsedilen bu spillover etkileri de gittikçe ivme kazanacaktır. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini artırmak için çözüm önerileri son bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacaktır.

Beşeri sermayenin getirisinin ekonomik büyüme ilişkisi yapılan araştırmalarda ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değiştiğini göstermektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, fiziki sermayeye yapılanlara kıyasla ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Bir ülkenin gelişmeye başlamasından itibaren olan aşamada bu katkının daha çok olduğu görülmektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi güçlüdür. Gelişmiş ülkelerde ise beşeri sermaye kavramından çok yeni teknolojiler ve katma değeri yüksek malların üretilmesi ön plana çıkmaktadır. (Karataş-Çankaya, 2011: 119) Gelişmekte olan ülkeler için, beşeri sermayeyi önemli bir merdiven olarak görmek mümkündür. Daha fazla üretim için gereken deneyim ve daha da önemlisi katma değeri yüksek ürünler üretebilmek için gerekli teknolojiyi yaratacak olan sermaye, beşeri sermayedir. Belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkelerde ise artık önemli olan unsur verimliliği artırmak, katma değeri yüksek ürünler üretebilmek ve teknolojik gelişmeler için gerekli araştırma ve geliştirme sağlanmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde, nitelikli işgücüne daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitimin yanında; işgücünün becerilerinin sektörlere doğru yönlendirilmesi, yaşam standartlarının ve ekonomik güçlerinin iyi şartlarda olması gibi durumlara da önem verilmelidir. Çünkü, çoğu gelişmekte olan ülkelerde beyin göçü bu şartların karşılanmadığı için meydana gelmektedir. Durum böyle olunca ise; üretim yapan ancak yeterli düzeyde ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimini yapamayan, teknolojik gelişmelerden mahrum ve sanayisi için gerekli olan ara malını ithal etmek zorunda kalan, sahip olduğu kaynakları etkin bir biçimde kullanamayan bir ülke yapısı ortaya çıkmaktadır.

Ünsal (2009: 619), ekonomik büyümeyi etkileyen unsurlarından biri olarak sosyal sermaye kavramından da bahsetmiştir. Sosyal sermaye, yine insan kaynaklı olduğu için bu kısımda yer verilmiştir. "Bir toplumun sahip olduğu kurumların tümüne sosyal sermaye

(social capital) denir. Toplumun sahip olduğu örf ve adetlerden-kanunlardan-kurallardan-bürokrasinin kalitesinden-rüşvetin yaygınlığından-yönetim biçiminden ve ekonominin açıklığından oluşan sosyal sermaye, iktisadi büyümeyi etkileyen önemli bir unsurdur. Bir ülkenin sahip olduğu sosyal sermaye, insanların üretmeye-icat etmeye yönelik davranışlarını etkilemek suretiyle büyüme üzerinde etkili olur. Dünya pratiği sosyal sermayesi zayıf olan ülkelerin büyüme hızlarının düşük olduğunu göstermektedir. Bu yüzden de hükümetlerin büyümeyi hızlandırmalarının bir başka yolu, sosyal sermayeyi sürekli geliştirmektir.”

Sosyal sermaye, bir ülkenin soyut olarak sahip olduğu bir sermaye birikimi olarak da tanımlanabilir. Toplumun değer yargıları, gayri resmi yaptırımları, geleneksel yaşayış ve davranış biçimleri gibi birçok maddi olmayan unsuru kapsamaktadır. Sosyal sermaye bir ülkede ne kadar gelişmiş ise ülke o kadar eğitime, gelişime ve değişime de o kadar açık olacak, destek verecektir. Bu yüzden beşeri sermaye ve sosyal sermaye birbirlerini tamamlayan iki unsurdur. Beşeri sermayenin niteliğini artırmak için sosyal sermaye kavramına önem vermek gerekir.

1.3.2. Fiziki Sermaye

Bir ekonomideki, makine, teçhizat ve üretimde kullanılan diğer mallara fiziki sermaye denir. Fiziki sermaye aslında üretim sürecinde üretimin miktarını belirleyen önemli faktörlerden biridir. Fiziksel sermaye yönünden zengin olan ülkelerin yatırım oranları da bir o kadar çok olacaktır. Turna (2017: 55) ekonomik büyüme ve fiziki sermaye arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır;

- “Ölçek ekonomileri ve artan getirilerin temelinde yatırımlar yani fiziki sermaye yatmaktadır.
- Yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve kullanılması fiziki sermaye birikimi ve yatırımlar sayesinde gerçekleşmektedir.
- Fiziki sermaye ve yatırımlar sayesinde işbaşı eğitim, deneyim ve uzmanlaşma imkanları artmaktadır.
- Fiziki sermaye ve yatırımlar işgücünün verimliliğini artırmaktadır.
- Fiziki sermaye ve yatırımlar çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır.”

Bir ülkede yeni yatırımları teşvik edici yapan unsurlardan birisi de fiziki sermayenin bol olmasıdır. Yeni yatırımların olması işgücünün bilgi birikimini artırmakta, bilgi birikimi ise verimliliği artırmaktadır.

1.3.3. Mali Sermaye

Ekonomik büyüme kaynaklarından biri olan mali sermaye, mali piyasaların iki önemli unsurundan biridir. “Para, sermaye, altın, döviz swap ve opsiyon piyasaları ile vadeli piyasalar ve gelecek işlemleri piyasalarından oluşmaktadır. Mali işlemler iki temel başlık altında incelenebilir; bankaların halk ya da işletmelerden topladıkları mevduatları ihtiyaç halinde kısa vadeli fon işlemleri şeklinde borç vermesini içeren para piyasalarındaki işlemler ve uzun vadeli tahvil ve hisse senedi gibi öz kaynak olarak kullanılan menkul değerleri içeren sermaye piyasaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Mali sermaye, para piyasalarına göre işleyişi daha kolay ve yaygındır. Mali sermaye, yönetimi belirli bir yerde, belirli koşullar altında organize olunmuş bir şekilde sürdürülen menkul kıymetler borsası ve borsa haricinde menkul kıymetlerin dolaşımında olduğu tezgahüstü piyasalar olmak üzere iki başlıkta incelenebilir.” (Seyidoğlu, 2015: 620)

Sermaye piyasaları sayesinde işletmeler çıkarttıkları tahvil ve hisse senetlerini halka satıp karşılığında elde edilen fonları ise yeni yatırımlarda kullanarak reel ulusal üretimin ve kalkınma hızının artmasında önemli bir faktördür.” Devletin bütçesinde bulundurduğu kaynakları ve makroekonomik politikalar ile bu kaynakları yönlendirmesi ile mali sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi gözlemlenebilecektir. Bu mali sermayenin yönetimi bu noktada incelenmesi gereken bir unsurdur. Devletin yapacağı kamu harcamalarının niteliği ve hangi alanlarda kullanıldığı önem arz etmektedir. Devlet harcamaları, devletin faaliyetleri sonucu bütçeden ayrılan tüm kaynakların maliyetlerini göstermektedir. Devlet harcamalarının miktarının belirlenmesi, GSMH hesaplanırken doğru miktarlara ulaşılması konusunda önem arz etmektedir. Bu bağlamda harcamaların nitelik ve özelliklerine göre; üretim ve fiyatlar düzeyinde etkide bulunan cari harcamalar, ülkelerin üretim kapasitelerini artıran ve sermaye stoklarına katkıda bulunan yatırım harcamaları ve kamu otoriteleri tarafından karşılıksız, GSMH üzerinde direk etki göstermeyen transfer harcamaları olarak üçe ayrılmaktadır. (Işık-Alagöz, 2005: 65) Devletin harcamaları karşılamak için vergi, harç gibi yollarla elde ettiği gelirler ve bu gelirleri yönlendirdiği harcamalar incelendiğinde doğrudan etkinin cari harcamalar ile gerçekleştiği, yatırım harcamalarının ise daha uzun vadeli ancak düzenli ve sağlıklı gelir getiren harcamalar olduğu gözlemlenmiştir.

1.3.4. Verimlilik

“Girdilerin miktarındaki artışlarla açıklanamayan büyüme, yalnızca bu girdilerin verimliliğindeki artışla tanımlanabilir: her girdi birimi daha fazla çıktı üretiyor olmalıdır. Bir girdinin verimliliği, teknolojik değişim, bilgi düzeyindeki diğer ilerlemeler ve ölçek ekonomilerinin de dahil olduğu etmenler tarafından belirlenir.” (Case-Fair-Oster, 2012: 638)

Ekonomik büyümeyi artırmak için, verimlilik unsuruna önem verilmelidir. Ne kadar beşeri ve fiziki sermayeye sahip olunursa olunsun, çıktının yüksek miktarda olması ve daha çok katma değeri yüksek ürünler üretmek için verimliliği artırıcı hamlelerde bulunulmalıdır. Ülkeler teknolojik gelişme olgusuna önem vermeli, AR-GE yatırımlarını artırmalıdır. Etkin bir fiziki sermaye nitelikli makinelerden, teçhizatın oluşur. Etkin bir beşeri sermaye; kalifiye elemanlardan, alanlarında kendilerini geliştirmiş ve teknolojik gelişmeleri takip eden işgücünden oluşur.

1.3.5. Doğal kaynaklar

“Doğal kaynaklar, diğer ekonomik mallardan farklı olarak üretilmeden doğada bulduklarından yüksek kâr potansiyeline sahiptirler. Doğal kaynaklar kiralanarak veya hazır oldukları biçimde piyasaya sürülerek ekonomik bir kazanç oluşturabilmelerinin yanında, mekan, şekil, zaman ve mülkiyet faydası yaratarak ekonomiye daha yüksek katma değer kazandırma potansiyelleri de bulunmaktadır. Bu nedenle doğal sermaye, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik refahın ve kalkınmanın sağlanmasında, fakirliğin azaltılmasında ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynamaktadır.” (Çınar, 2015: 173)

Doğal kaynak, bir ülkenin hiçbir üretime, satın almaya tabi olmadan sahip olduğu mallardır. Bu yüzden ekonomik döngüye ne kadar aktif bir şekilde kaynak olarak kullanılırsa, o kadar ekonomik büyümeye katkısı olacaktır. Doğal kaynağın ekonomik büyümeye pozitif etkisinin ölçütü; iyi değerlendirilmesidir. Yani; işgücünün, sanayinin, uluslararası pazara sunma hareketlerinin ve teknolojinin doğal kaynaklara doğru bir şekilde yönlendirilmesidir. Ancak, her ülke yeterli oranda doğal kaynağa sahip değildir. Bu ülkeler doğal kaynak eksikliğini; alternatif kazanç yollarıyla tamamlamaya çalışmaktadır. Örneğin; Japonya doğal kaynak açısından fakir olan bir ülke olmasına rağmen, bu açığı sanayisini geliştirerek, katma değeri yüksek ürünler üreterek kapatmakta ve dünyanın en gelişmiş ekonomileri arasında yer almaktadır. Bir diğer örnek ise, Hollanda'dır. Doğal kaynakları

yeterli olmamasına rağmen; ağırlıklı olarak tarımsal üretime önem vermiş ve şu anda dünyanın en önemli tarım ürünü ihracat eden ülkelerinden biridir.

Karacan (2007: 59), doğal kaynakları şu şekilde açıklamıştır; ülkelerin ekonomik büyüme kaynaklarının önemli bir parçası da doğal kaynaklardır. Doğal kaynakları aktif bir şekilde kullanabilmek için gelişmiş ülkeler teknolojilerini ve yatırımlarını bu yönde değerlendirmektedir. Doğal kaynak yönünden fakir olan ülkeler ise, bu açığı kapatmak için beşeri sermayelerini aktif bir şekilde kullanarak, teknolojik atılımlar yaparak ve diğer ülkelerden ithal ettikleri hammaddeleri işleyerek alternatif yollar aramaktadır.

Bu kısımda doğal kaynakların etkin kullanılmasının yanında bir diğer önemli unsur ise yeşil büyümedir. Karbon salınımını azaltmak, gelecek nesillere daha iyi bir zemin hazırlamak ve çevreyi koruyarak sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamayı kapsayan yeşil büyüme çerçevesinde dünyada yeni bir düzen arayışı da ortaya çıkmıştır. Her ülke yapısı gereği bu konuda daha spesifik adımlar atmaktadır. Doğal sermayeyi korumak için atılan bu adımlara ülkeler bütçelerinden pay ayırmaktadır. Bu yüzden maliyetli ve var olan üretim yapısını değiştirecek olan uzun vadeli bu süreci uygulamak zor olsa da, sadece ülkelerin kendilerine değil, küresel açıdan da bir sorumluluk projesi olan bu adıma destek verilmelidir.

1.4. Ekonomik Büyüme Modelleri

İktisatçılar, ekonomik büyüme olgusunu açıklamak ve bunun gerçekleşmesi için bir çok teori ortaya atmışlardır. Başta sermaye olgusu ön planda iken, daha sonra teknolojik gelişme, fiziki sermayenin yanında beşeri sermaye gibi diğer etkenlerle de incelemeye başlamışlardır. Bu kısımda farklı iktisadi ekollerin büyüme modelleri kısaca anlatılmaktadır.

1.4.1. Klasik Ekonomik Büyüme Modeli

“Kökene 1770’lere dayanan Klasik ekonomi, fiyat düzeyi, ulusal çıktı düzeyi, gelir, istihdam, tüketim, tasarruf ve yatırım gibi temel makroekonomik değişkenleri açıklamada ilk sistematik girişim olarak kabul edilmektedir. Bu isim Keynes tarafından verilmiştir. Klasik iktisatçılar; Adam Smith, J. B. Say, D: Ricardo, J. S. Mill, T. Malthus, A. C. Pigou vd., 1770’lerden 1930’lara kadar olan 150 yılı aşkın süre verdikleri eserlerde ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu ve ekonomide rekabetçi piyasaların var olduğunu kabul etmişlerdir. Klasikler tam istihdam denge düzeyini savunmuşlardır.” (Yıldırım ve diğerleri, 2010: 258)

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de teknik buluşların sanayiye uygulanmasıyla birlikte bu üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıf ile işçi sınıfının arasındaki ayrım belirginleşti. Fransız ihtilali ile birlikte din adamları, feodal beyler gibi Orta Çağdan kalan sosyal yapılar ortadan kalktı ve bireycilik ve özgürlük düşüncesi önem kazandı. Bu gelişmeler, sermaye sahibi sınıfa siyasi iktidarın da kapılarını açacaktır. İngiliz sömürgesi olan Kuzey Amerika’nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte merkantalizm önemli bir kalesini kaybetti. Bütün bu gelişmeler klasik ekolün temelini oluşturmuştur.

Homo economicus (ekonomik adam) ismi ile nitelendirdikleri kâr maksimizasyonu yapan rasyonel bireylerin çıkarlarını en yükseğe çıkarmaları toplumu da refaha erdirecektir. Yani klasikler refah kavramını bireyden topluma doğrusal ilerleyen bir süreç olarak incelemişlerdir. Klasik iktisat şu belli başlı kuralları savunur;

-Fiyat mekanizması, bir ekonomide tam istihdamı sağlayacak en önemli olgulardan biridir. Klasik okul, değer bölüşüm teorisi üzerinde çalışıp, fiyat endekslerini bulmuşlardır. Bu endeksler reel kavramının ortaya çıkmasıyla, değer sabit bir ölçüsü kabul edilmiştir.

-J. B. Say’in kendi ismiyle anılan Say kanununa göre; “Her arz kendi talebini yaratır.”, yani üretilen her bir ürün o değerinde kendi talebini de oluşturmaktadır.

-Fizyokratlarla birlikte ilk kez “Milli Gelir” kavramından söz edilmiştir. Milli gelirin toplumdaki sınıflar arasında paylaştırılıp, bir değer olarak ölçülmesi üzerinde durulmuştur.

-Ekonomiler kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasını bozabilecek her türlü devlet müdahalesini karşılayabilir olmalıdır.

-Zaman faktörüne önem vermelerine rağmen, bir toplumun ekonomisindeki yapısal değişimleri reddedip, serbest piyasa ekonomisinin sorunsuz bir şekilde işleyeceğini varsamışlardır.

-Parayı bir değer olarak değil de, sadece takas aracı olarak kabul etmişlerdir.

-Piyasada üreticiler ve tüketiciler tam bilgiye sahiplerdir.

-Piyasalarda tam rekabet vardır.

-Reel gelirin toprak sahipleri, sermaye sahipleri, girişimciler ve işçiler olmak üzere dört başlık altında dağılımı yapılmıştır. İlk defa yapılan bu ayrımla birlikte girişimci kapitalistlerin getirisi olarak kabul edilen kâr ve faiz kavramları ortaya çıkmıştır.

1.4.1.1. Adam Smith

Klasik iktisatın temellerini atan Adam Smith, bu düşüncüyü 1776 yılında çıkardığı “Ulusların Zenginliği” adlı eseriyle başlatmıştır. “Smith’in, bir malın değerini belirleyen

faktör nedir sorusuna verdiği cevap şöyledir: Sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunmadığı ilkel ve vahşi toplum döneminde, değeri belirleyen biricik faktör ihtiva edilen emektir. Sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde emeğe kumanda etmek mümkün olduğu için, değer; emek, sermaye ve toprak tarafından toplu olarak yaratılmaktadır.” (Bocutoğlu, 2012:132)

Adam Smith; modelinde ekonomik büyüme konusunu şu şekilde açıklamıştır; faaliyetleri sonucunda kâr elde etmek için çalışan girişimcilerin elde ettikleri sermaye, iş bölümü ve uzmanlaşmayla teknolojik ilerlemeye sebep olacaktır. David Ricardo'nun düşüncelerinin tam tersi olarak; emek faktörü için azalan verimler yasasını reddedip, artan verimler yasasını desteklemektedir. Yalnızca söz konusu sermaye olduğunda azalan verimler yasasını geçerli bulmaktadır. Kâr amacı güden girişimciler, sermaye miktarı arttıkça azalan verimlilikle karşılaşması sonucu yatırımlarını azaltıp, tasarruf oranlarını artıracaklardır. (Türlüoğlu, 2019: 29)

Adam Smith, ekonomik büyümenin ülkelerde bir sınırı olduğunu savunmuştur. Tarımsal üretimin hakim olduğu bu dönemde işlenecek toprakların sınırlı miktarda olması, çalışanların verimliliğinin sınırlı olması, tarımsal üretimin iklim koşullarına bağlı olarak şekil alması bu düşüncesini desteklemiştir. “Mutlak Üstünlük Kavramını” literetüre getiren kişidir. Mutlak üstünlük, her ülkenin hangi malın üretiminde üstünlüğü varsa, o malın üretilmesi gerektiğini savunur. Adam Smith, bu düşünceleriyle, diğer klasik iktisat düşünürlerine de ışık tutmuştur.

1.4.1.2. David Ricardo

Politik Ekonomi ve Vergilendirmenin İlkeleri adlı 1817 Yılında çıkardığı kitabı ile ekonomik büyüme hakkındaki düşüncelerini yayınlamıştır. David Ricardo da Adam Smith gibi değer in emek olduğunu savunmaktadır. Adam Smith'e göre bir ülke mutlak üstünlüğünün olduğu malları üretmeliydi. David Ricardo ise bu konuda, “Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi”ni ileri sürmüştür. Bu teori, üretim yapacak olan iki ülkenin iki üründe hangisinde daha üstünse kârını maksimize etmesi için o ürünü üretmesi gerektiğini savunur. Üretilen malda uzmanlaşılır. Bu malın önceliğini belirleyen önemli bir unsur olarak emeğin üretimde harcadığı zaman, olarak incelemiştir. Ricardo'ya göre, üretilen bir malın değerini üretim aşamasında ona harcanan emek miktarı belirler. Rant -yani toprak sahiplerinin o toprağı işleme için çiftçiden aldığı kira- üzerinde çalışmış ve rantın hesaplanmasında, toprağın işlenmesi sırasında ortaya çıkan maliyetlerin dahil edilmemesi gerektiğini

savunmuştur. Teknolojik gelişmelerin önemini belirtmesiyle birlikte, bu gelişmelerin işçilerin istihdamını etkileyeceğini de öne sürmüştür.

1.4.2. Karl Marx

Marx'a göre, malın değer arz etmesi için aynı değerde bir şeyle takas edilebilecek bir niteliği olmalıdır. Üretilen mal, hangi sektörden ya da ne olursa olsun kıstas üretimde kullanılan emektir. Çalışanların aldığı ücret, işgücünün karşılığıdır. İşçilerin emeklerinin karşılığında aldığı maaşların yeterli olmadığını, mal ya da işletme sahiplerinin haksız kâr elde ettiklerini savunur. Bu sistemin değiştirilmesi gerektiğini üç aşamayla komünizm sistemine geçiş ile mümkün olduğunu, böylece mülkiyet kavramının özel kişilerde değil de devlet elinde olup, işçilerin emeklerinin sömürülmeyeceğini savunmuştur. Marx, iktisata zaman kavramını getirmiştir.

Ekonomik büyümeyi ve krizleri zaman kavramı ile incelemiştir. Azalan kâr oranlarını verimlilikten bağımsız olarak inceleyip, marjinal analizi reddetmiştir. Çünkü Marx'a göre işçilerin aldıkları düşük ücretler verimliliği azaltan unsurdur. Teknolojiyi, işgücüne ikame olarak incelemiştir. Sermaye birikimi rakamlarının fazlalaşması ama kâr oranlarının düşmemesi (Sebebi, artan teknoloji ile birlikte ortaya çıkan büyük ölçekli firmalar maliyeti azalttı ancak kâr oranı düşmedi.) ve neo-klasik büyüme modeli ile birlikte önem kazanan işçi hakları ve sendikalaşma hareketleri sonucunda Marx'ın işçi sınıfının günden güne daha kötü bir duruma düşeceği düşüncesinin olmaması ile birlikte Marx'ın düşüncelerine olan ilgiyi azaltmıştır.

1.4.3. Keynesyen Düşünce

Klasik ve Neo-Klasik Düşünceye göre; ülke ekonomilerinde tam istihdam dengesi olacağı söz konusu idi. Ancak 1750'li yıllardan 1929 Büyük Buhran dönemine kadar olan süreçte meydana gelen ekonomik krizler başta yalnızca sapma olarak nitelendirilirken, sürekli bir hal alınca her iki düşüncenin de önemi azalmaya başlamıştır. Bu krizler gelişmiş ülkeler olmak üzere, dünya genelinde büyük zararlara neden olmuştur. J. M. Keynes; 1936'da İstihdam, Faiz ve Para Hakkında Genel Teori isimli kitabını yayınlayarak, "Keynesyen Düşünce"nin temellerini oluşturmuştur. Keynes bu eser ile ekonomik düşünce tarihçesine Klasik ve Neo-Klasik Düşüncelerin üzerine devrim yapmıştır. (Dinler, 2001: 300)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında korumacı politikalar uygulayan devletler, 1929 Büyük Ekonomik Kriz ile birlikte bu politikaları uygulamaya devam etmiş ve Klasik ve Neo-Klasik görüşlere güven azalmıştır. Savaş ile birlikte İngiltere’de ihracat rakamları azalışa geçmiş, istihdam oranları düşmüştür. Keynes bu duruma çözüm olarak Sterlin’in devalüe edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak bu düşünce 1929 Büyük Ekonomik Krizi’nin İngiltere’ye de yansısıyla birlikte 1931 yılında uygulanabilmiştir. Devalüasyon ile birlikte İngiltere’nin ihracatı artmıştır. Almanya bu durumdan zarar görünce, 1933’te Keynes’in politikalarını uygulayarak kamu harcamalarına önem verip, devletin piyasaya müdahale etmesinin önünü açmıştır. Aynı yıl Amerika da benzer politikaları gerçekleştirerek Keynesyen düşüncenin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Keynes’in asıl amacı; ekonomik büyümeyi artırmak için çözüm üretmek değil, ülkelerin ekonomilerinin durgunluktan çıkarılmasıdır. Bunun için de düşüncelerini Genel Teori isimli çalışmasında yayınlayıp bir ekonomik büyüme modelinden çok krizden çıkış önerilerini öne sürmüştür. Keynes daha çok üç unsur üzerinde durmuştur. Bunlar durgunluk, işsizlik ve enflasyondur. Ülkeler durgunluktan çıkmak için talebi artırıcı çalışmalar yapmalıdırlar. Çünkü talep artarsa, üretim artar. Daha fazla beşeri sermayeye ihtiyaç duyulur. Bu da istihdamı artırır. Böylece yatırım harcamaları da artar, demiştir.

Keynes, tasarruf ve yatırımı eşit kabul etmemiştir. Sebebi, tasarruftaki her artışın yatırım olarak değerlendirilmemesidir. Tasarrufun artması aslında piyasayı daraltan ve nihayetinde geliri azaltan bir unsurdur. Bu yüzden, yatırımları artırmak için tasarruflardan önce tüketim artmalıdır, diyen Keynes, Say’ın “Her arz, kendi talebini yaratır.” tezini reddedip, “Her talep, kendi arzını yaratır.” tezini ileri sürmüştür.

Durgunluk dönemlerinde, devletlerin bütçelerinde açık verebileceğini, durgunluktan çıkana kadar genişletici maliye politikası uygulanması gerektiğini savunur. Bu dönemde faizler düşük tutulmalıdır. Devletin piyasaya gerektiği durumlarda müdahale etmesi gerektiğini söyler.

Altın karşılığında para basma yöntemini, yani altın standardı sistemini yeterli bulmaz. Klasik düşünce parayı sadece takas aracı olarak görürken, Keynes parayı bir değer birikim unsuru olarak tanımlamıştır.

1.4.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes’in çalışmaları kısa vadeyi baz almaktadır. Harrod-Domar modeli ise Keynes’in çalışmalarının uzun dönem sentezidir. Harrod ve Domar’ın farklı zamanlarda çalışmalarını

yapmış olsalar da benzer düşüncelere sahip olmalarından dolayı beraber incelenmektedirler. Model, ekonomilerde tam istihdam olması gerektiğini savunur. Yapılan tasarruflar, ekonomik büyümenin önemli bir dinamiğidir ve nihayetinde yapılan tasarruflar kadar da yatırım miktarı olmalıdır.

“Büyüme hızını marjinal tasarruf oranı (s) ile sermaye-hasıla katsayısıyla (k) açıklayan Harrod-Domar büyüme modeli toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkiden yola çıkmaktadır.

$$\Delta Y/Y = s/y$$

Ekonomik büyüme sermaye hasıla katsayısının değeriyle ters orantılıyken, marjinal tasarruf oranıyla doğru orantılıdır. Yani ekonomide marjinal tasarruf oranı arttıkça ve sermaye hasıla katsayısı düştükçe ekonominin büyüme hızı artacaktır” (Özsağır, 2008:338; Muratoğlu,2011: 59)

Domar, ekonomik büyüme için yatırımların çok önemli bir unsur olduğunu öne sürmüştür. Bir ülkede yapılan yeni yatırımların artması, gelir ve aynı zamanda talebi de artırmaktadır. Yeni yatırımlar üretimi ve üretim hacmini artırmaktadır. Domar, bu artan üretim hacminin taleple olan ilişkisini incelemiştir. Harrod da aynı konu üzerinde çalışmalar yapmış ve aynı zamanda artan çıktı miktarı ile elde edilen gelirin, yatırımlarla ilişkisini incelemiştir.

1.4.5. Neo-Klasik Büyüme Modeli

1956 yılında birbirleriyle ilişkisi olmaksızın Solow ve Swan tarafından temelleri atılan bu modele Solow-Swan Büyüme Modeli de denir.

Neo-Klasik büyüme modelinde değer kavramı, marjinal değer ile ifade edilerek önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir. Marjinal değer kavramı, tüketici kesimin kararlarını ifade etmekte yararlı bir unsur olarak ortaya koyulurken bu kavram zamanla üretim alanında da değerlendirilmeye başlanarak; fayda, maliyet, gelir, verimlilik gibi makro ekonomik hususlarda da karar mekanizmalarının tutumlarını ifade etmekte yardımcı olmuştur. (Dinler,2001: 299) Böylelikle, iktisadi düşünce tarihi Klasik iktisatın incelemeye başladığı makro iktisat konularından neo-klasik düşünce ile birlikte çerçeveyi daha çok üreten ve tüketen birey gibi küçük bir alana indirerek mikro iktisat konularına da yöneldi.

Neo-klasik büyüme modelinde, azalan verimler baz alınmıştır. Tasarruf ve yatırımları aynı seviyede kabul etmişlerdir. Ekonomi daima tam istihdam durumundadır. Bu model,

üretim sürecinde fiziksel sermaye ve beşeri sermayenin birbirlerini ikame edebileceklerini savunur.

1.4.6. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorisini geliştirenler, Neo-klasik modeli uzun vade konusunda eleştirmişlerdir. Sermaye kavramına sadece fiziksel sermayi değil de, beşeri sermayeyi de dahil etmişlerdir. Neo klasik modelde incelenen azalan verimler yarasını reddedip, artan verimleri savunmuşlardır. Bunun sebebi ise, üretim arttıkça kazanılan bilgiler ve bunun sonucunda gelişen teknoloji verimliliği artıracak ve artan verimler durumu oluşacaktır. Bu modele içsel büyüme teorisi denmesinin sebebi, bir ülkede ekonomik büyümeyi artıracak sebebi o ülkenin kendi ekonomik temellerinde araştırdıkları içindir. Piyasalarda tam rekabet durumunun mümkün olmayacağını, monopolün piyasaların gelişmesinde daha önemli olduğunu savunmuşlardır. Bunun nedeni ise, monopolcü bir piyasada ürün farklılaştırması durumunun olmasıdır. Firmalar rekabet edebilmek için sürekli kendini geliştirip, yeni ürünler üretme ihtiyacı duyacaktır. Bu da piyasayı hem geliştirir hem de ürün skalasını artırır.

İçsel büyüme modelinde, öne çıkan önemli unsur ekonomik büyümeyi sağlamak için teknolojik gelişmenin üzerinde durulmasıdır. İçsel büyüme modelleri, teknolojik gelişmenin nasıl değerlendirildiğini ele alarak gruplandırılmaktadır. Yardımcı (2006: 100)'ya göre; "Birinci grup modellerde teknolojik gelişme dolaylı olarak, onun dışındaki bazı faktörlere ilişkin ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu modellerde genel olarak teknolojik gelişme tasarruf, yatırım, yaparak öğrenme, beşeri sermaye ve kamu harcamaları gibi faaliyetlere bağlı ve bunların ardından kendiliğinden oluşmaktadır. Ayrıca bu grup modellerin ortak özelliği rekabetçi piyasa koşullarını esas almalarıdır. İkinci grup modellerin ayırıcı özelliği ise, teknolojik gelişmenin ayrı bir sektör tarafından doğrudan bu tür faaliyetlere yapılacak yatırımlarla sağlanabileceği fikrinin modelde yer alması ve rekabetçi olmayan piyasalara dayalı işlemleridir. İkinci grup modeller literatürde "AR-GE temelli modeller", "yenilik temelli modeller" ya da "Schumpeterian modeller" olarak da isimlendirilmektedir."

Bu modelde bilginin, bununla birlikte artan teknolojik gelişmenin, beşeri sermayenin önemini değeri ön plana çıkmış ve bu üç unsura yatırım yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Beşeri sermayenin gelişmesi uzun dönemde eğitimle mümkün olduğu ileri sürülmüştür.

Bilgi ve teknolojik gelişme unsurlarının korunmasını sağlama konusunda devletin piyasalara müdahalede bulunması gerektiği savunulmuştur.

B. CARI AÇIK

1. Ödemeler Bilançosu

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun bir alt kalemidir. Ödemeler bilançosundaki değişiklikler, bir ülkenin önemli makro ekonomik parametrelerinde de değişime sebep olmaktadır. Özellikle yatırımlar, ekonomik büyüme hızı, diğer ülkelerden yapılan borçlar gibi birçok değişken üzerinde etki göstermektedir. Bu bağlamda, ödemeler dengesinden de bahsetmek gerekmektedir.

“Bir ülkedeki yerleşiklerin (bir ülkede bir yıldan fazla süredir ikamet eden kişilerin-kurumların ve ülke hükümetinin) diğer ülkelerle-dış alemle belirli bir dönemde (bir yılda) gerçekleştirdikleri iktisadi işlemlerin kayıt edildiği tabloya, ödemeler dengesi denir. Ödemeler dengesi ülkenin dış alemle bir yılda gerçekleştirdiği mal, hizmet, transfer ve varlık işlemlerini yansıtır.” (Ünsal, 2009: 474)

Ödemeler dengesi; bir ülkenin makroekonomik dengesini belirleyen en önemli parametrelerden bir bölümünü barındırmaktadır ve bir ülkenin ihracatının ithalatını hangi oranda karşıladığını, ülkenin dış ticaretinin hangi rakamlarda seyrettiğini ve dış ticaret yapısının ne olduğunu, ülkeye gelen yabancı sermaye ve ülkeden çıkan yerel sermaye gibi bir çok unsuru inceleyen yani kısaca bir ülkenin diğer ülkelerle ekonomik hareketlerini yıllık olarak gözlemlediğimiz bir bilançodur. Ödemeler dengesi aynı zamanda ülkeler arasındaki karşılıksız transferleri, ülkelerin özel çekme hakları (SDR) ile diğer ülkelere yönelik hak ve yükümlülüklerindeki değişiklikleri göstermektedir. Ödemeler dengesinde zaman içerisinde meydana gelen değişikliklerin doğrudan döviz kurları, fiyatlar genel düzeyi, tasarruf oranları ve nihayet ekonomik büyüme hızı üzerinde etkisi olduğuna hiç şüphe yoktur.

Ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin, ülke ekonomileri üzerinde yarattığı etkiler oldukça büyük ve önemlidir. Çünkü; GSYH, ekonomik kalkınma, dış borç, döviz kurları gibi bir çok değişken üzerinde etkisi vardır. Bu kadar değişken ile ilişkili ve hepsinin üzerinde etkili olduğu için, Merkez Bankası (MB), Devlet Planlama Teşkilatı gibi bir çok ülke otoritelerince sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Ödemeler bilançosu yalnızca kamu otoritelerinin incelediği bir unsur değil; ülke içindeki ve dışındaki tüm kişi ve kurumlar için de yaptıkları faaliyetlerin devamlılığı için önemlidir. Ödemeler bilançosunun mali varlıklar üzerindeki etkisi de diğer portföy yatırımları ile ilgilenen kişiler için önem arz etmektedir. (Seyidoğlu, 2015: 338)

Ödemeler dengesi bilançosunun dört alt kalemi vardır;

-Sermaye hareketleri dengesi (Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, diğer uzun ve kısa vadeli yatırımlar.)

-Rezerv hareketleri (Altın hareketleri, devlette var olan yabancı paralar ve diğer ülkelere olan borçlar.)

-Net hata ve noksan

-Cari işlemler dengesi (Mal ticareti ve hizmet ticareti)

1.1. Sermaye Hareketleri Hesabı

Sermaye hareketleri hesabı; bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı sermaye hareketlerini inceleyen hesaptır. Devlet ya da özel kesim tarafından yapılan sermaye hareketleri, genellikle süresi bir yıldan kısa olan kısa vadeli sermaye hareketleri ve uzun vadeli sermaye hareketleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

“Ödemeler dengesinin ikinci ana hesabı olan sermaye hesabında, ülkenin dış alemde gerçekleştirdiği varlık işlemleri yer alır. Bir başka deyişle, sermaye hesabında tahvil, hisse senedi, ev, arsa gibi varlıkların alım satımı ile banka mevduat hesapları kaydedilir. Bir ülkenin tahvil, hisse senedi, ev, arsa gibi varlıkların yurt dışında yerleşiklere satışından ve yurt dışında ikamet edenlerin ülkede açtırdıkları banka mevduat hesaplarından elde ettiği gelire, sermaye girişi (capital inflow) denir. Sermaye girişi sermaye hesabında (+) işaretle gösterilir.

Benzer biçimde bir ülkede ikamet edenlerin yurt dışından tahvil, hisse senedi, ev, arsa gibi varlıklar satın almaları ve yabancı ülkelerde banka mevduat hesapları açtırmaları sonucu diğer ülkelerin elde ettiği gelire, sermaye çıkışı (capital outflow) denir. Sermaye çıkışı sermaye hesabında (-) işaretle gösterilir.

Sermaye hesabını oluşturan sermaye girişi ile sermaye çıkışının toplamına, sermaye hesabı dengesi (capital account balance, CK) denir.

Sermaye Hesabı Dengesi (CK) = (Sermaye Girişi)+ (Sermaye Çıkışı)” (Ünsal,2009: 75-76)

Sermaye hareketleri hesabını; sermaye hesabı ve finans hesabı olarak iki alt başlık açarak incelemek mümkündür. Sermaye hesabı finansal varlık niteliğine sahip olmayan, herhangi bir şekilde üretilerek elde edilmemiş varlıkların (ev, arsa vb. gibi) işlemlerini içermektedir. Finans hesabı ise kamu ya da özel bankalar tarafından yapılan bankacılık işlemleri, bir ülkedeki yatırımcının başka bir ülkeye yaptığı doğrudan yabancı sermaye

yatırımları, tahvil, hisse senedi, bono gibi menkul kıymetlerin alınıp satılması olan portföy yatırımları gibi finansal işlemleri içerir ancak bu işlemlerden elde edilen gelirler (faiz geliri ve kâr geliri) cari işlemler hesabına yansıtılır.

Yükseler (1998:7) sermaye hareketleri hesabının yapısını şu şekilde açıklamıştır; “Cari işlemler dengesi açık veya fazlası, net hata -noksan ve rezerv değişmesinin olmaması durumunda, sermaye hareketleri dengesindeki sermaye giriş veya çıkışları ile karşılanmaktadır. 1989 yılı ikinci yarısında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin etkisiyle gerek net hata-noksan gerek rezerv değişmelerinde yıllar itibariyle önemli dalgalanmalar gözlenmektedir. Bu durum, cari işlemler dengesi ile sermaye hareketleri dengesi arasındaki bağıın zayıflamasına ve döviz kurlarının belirlenmesinde sermaye hareketlerinin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Sermaye hareketleri dengesi, genelde iç-dış faiz farkındaki değişimler, beklenen enflasyon ve döviz kuru değişimleri ile sermaye piyasalarının genel performansından etkilenmektedir.”

Ülkeler döviz gelirlerini yalnızca uluslararası ticaretle değil, sermaye hareketleri ile de sağlarlar. Sermaye hareketleri hesabı; her ülkenin vergi sisteminin farklı olması, ülkelerin sermaye hareketlerini kısıtlama gibi kararları, döviz kurlarındaki oynaklık, faiz oranlarının farklı olması gibi birçok sebeple ülkelerin sermaye hareketlerinden sağladıkları getiri de değişmektedir.

Sermaye hareketleri hesabını aslında cari hesabı dengeleyici bir hesap olarak da görmek mümkündür. Cari işlemler hesabı bir açık verdiğinde, bu açık sermaye hareketleri ile finanse edilmeye çalışılır. Bunun sonucunda cari işlemler hesabı hala açık veriyorsa, rezerv hareketleri ile ülkelerin Merkez Bankaları açığı finanse etmeye çalışırlar.

1.2. Rezerv Hareketleri Hesabı

Resmi rezerv, Merkez Bankasının lüzum olduğu durumlarda işleme koymak için bulundurduğu uluslararası rezervlerdir. Bu rezervler döviz piyasalarını düzenlemek, dış ödemelerde kullanmak, yerel paranın değerini stabilize etmek gibi amaçlarla kullanılır. Bu rezervler; Merkez Bankası bünyesindeki altın rezervi, yabancı para ve mevduatlar, Uluslararası Para Fonu (IMF)'ndeki üye ülkelerinin kotalarınca bulundurduğu rezervler ve “Özel çekme hakkı” anlamına gelen SDR (special drawing rights); dönem bazında IMF'ye üye ülkelerin kullanabildiği rezervlerdir, SDR değeri karşılığında ülkeler IMF'den borç almaktadır. Aslında bu hesabı Merkez Bankasının düzenleyici bir alt kalemi olarak da görmek mümkündür.

1.3. Net Hata Ve Noksanlar Hesabı

“Ödemeler bilançosunun otonom veya çizgi-üstü işlemlerinin net bakiyesi ile denkleştirici ya da çizgi-altı işlemlerin ters yönlü (işareti ters) bakiyesi birbirine eşit olmalıdır. Bununla birlikte, uygulamada çoğu kez cari işlemlerle sermaye işlemlerinin kaydedilişindeki hata, eksik, gecikme ve unutmaya gibi nedenler dolayısıyla bu eşitlik kendiliğinden sağlanmamaktadır.” (Seyidoğlu, 2015: 353)

Ülkelere mal giriş ve çıkışı esnasında gümrükte düzenlenen belgelerdeki yanlışlıklar ve bu süreçteki ödeme işlemlerinde ortaya çıkan gecikmeler, ... gibi durumlar ödemeler dengesindeki borç ve alacak eşitliğini bozabilir. Bu eşitsizliklerin giderilmesi için bu hesap kullanılmaktadır, bu hesaba istatistik farklar hesabı da denmektedir.

1.4. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli hesabıdır. Mal ve hizmet ticaretindeki hareketler izlenir. Yapılan mal ve hizmet ihracat ve ithalatı sonucu ortaya çıkan alacak ya da borç, bize ülkenin makro ekonomik durumu hakkında bilgi verir. Bu hareketler sonucunda elde edilen döviz miktarı, harcanılan döviz miktarından fazlaysa cari fazla veriliyor demektir yani bu duruma mal ve hizmet ticaretiyle elde edilen gelirlerin yapılan ödemeleri karşılamaması durumu da denilebilir, tam tersi elde edilen döviz miktarı harcanılandan daha azsa cari açık veriliyor, demektir.

Cari işlemler hesabının alt kalemleri şunlardır:

1. Mal Ticareti (Görünür Ticaret)
2. Sermaye Hareketleri
3. Uluslararası Hizmetler (Görünmez Ticaret)

1.4.1. Mal Ticareti

Bir ülkenin, başka ülke veya ülkelere mal ihracatı sonucu elde ettiği döviz geliri ile; yine başka ülke veya ülkelere mal ithalatı sonucu yaptığı döviz giderleri arasındaki farkı gösterir.

“Mal ticareti genellikle yiyecek maddeleri, endüstriyel materyaller, sermaye malları, otomobiller ve tüketici malları gibi maddi olan malların ticaretini içerir. Bu malların ihraç edilmesi ülkeye döviz kazandırdığı ve alacak hakkı doğurduğu için ödemeler bilançosunun aktif tarafına bir alacak kalemi (+) olarak kayıt edilir. Aksine, bu tür malların ithal edilmesi durumunda ülkeden döviz çıkışı gerçekleşir ve ilgili işlem ödemeler bilançosunun pasif tarafına, bir borç kalemi (-) olarak kaydedilir.” (Kopuz, 2010: 34)

1.4.2. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri hesabını açıklarken de bahsedildiği gibi; sermaye hareketleri hesabının alt kalemi olan finans hesabından elde edilen faiz gelirleri ve kâr gelirleri cari hesap içerisinde değerlendirilir. Birincil gelir hesabı da denilmektedir.

“Birincil Gelir Hesabı, emek, finansal ya da doğal bir kaynak sağlanması karşılığında elde edilen gelirler ile ödenen tutarları göstermektedir. Çalışanların ücretleri ile doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlara ilişkin yatırım geliri ve giderlerini içermektedir. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak sermaye ve yatırım fonu payı gelir ve giderlerini (kâr payları ve yeniden yatırıma dönüştürülen kârlar) ile doğrudan yatırım şirketleri arasındaki diğer yatırımlardan (kredi, ticari kredi ve mevduat) doğan faiz gelir ve giderlerini içermektedir. Portföy yatırımlarında da hisse senetleri ve borçlanma senetleri ile ilgili gelir ve giderler (sırasıyla kâr payları ve faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili faiz gelir ve giderleri kaydedilmektedir.” (TCMB, 2020: 9)

1.4.3. Uluslararası Hizmetler (Görünmez Ticaret)

Cari işlemler hesabının, hizmetin ihraç edilmesi ve ithal edilmesi sonucunda oluşan döviz işlemlerini inceleyen hesaba görünmez ticaret hesabı denir. Görünmez ticaret hesabı; turizmden elde edilen gelirler, yurtdışında yapılan devlet işlemlerinin giderleri, yurtdışında çalışan vatandaşların ülkeye gönderdikleri ya da harcadıkları dövizler, ... gibi maddi olmayan, hizmet içerikli döviz gelir ve giderlerini kapsamaktadır.

Cari işlemler hesabı sadece mal ihracat ve ithalatından ibaret değildir. Hizmetlerin de dış ticareti cari hesap içerisinde değerlendirilmektedir. Mal ihracat ve ithalatına görünür ticaret denirken, hizmetlerin ihracat ve ithalatına ise görünmez ticaret denmektedir. Görünmez ticarete örnek olarak; turizm, banka işlemleri vb., verilebilir. Bunları ayrı

başlıklar şeklinde incelersek; turizm, diğer ülkelerden gelen insanların ülke içerisinde harcadıkları yabancı paraları içermektedir. Bunu mal ihracatı gibi görmek mümkündür. Ülkede yaşayan insanların ise diğer ülkelerde yaptıkları harcamaları ise mal ithal etmek gibi görülebilir. Bir ülkenin vatandaşı olup, başka bir ülkede çalışan kişilerin kendi ülkelerine yolladıkları dövizler de bu başlık altında incelenir. Diğer ülkelerden gelen yatırımcı firmaların ülkeye yaptıkları yatırımlardan elde edilen faiz ve kârlar da görünmez ticarettir. Lojistik firmalarının diğer ülkelere yaptıkları taşıma hizmetleri, diğer ülkelere yapılan danışmanlık gibi özel kurumların hizmetleri, devletlerin elçiliklerinde çalışan kişilere yapılan ödenekler vb, yurtdışında yapılan harcamalar ve son olarak kamu ya da özel sektör tarafından yurtdışına karşılık beklenmeden yapılan hibe vb. işlemler de görünmez ticaret başlığı altında incelenmektedir. (Seyidoğlu, 2015: 345)

Bu durumda cari denge bütün bu kalemlerin toplamı şeklinde bulunabilir.

Cari dengeyi Gayrisafı Yurtiçi Hasıla hesaplama yöntemlerinden olan ‘‘Harcama Yöntemi’’ ile de hesaplayabiliriz.

$$“Y=C+G+I+(X-M) \quad (1. \text{Denklem})$$

Y=Milli gelir

C=Özel tüketim harcaması

I=Yatırım harcaması

G=Devlet harcamaları

X-M=İhracat-İthalat

Birinci denklemdeki gelirin bir kısmını vergilere (T) gittiğini ve özel kesimin milli gelire ek olarak net transfer (TR) elde ettiğini de göz önünde bulundurunca, harcanabilir gelir şu şekilde yazabilir;

$$YD=Y+TR-TA \quad (2. \text{Denklem})$$

TA: Hükümetin elde ettiği vergi miktarı

Harcanabilir gelirin ise bir kısmı tasarruf (S), bir kısmı da tüketime (C) gider. Bu durumda harcanabilir geliri şu şekilde de yazılabilir;

$$YD=C+S \quad (3. \text{Denklem})$$

$$C=YD-S \quad (4. \text{Denklem})$$

Dördüncü denklemi, İkinci denklemdeki harcanabilir gelir eşitliğiyle birleştirildiğinde;

$$C=YD-S=Y+TR-TA-S \quad (5. \text{Denklem})$$

Beşinci denklem biraz daha düzenlenince;

$$S-I = (G+TR-TA)+(X-M) \quad (6. \text{Denklem})$$

(S-I) = Özel kesimin tasarruflarının yatırımı aşan kısmı

(X-M) = İhracat-ithalat = İhracatın ithalatı aşan kısmı = Net ihracat

BD = (G+TR-TA)=Hükümet harcamalarının, hükümet gelirlerini aşan kısmı=Bütçe

açığı

-Bütçe açığı negatif bütçe fazlası demektir.

BS = TA-(G+TR)

-(G+TR)=Hükümetin mal ve hizmet alımları

6. denklem, özel kesim tasarruflarının yatırımları aşan bölümünün (S-I), bütçe açığıyla ticaret fazlasının toplamına eşit olduğunu ifade etmektedir. Bu ilişki göz önünde bulundurulduğunda eğer, özel kesimin tasarrufları yatırımları aşıyorsa (S>I) ve hükümet harcamaları, hükümet gelirlerinden daha fazlaysa, cari açık oluşacaktır.” (Dornbusch, Fisher,1990,31)

Tablo 1.4. OECD Ülkeleri Cari Hesap Dengesi (Milyon \$ /%)

ÜLKE	2017 CARI HESAP	2018 CARI HESAP	2017-GSYH/CARI HESAP	2018-GSYH/CARI HESAP
Avustralya	-35.392,4	-30.391,0	-2,6	-2,1
Avusturya	8.135,4	10.605,2	2,0	2,3
Belçika	3.599,3	-6.999,7	0,7	-1,3
Kanada	-46.486,0	-45.355,5	-2,8	-2,6
Şili	-5.964,5	-9.157,3	-2,1	-3,1
Çek Cumhuriyeti	3.568,8	714,9	1,7	0,3
Danimarka	26.244,4	21.539,6	8,0	6,1
Estonya	845,9	525,7	3,2	1,8
Finlandiya	-818,4	-5.145,6	-0,3	-1,9
Fransa	-14.806,6	-8.342,7	-0,6	-0,3
Almanya	295.221,4	290.776,4	8,0	7,3
Yunanistan	-3.563,3	-6.290,4	-1,8	-2,9
Macaristan	3.895,2	697,4	2,8	0,5
İzlanda	892,4	752,3	3,6	2,9
İrlanda	28.096,9	34.217,1	8,5	9,1
İsrail	9.372,5	11.266,6	2,7	3,1
İtalya	50.576,8	51.021,8	2,6	2,5
Japonya	196.586,2	169.584,3	4,0	3,4
Kore	75.230,8	76.291,0	4,9	4,7
Letonya	172,5	-251,4	0,6	-0,7
Litvanya	558,0	898,9	1,2	1,7
Lüksemburg	3.107,9	3.331,7	5,0	4,9
Meksika	-19.401,1	-22.186,0	-1,7	-1,8
Hollanda	87.066,1	98.733,1	10,5	10,8

Yeni Zelanda	-5.769,2	-7.516,1	-2,9	-3,7
Norveç	22.514,9	35.027,4	5,6	8,1
Polonya	838,8	-4.138,6	0,2	-0,7
Portekiz	993,1	-1.450,4	0,4	-0,6
Slovakya	-1.904,7	-2.656,7	-2,0	-2,5
Slovenya	3.468,7	3.779,9	7,1	6,9
İspanya	24.245,1	13.287,7	1,8	0,9
İsveç	14.927,6	10.795,5	2,8	2,0
İsviçre	45.351,1	72.167,8	6,7	10,2
Türkiye	-47.243,5	-27.771,3	-5,5	-3,2
Birleşik Krallık	-88.035,2	-108.895,9	-3,3	-3,9
ABD	-449.141,0	-488.472,0	-2,3	-2,4
Avrupa Birliği (28 ülke)	232.296,2	221.360,1	1,5	1,4

Kaynak:OECD

OECD ülkelerinin 2018 yılı cari hesap/GSYH oranlarına baktığımızda Türkiye, Şili, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallıkta en çok cari açık gözlemlenmiştir. Cari hesap bakiyesi konusunda en iyi durumda olan ülkeler ise Danimarka, Almanya, İsviçre, İrlanda ve Hollanda olduğu gözlemlenmiştir.

2. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Bu kısımda cari işlemler dengesinin daha iyi anlaşılması için, teorik yaklaşımlardan söz edilecektir. Bu yaklaşımlar; cari işlemler hesabında meydana gelen cari açık ya da cari fazla gibi dengesizliklerin nedenlerini ve bu dengesizliklerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik fikirleri içermektedir.

2.1. Esneklik yaklaşımı

Elastikiyet yaklaşımı da denmektedir. 1944 yılından itibaren Bretton-Woods sisteminin uygulanmasıyla Dolar altının değerine sabitlenmiştir. Bu sisteme katılan kırk dört ülke ise para birimlerini Dolara sabitlenmiş ve yeni bir uluslararası para sistemi kurulmuştur. Bu sistemden sonra iktisat düşünürleri olası bir devalüasyon durumunda dış ticaretin nasıl etkileneceğini araştırmaya başlamışlardır. Esneklik yaklaşımı bu araştırmaları içermektedir ve Keynesyen düşüncenin dış ticaret konusundaki kuramın alt yapısını oluşturmuştur.

“İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir ülkenin dış dengesi hakkındaki çoğu tartışma esneklik yaklaşımı ve ticaretin akım hareketlerine odaklanmıştır. Bu dönemde Meade

(1951), Harberger (1950), Laursen ve Metzler (1950), Machlup (1943) ve Johnson (1955) dahil olmak üzere iktisatçılar çalışmalarında göreceli fiyatlardaki değişimin dış ticaret dengesi ve esneklik üzerindeki etkisine odaklanmıştır, bunlara yapılan vurgu gelişmekte olan ülkelerdeki politikaları da etkilemiştir. Gerçekten de, 1970'lerin ortalarına kadar az gelişmiş ülkelere “esneklik karamsarlığı” görüşü hakim oldu ve çoğu yazar bir devalüasyonun ticaret ve cari işlemler dengeleri de dahil olmak üzere bir ülkenin dış pozisyonundaki etkilerine odaklandı.” (Edwards, 2001: 3)

Esneklik yaklaşımının ortaya çıktığı dönemlerde, uluslararası sermaye hareketleri yoğunluğu az olduğu için dış ticaret dengesinin cari işlemler üzerinde doğrudan etkisinin olduğu düşünülüyordu. Bu yaklaşım; göreceli fiyatlardaki değişimlerin dış ticaret yoluyla cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Esneklik yaklaşımı başlangıç durumunda dış ticareti dengede ve ülkenin dış ticaretine konu olan malların arz esnekliğini sonsuz kabul etmektedir. Arz esnekliği sonsuzdan küçük bir değer alıyorsa, bu koşul dış ticaret için yeterli değildir ve bir diğer unsur ise ihracat oranlarının ithalat oranlarından fazla olmasıdır ki bu durumda talep esnekliğinin de “1”den büyük olması koşulu aranmaz. Dış ticaret yapılan ülkeler arasında talep esnekliklerinin toplamı birden büyük ise, kurlarda meydana gelen bir değişim ödemeler dengesinde pozitif yönde bir etki oluşturmaktadır.(Kemeç-Kösekahyaoğlu, 2015: 8).

2.2. Toplam harcama yaklaşımı

Esneklik yaklaşımının zaman içerisinde etkisini kaybetmesi üzerine, toplam harcama yaklaşımı oluşturulmuştur. Çünkü; esneklik yaklaşımı ülkelerin harcama potansiyellerini, gelir seviyelerini, ürünlerin arz ve talepleri gibi çoğu makro ekonomik değişkeni barındırmamakta, sabit kabul etmektedir. Toplam harcama yaklaşımı da esneklik yaklaşımı gibi Keynesyen düşünceden etkilenecek; milli gelir yaklaşımından türetilmiştir. Bu yaklaşım uluslararası harcama ve gelirlerin birbirlerine eşit olması gerektiğini savunur.

“Toplam Harcama (Masetme) Yaklaşımı, dengesizlik durumlarında (yabancı para açığı gibi), ödemeler bilançosu dengesini sağlayabilmek için;

1) Harcamaları azaltan,

2) Gelirleri artıran

3) hem harcamaları azaltan hem gelirleri artıran politika önerilerinde bulunur. Bu yaklaşımın en önemli özelliği; tam istihdamın söz konusu olduğu durumlarda devalüasyonun

yetmeyebileceğini vurgulayarak daraltıcı politikaların da uygulanması gerekliliğini ortaya koymasıdır.” (Kartal, 2019: 11)

2.3. Mundell-Fleming Yaklaşımı

Esneklik yaklaşımı ve harcama yaklaşımında sermaye akışı faktörü çalışmalara dahil edilmemiştir. Mundell-Fleming yaklaşımı 1960’lı yıllardan itibaren uluslararası ekonomide önemli rolü olan sermaye hareketlerini de çalışmalara birbirlerinden bağımsız olarak ekleyen J. Marcus Fleming ve Robert Mundell’in temellerini oluşturduğu yaklaşımdır.

“1960’lar ile 1970’lerin başlarında köşe taşı haline gelen Mundell-Fleming modeli makroekonomik politikaların iç ve dış dengeyi eşzamanlı olarak sağlayabileceği düşüncesini yansıtmaktaydı. Mundell-Fleming modeli özünde klasik IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir. Uluslararası sermaye hareketliliği varsayımına ek olarak yerli mallar ile yabancı malların eksik olarak ikame edilebilirliği ve istihdam varsayımına göre ya sabit fiyat değişken reel üretim düzeyi ya da sabit reel üretim-değişken fiyat düzeyi varsayımları yapılmaktadır. Model temelde kısa vade üzerinde yoğunlaşmakta olduğundan ötürü, basit denkleştirme mekanizmalarını akım dengesi ve durağan döviz kuru bekleyişleri yoluyla açıklamaktadır. Yaygın bir popülerite kazanan model, politika uygulamalarının farklı döviz kuru rejimleri altında üretim düzeyi ve faiz oranları üzerindeki etkisini açıklamakta kullanılmıştır.” (Tiryaki, 2002: 5)

Mundell-Fleming modelinde çalışmaların kısa vadeli olması ve durağan döviz kuru baz alınması sebebiyle geçerliliği uzun vadede yeterli görülmemektedir.

2.4. Parasalcı Yaklaşım

Bu yaklaşım, para arz ve talebinin ödemeler dengesi üzerindeki etkisini incelemektedir. Eğer para arz ve talebinde bir istikrar sağlanırsa ödemeler dengesi de istikrara kavuşacaktır. Parasalcı yaklaşıma göre, ödemeler bilançosunda meydana gelen dengesizlikler kısa süreli ve geçicidir, uzun dönemde kendiliğinden bir dengeye ulaşacaktır.

“Parasal yaklaşımın temel olarak incelediği şey, ödeme açıkları veya fazlalarının, para talebi ve arzı arasındaki stok dengesizliğini yansımasıdır. Ödeme açıkları, fazla para arzını yansıtmaktadır. Para arzında artış olduğunda, vatandaşlar bu fazlalığı ortadan kaldırmak için yabancı mal veya hizmet satın alır veya yurtdışına yatırım yaparlar... Eğer uluslararası rezervdeki para arzındaki azalış piyasa operasyonlarıyla sterilize edilmezse açık kendini

düzeltilme ve geçici olma eğilimindedir. Hisse senedi dengesi, para piyasasını dengeleyerek açığı sona erdirir. Açık, eğer iç kredinin uzatılması yoluyla tam bir sterilizasyon politikası varsa devam eder. Kendi kendini düzeltme sürecinin gerçekleşmesi ve ekonominin sahip olması gereken dinamik süreç için parasal yaklaşımın sessiz kalmasını sağlamak yeni parasal stok dengesinin sağlanması için gereklidir.” (Howard-Mamingi, 2002: 214-215)

2.5. Dönemler Arası Yaklaşım

Dönemler arası yaklaşım; 1970’li yıllarda başlayan Petrol krizi sonrası ortaya çıkmıştır ve mevcut teorilerin cari işlemler dengesinin açıklamakta yeterli görülmemesiyle dönemler arası yaklaşımın temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, cari işlemler hesabındaki dengesizliklerin tüketim kanalı ile giderilmesi gerektiğini savunur. Rasyonel birey olarak kabul edilen iktisadi bireylerin elde ettikleri gelirleri tasarruf edip, tüketimlerini kısırarak bu tasarrufları; tasarruf etmenin mümkün olmadığı başka dönemlerde kullandığını savunur. Döviz kurları bu yaklaşıma değişken olarak dahil edilmemiş ve cari denge üzerinde etkisinin olmadığı savunulmaktadır. Bu yaklaşımda cari işlemler hesabının dinamik bir alt yapısı olduğu; ülkelerin tasarruf, yatırım gibi değişkenlerinin sabit kalmayıp, zaman içerisinde değiştiğini ve bu yüzden de tek bir dönem baz alınarak incelenmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

“Dönemler arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesi, verimlilik artışı, hükümet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenler hakkında oluşturulan beklentiler doğrultusunda, özel kesimin optimal dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucudur. Bu çerçevede dahilinde, cari işlemler dengesinin rolü, geçici olduğu düşünülen verimlilik veya talep şoklarına karşı yastık görevi görmek olarak tanılanmaktadır. Bu yeni yaklaşım, net ihracatın cari gelir tarafından belirlendiği ve net dış borç faiz ödemelerinin çoğunlukla ihmal edildiği Keynesyen yaklaşımlardan temelde ayrılmaktadır. Diğer taraftan, tüketimin dönemler arası ikamesi yaklaşımı Ramsey-Cass-Koopmans optimal büyüme kuramlarından da ayrılmaktadır. Söz konusu büyüme modelleri, olası şoklardan sonra uzun dönem dengelenmiş büyüme yoluna geçiş sürecini açıklamaktadır. Dönemler arası yaklaşım ise olası şokların kısa vadeli dinamik etkilerine ışık tutmaktadır. Cari işlemlere dönemler arası yaklaşım, dış denge, dış ödemeler pozisyonunun sürdürülebilirliği ve denge reel kur düzeyi gibi birbiriyle ilişkili politika konularını aynı kavramsal çerçevede içerisinde birleştirmektedir.” (Tiryaki, 2002: 6)

3. Cari Açığa Sebep Olan Etkenler

3.1. Sermaye hareketleri

Öncelikle, sermaye hareketlerinin çeşitlerini anlatmak sermaye hareketlerinin cari açıkla olan ilişkisinin daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. İki çeşit sermaye hareketi vardır.

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımı: Ülkelere, yabancı yatırımcıların yaptığı fabrika, otel, baraj gibi taşınmaz, bayi açma gibi daha uzun dönemli yatırımlardır.

-Dolaylı yabancı sermaye yatırımı: Hisse senedi, tahvil gibi yabancı ülkeler tarafından bir faiz geliri karşılığında yapılan kısa vadeli mali yatırımlardır.

Ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar; ülkenin ekonomik durumu, yatırıma yapılan teşvikler, yatırımın maksimum getirisi gibi bir çok durumu değerlendirmektedir. Burada cari açık konusunda önemli olan husus ülkenin “sıcak para” da denilen dolaylı yabancı yatırım yerine doğrudan yabancı yatırım almasıdır. Çünkü bir ülkenin ekonomisi yabancı yatırımlar konusunda ne kadar dolaylı yabancı sermaye yatırımlarına duyarlıysa o kadar da kırılgan bir ekonomidir, denebilir. Dolaylı yabancı sermaye yatırımları kısa vadeli yatırımlardır. İlk başta ödemeler bilançosunda pozitif bir etkisi görülse de, uzun vadede faiz unsuru da ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu duyarlılık, ülkenin olası herhangi bir ekonomik, politik vb. krizi ya da kriz beklentisinde ülkeden geri çekilip, ülkeyi özellikle de cari açıdan zor duruma sokabilir. Oysa doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında risk payı, dolaylı sermaye yatırımlarına göre çok daha düşüktür.

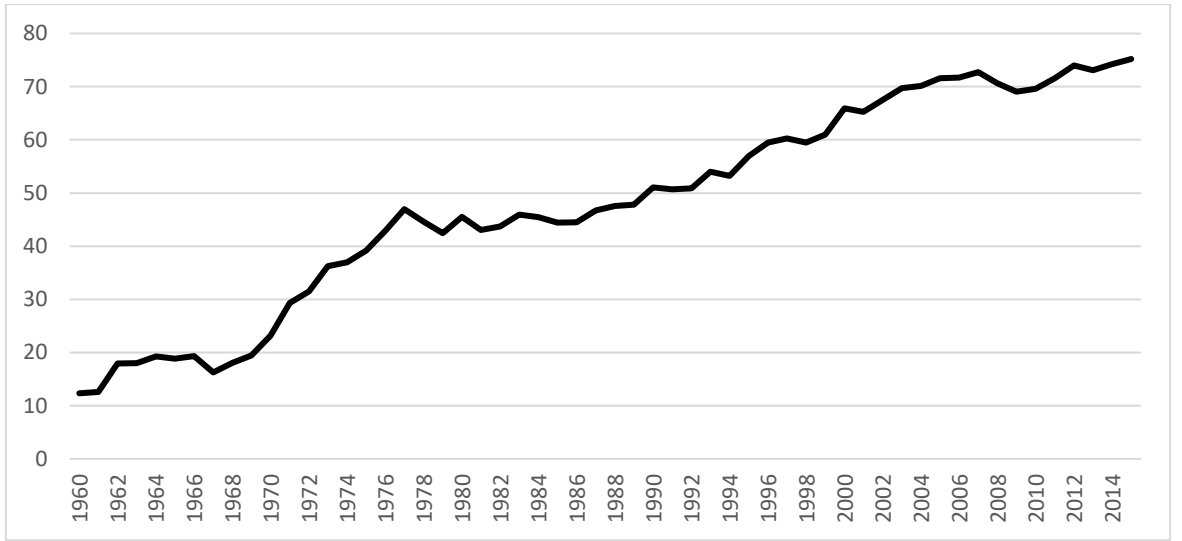
Bu noktada kısa dönemde göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır. Cari hesabın açık vermesi durumunda, bu açık sermaye hareketleri ile dengelenir. Ülkeye gelen yabancı sermaye ile birlikte şu durum oluşabilir; tüketim artacak ve yeni yatırımlar yapılacaktır. Bununla birlikte döviz arzı artacak, ithalat talebi de artacak ve cari açık artmaya devam edecektir. (Bu durumda tasarruf yapılmadığı varsayılmaktadır.)

Cari açığı finanse etmek için istenilen orandan daha fazla yabancı sermaye girişi ile gelen döviz, ülkenin yerel para biriminin değerlendirilmesine sebep olacaktır. Bu durum da uluslararası pazarda ülkenin ithalatını artırırken, ihracatını azaltıcı etki yapacaktır. Bu da en nihayetinde cari açığı artırıcı bir etki oluşturacaktır. İşte bu yüzden sermaye hareketleri cari açığa sebep olan faktörlerden biridir. Sermaye hareketlerinin daha çok doğrudan yabancı sermaye hareketi olarak ülkeye girmesi ve bu sermayenin doğru değerlendirilmesi önemlidir.

3.2. Hammadde, sermaye malı, ara malı ve enerji ithalatı

Ülkeler daha hızlı büyüme için, daha fazla üretim yapmalıdır. Ancak bunun için gerekli olan hammadde, sermaye malı, ara malı ve enerji üretimi ülke içerisinde yetersiz olabilir. Bu durumda ülkeler bu ürünleri yurt dışından ithal etmek zorunda kalacaklardır. Aynı şekilde Türkiye gibi, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının üretimi yeterli olmayan ülkeler, bu enerjileri ithal etmek durumundadırlar. Uluslararası piyasalarda meydana gelen fiyat dalgalanmaları, ambargo vb. negatif olgular da cari açığı artırmaktadır.

Şekil 1: Türkiye, 1960-2015 Dönemi İthal Edilen Enerjinin Toplam Kullanılan Enerji İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: WDI

Yukarıdaki grafik incelendiğinde 1960'lardan 2015 yılına kadar yüzdenin hep pozitif olarak seyretmesi, Türkiye'nin enerji konusunda iç kaynaklarının yeterli gelmeyip; ithalat yolu ile talebini karşılamaya çalıştığını net bir şekilde göstermektedir. 1973/74'lü yıllarda yaşanan petrol krizine rağmen enerji ithalatında azalmanın büyük bir oranda gerçekleşmediği gözlemlenmekte ve ekonomik durgunluk dönemleri hariç hareketliliğin pozitif bir ivmeyle artarak seyrettiği görülmektedir. 1980'li yıllardan itibaren sanayi üretiminin artması ve kentleşmenin hızlanması ile birlikte ithal enerjiye duyulan ihtiyaç da artmaya devam etmiştir.

3.2. Tasarrufların yatırımları karşılamaması

Cari açığı, bir ülkedeki özel ve kamu kesiminin tasarruflarının yatırımları karşılama durumu açısından incelemek mümkündür. Özel ve kamu kesimleri, yaptıkları tasarruflar yapacakları yatırımlar için yeterli olmayabilir, bu durumda cari açık verilecektir. Çünkü; tasarruf açıkları yabancı ülke tasarrufları ile yani yabancı sermaye ile kapatılacaktır. Tabii ki burada yabancı tasarrufların nitelikli ve döviz getirisi yüksek olan alanlara aktarılması cari açığın finansmanı açısından çok önemli bir olgudur.

Yatırımların artması, ülke ekonomisinde döviz arzını artıracak, bu durum döviz kurlarını düşürüp, yerel paranın değerini artıracaktır. Bu durum, cari işlemler hesabında açık görülmesine sebep olacaktır. Çünkü; yerel paranın değerlendirilmesi ithalatı artırıcı, ihracatı ise azaltıcı bir etki oluşturacaktır. (Bayraktutan-Demirtaş, 2011: 12)

Bir yaklaşıma göre, özel kesimden kaynaklanan cari açık ekonomi için sorun teşkil etmemektedir. Lawson Doktrini denilen, İngiltere'nin eski maliye bakanı Nigel Lawson tarafından geliştirilen bu yaklaşım özel kesim tasarruflarından ortaya çıkan cari açığın tehlike arz etmediğini asıl olan sorunun kamu bütçesi olduğunu ortaya koymaktadır. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren önem kazanan bu düşünce ile birlikte, bir ülkede meydana gelen cari açığın daha fazla yatırıma sebep olduğu ve bu yüzden de cari açığın katlanılabilir bir olgu olduğu düşünülmekte idi. Maliye politikalarına öncelik verilip, devlet bütçesinde istikrarın sağlanması önemli görülmüştür. Ancak bu düşünce 1982 yılında Şili'de, daha sonraki yıllarda Meksika'da meydana gelen dış borç krizi ile önemini kaybetmiştir. Bu krizler özel sektörün sebep olduğu cari açıkların da ülkelerin ekonomilerine zarar verebileceğini göstermiştir.

3.5. Bütçe açıkları

Ekonomik büyümeyi hesaplama yöntemlerinden biri olan harcama yönteminden daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu yöntemde;

“ $Y=C+I+G+(X-M=NX)$ ” Bu denklem, dışa açık bir ekonomide GSYİH eşitliğini vermektedir. Bu noktada kullanılacak bir diğer denklem ise; “ $Y=C+S+T+Tr$ ”dir.

S=Özel sektör tasarrufları

I=Özel sektör yatırımları

G=Devlet harcamaları

X=İhracat

M=İthalat

NX=Net ihracat

T=Vergiler

Tr=Transfer Yatırımları

“ $Y=C+G+I+(NX=X-M)=C+S+T+Tr$ ” eşitliği düzenlendiğinde; (Tr sabit kabul edilmektedir.)

$$(S-I)+(T-G)=(X-M)$$

Burada; (S-I) özel sektörün tasarruf ve yatırım dengesini, (T-G) ise kamunun bütçe dengesini göstermektedir. (X-M) ise daha önce bahsedildiği gibi, cari işlemler dengesidir. Özel kesimin tasarruf ve yatırım dengesi sabit kabul edildiğinde, kamu harcamaları artınca kamu bütçesi negatif rakamlar göstermeye başlayacak ve dolayısıyla bu cari açığı da artırıcı etki sağlayacaktır. Bu durum gibi, bir ülkede hem bütçe açığı hem cari açık var ise (ve aralarında aynı yönlü nedensellik ilişkisi varsa) bu duruma ikiz açık denmektedir. Bir diğer durum ise, hem bütçe açığı, hem cari açığın, hem de tasarrufların yatırımları (özel sektörün tasarruf-yatırım açığı) karşılayamaması durumudur. Bu duruma da üçüz açıklar denmektedir.

İktisatçılar tarafından 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi neticesinde dış ticaret sorunu üzerinde durulmuştur, 1990’lı yıllarda ise bütçe açığı kavramı üzerinde durulmuştur. 1980’li yıllarda ABD’de Martin Feldstein’in öne sürümüyle gündeme gelen ikiz açık hipotezi konusunda iki ayrı düşünce vardır. Bunlardan biri Keynesyen düşüncenin dış ticarete açık ekonomilere uyarlanması ile birlikte incelenen Mundell-Fleming modelidir. Diğeri ise, Ricardocu düşüncedir ve bu düşünce Ricardo’nun denklik düşüncesinin dış ticarete uyarlanması ile incelenmiştir. (Örücü, 2017: 262-263)

İkiz açıklar konusunda Keynesyen Düşünce ve Ricardocu Düşünce olmak üzere iki ayrı düşünce vardır. Keynesyen Düşünce’ye göre; ikiz açıklar durumunda, devlet harcamalarının artmasıyla üretimde ve gelirlerde bir artış yaşanacaktır. Ne şekilde olursa olsun kullanılabilir gelirden meydana gelen artış ithal mallara olan talebi artırır. Bu da cari açığı artıracaktır.

Bir diğer düşünce ise ikiz açıklar hipotezini reddeden Ricardocu düşüncedir. Ricardo, eğer oluşan bütçe açığının sebebi vergi miktarlarının aşağı çekilmesinden ise, bu durumun cari işlemleri etkilemeyeceğini savunarak ikiz açık olgusunu reddetmektedir. Çünkü bu bütçe açıkları yüzünden hane halkının elinde bulunduracağı para miktarı artış gösterecektir. İleriyi gören rasyonel bireyler olarak kabul edilen hane halkları devletin ilerleyen dönemlerde geçmişteki vergi indirimlerinden doğan bütçe açığını karşılamak için ya iç borçlanmaya gideceği ya da doğrudan vergileri artıracığı ihtimalini gözetir ve elindeki para

miktarını tüketmeyecektir ve bunun yerine tasarruf etmeyi seçecektir. Bu şekilde kamu sektörünün tasarrufları ile özel sektörün tasarrufları yer değiştirmiş olacak ve bütçe açığı cari açık yaratmayacaktır, şeklinde düşünülmektedir.

Türkiye’de bütçe açığı ve cari açığı incelediğimizde; 1980-1990 döneminde hem bütçe açığı hem cari açık yüksek iken, 2001 krizi sonrası bütçe açığının giderilmesi yönünde politikalar uygulanmış ve olumlu sonuç alınmıştır. Cari açığı azaltmak ise, bütçe açığını azaltmak kadar kolay değildir, yapısal değişimler gerektirmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde bütçe açığı ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu kanıtlanmıştır. (Örücü, 2017: 277)

3.6. İhracat gelirlerinin yetersiz olması

Gelişmekte olan ülkelerin önemli cari açık sorunlarından birisi de ülkede ihracat yoluyla elde edilen gelirlerin ithalatı karşılamak için yetersiz olmasıdır. Bunun birçok sebebi olabilir. Uluslararası piyasanın dış ticaret için uygun bir pozisyona sahip olmaması, ihracat yapan ülkenin para birimi çok değerli olması, yeterli miktarda katma değeri yüksek ürünler üretememesi, rekabet gücünün zayıf olması, vs. gibi birçok durum ihracat gelirlerinin cari dengenin pozitif ya da nötr olması için yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Bir diğer neden ise; gelişmekte olan ülkelerin ihracat yaptığı, özellikle gelişmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk ve korumacılıktır. Bu da ülkelerin ihracat gelirini düşürecek ve dolayısıyla da cari açığı artırıcı bir etkisi olacaktır.

3.7. Dış Borçlanma

İthal edilen ara malı ve enerji ile ülke içerisinde yapılan üretimin ihracat ya da turizm yoluyla sağladığı döviz, nihayetinde ithalatı karşılamaya yeterli olmayabilir. Bunun için ülkenin cari açık finansmanında diğer döviz kanallarına başvurması gerekmektedir. Dış borçlanma, yabancı ülkelere döviz sağlama yollarından bir tanesidir. Ancak bu yöntem ekonomi için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

“Dış borçlanma, ülkeye yabancı sermayenin girmesi demektir. Ama borçlanma ile birlikte ödemek zorunda kalınan faizler ve bu faizlerle birlikte artan borç yükü sonucu borcun ödenmesinin zorlaşması, dış ticaretin açık vermeye devam etmesi ve sonucunda borcun ödenememesi cari açığın artmasına sebep olacaktır. Aynı zamanda, kamu bütçe dengesindeki açıklar sonucu; dış ticaret açığını artıran faizlerin ve yerel para biriminin

değerindeki artışın kur üzerindeki etkisi ile de cari açık artmaktadır.” (Bakkal-Oktayer, 2003: 227)

3.8. Döviz Kuru

Döviz kuru bir ülkenin para biriminin, diğer ülkelerin para birimleri karşısında değerinin bir ölçüsüdür. Bir ekonominin tercih edeceği döviz kuru; o ekonominin ne kadar büyük olduğuna, dış ticaret yapısına, finansal düzeni ve gücüne bağlıdır. Bu yüzden optimal kur tercihi her ülkenin ekonomik yapısına göre değişmektedir. Döviz kuru rejimleri; sabit kur ve serbest dalgalı kur olarak iki ana başlık altında toplanabilir.

Sabit Kur: Ülkelerin para biriminin yabancı bir para birimi ya da en az iki yabancı para biriminden oluşan bir döviz sepetine endekslediği kur rejimidir. Sabit kur rejiminde, döviz kurunda meydana gelebilecek değişikliklerden oluşacak riskler daha azdır. Bu hem iç hem de dış yatırımcılar için teşvik edici bir unsurdur. Ancak belirlenen kura uyulması için ülkelerin Merkez Bankası rezervlerinin olası şok durumlarına müdahalede bulunmaya yetecek bir doluluğa sahip olması gerekmektedir. Bu kurun bir diğer dezavantajı ise her ülkenin para politikalarının farklı olmasıdır. Kurun endeksleneyeceği ülkenin politikaları ile aynı ekonomik alt yapıya sahip olunmaması durumunda bu politikalardan olumsuz etkilenilebilir.

Serbest Dalgalı Kur Rejimi: Ülkelerin para biriminin günlük olarak, piyasadaki arz ve talebe göre belirlendiği kur biçimidir. “Bu kur rejimi kriz sonrası hemen hemen tüm ülkelerin tercih ettiği bir kur rejimi olmuştur. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlki, çöken bir kur sisteminin yerine kısa sürede aynısını ya da benzerini koymaya çalışmanın, yeterli "inandırıcılığa ve kredibiliteye" sahip olmayacağı düşüncesidir. Diğer nedenler de, bağımsız dalgalı kur rejiminin kurun aşırı değerlenmesini engelleyeceği, cari açığın kapanmasına yardımcı olacağı, para politikasına bağımsızlık kazandıracığı şeklindeki beklentiler olarak sıralanabilir.” (Kaya-Güçlü, 2005: 8)

Dalgalı kur rejimi de kendi içerisinde; ülkelerin Merkez Bankası istikrarın sağlanması için müdahalelerde bulunduğu, belirli bir kur içerisinde paranın değerinin aralıklı olarak incelendiği, aralıklı dalgalanma ile aynı yapıda ancak kurun aralığının belirli olmadığı farklı rejimleri içerir. Dalgalı kur rejiminde para politikaları, sabit kura kıyasla daha kolay uygulanmaktadır. Sabit kur rejiminde, ülkelerin olası bir şok durumuna karşılık MB rezervlerinde stok yapması gerekli iken; dalgalı kur rejiminde böyle bir stoğa daha az gereksinim duyulur. Ancak bu noktada da önemli olan unsur; ülkelerin iktisadi

mekanizmalarının bu rezervleri kontrol konusunda daha disiplinli ve yönetiminin kontrollü bir şekilde yapılması gerektiğidir. Dalgalı kur rejiminde oluşabilecek spekülasyonlar karşısında ülkelerin MB'leri piyasaya müdahalede bulunabilir. Bu tip müdahalelerin olduğu rejimlere ise “Müdahaleli dalgalı kur rejimi” denmektedir.

Bir ülkenin para birimi ne kadar değerlenirse; ithalatı da o kadar artar, ihracat ise o oranda azalır. Bu da cari açığa sebep olan etkenlerden birisidir. Erbaykal (2007: 87) cari işlemler hesabı ve döviz kurundaki hareketleri inceleyip, yaptığı Toda ve Yamamoto nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açık üzerinde etkisi olduğunu göstererek, şu açıklamayı yapmıştır; “Cari açık hem büyümeden kaynaklanan talep artışından etkilenmekte hem de sıcak para özelliğine sahip kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirlediği döviz kurundan etkilenmektedir. Bu sonuçlar ışığında Türkiye'nin cari açık sorunuyla mücadele edebilmesi için yüksek ve istikrarsız ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir ve istikrarlı bir ekonomik büyüme ivmesi kazanmasının yanında TL'nin aşırı değerlenmesine sebep olan sıcak para akımlarını kontrol edici politikalar uygulaması gerektiği söylenebilir. Politika uygulayıcılarının makro ekonomik politikaları belirlerken Türkiye ekonomisindeki kırılganlığın doğurduğu riskleri göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.”

4. Cari Açığın Finansmanı

Ödemeler dengesi bilançosunun en önemli kalemi olan cari dengenin açık vermesi durumunda ülkelerin yabancı sermaye girişlerine ihtiyacı olmaktadır. Cari açığı etkileyen faktörlerden bahsederken, sermaye yatırımlarından da bahsedilmiştir. Ülkelerin öncelikli olarak cari açık finansmanında, ülkeye çekmesi gereken yatırım doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Olası kriz vb. durumlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çekilmesi düşük bir olasılıktır. Oysa kısa vadeli sermaye hareketlerinde yani portföy yatırımları için durum tam tersidir. Zaten dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için uygulanan faiz politikaları da ülkeleri ekonomik açıdan zor duruma sürüklemektedir. Çünkü cari açık büyüdükçe; kısa vadeli yabancı sermayeyi çekmek zorlaşır, bu da ülke içinde uygulanan faizlerin giderek yükselmesine neden olur.

Ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için gerekli olan alt yapıyı hazırlamalıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte ülkeye girecek döviz cari açık finansmanı için önemli bir unsurdur. Bunun yanı sıra ülkenin fikri olarak yararlanacağı yeni üretim teknikleri, teknolojik yayılım da verimliliğin artmasında etkili olacaktır. Aynı

zamanda yeni istihdam alanları oluşacaktır. Bunun için, ülkeler gerekli ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak durumundadır. Ülkede yapılacak yatırımlar için gerekli fiyat ve piyasa düzenlemeleri gerçekleştirilmelidir.

Bir ülkenin ekonomisinde istikrarın olmaması, hem yerli hem de yurtdışından gelen yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Bir ülkede sabit kur uygulanırken, ülkeye gelen sermaye, fiyat seviyesinde artış yaratarak enflasyonu artırmaktadır. Bu durum ülke ekonomisindeki istikrarın durumunu da zedeleyerek, ülkenin para biriminin diğer ülkelerin para birimlerine kıyasla değerinin belirlenmesi konusunda sıkıntı çıkarmaktadır. (Yılmaz, 2009: 69)

Cari açığı azaltıp, denetim altına almanın bir yolu da devalüasyon yaparak ihracatı artırmak ve ithalatı caydırmaktır. Devalüasyon ile birlikte ülkenin ihracat yapması para biriminin değerinin düşmesi neticesinde kolaylaşırken, ithalat daha da kısıtlanır. Bu şekilde hem ucuz ihraç malları ile daha fazla döviz kazanılır hem de yüksek ithal mallar sayesinde dış alım kısıtlanarak dövizden tasarruf edilir ve böylece cari açığa bir çözüm bulunur. Ancak bu durum, ithal mallara dayalı sanayi üretim biçimi olan ülkelerde kötü sonuçlara sebep olabilir. Böyle bir durumla karşılaşmamak için ise devalüasyon işleminden sonra iç fiyatlar sabitlenmelidir. (Çelebi, 2001: 56).

Yukarıdaki açıklamada da bahsedildiği gibi devalüasyon, her ne kadar riskli bir yöntem olsa da cari açığı finanse etmek için kullanılan yöntemlerden biridir. Cari açığı finanse etmekte faydalı olabilir, ihracatçı için faydalı olabilir ancak bir o kadar da üretim sürecinde ve ticari olarak ithalat yapan sektör ve kurumlar için zararlıdır. Yerli paranın değerini düşürme işlemi devalüasyon ile değil de, Merkez Bankasının piyasadan döviz satın alması işlemiyle de olur. Böylece yabancı para birimlerine olan talep artacak ve yerli para piyasada yabancı paradan daha çok miktarda olacağı için değeri düşecektir. Bir diğer yöntem ise ihracatı artırmak için devletin ihracatçı kişi ya da kurumlara yaptığı gümrük işlemlerinde kolaylaştırma, ihracat işlemlerine sübvansiyon verme gibi teşvik politikalarıdır. Ancak Dünya Ticaret Örgütü ihracatın sübvansiyonuna, serbest rekabeti bozduğu için karşı çıkmaktadır.

Cari açığın finanse edilmesinde bir diğer önemli unsur; dış ticaretteki düzenlemelerdir. Ülkeler ihracatı özendirici politikalar uygulamalı, ihracatçı firmalara sübvansiyon vermelidir. İthalatı kontrol altında tutmak için vergi gibi araçlar kullanılmalıdır.

Tablo 1.5. Türkiye, Resmi Rezervler ve Cari İşlemler Hesabı, (Milyar Dolar)

Tarih	Rezerv Varlıklar	Cari İşlemler
2010	12,809	-44,620
2011	-1,813	-74,402
2012	20,814	-47,960
2013	9,911	-55,858
2014	-468	-38,848
2015	-11,831	-27,314
2016	813	-26,849
2017	-8,207	-40,584
2018	-10,377	-20,745
2019	6,324	8,679

Kaynak: MB

Yukarıdaki tabloda, TCMB'nin rezervlerinde bulundurduğu varlıklardaki akım hakarekleri ve cari işlemler dengesi son on yıl içerisindeki değerleri verilmiştir. Rezerv varlıklar; ülkelerin para otoriteleri tarafından kontrol edilen, kullanıma hazır, birbirlerine çevrilebilir özelliği bulunan ve uluslararası ödeme aracı olarak kabul edilen varlıklardır. Uluslararası rezerv olarak sayılan varlıklar şunlardır: Konvertibl (birbirlerine dönüştürülebilir) döviz varlıkları (Euro, ABD doları, İngiliz sterlini vb.), uluslararası standartta altın, özel çekme hakları, Uluslararası Para Fonu (IMF) Rezerv Pozisyonu. (TCMB). Rezerv varlıklar; kur düzenlemelerinde, olası şok ve kriz durumlarında müdahalede, gerekli duyulan durumlarda devlet hazinesinin borçlarını ödemede kullanılmaktadır. Yani bir nevi, ülke ekonomisi için MB'nin elinde bulundurduğu ilk yardım paketi olarak görmek de mümkündür. Yukarıdaki tabloda rezerv varlıklar ve cari işlemler hesabının son on yıllık verileri verilmiştir. Cari işlemler hesabında görülen negatif rakamlar o yıl hesapta meydana gelen açıkları göstermektedir. Ödemeler dengesi bilançosu bir açık verdiğinde eğer ki ülkeye giriş yapan sermaye hareketleri, finans hesabındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ya da portföy yatırımları yetersiz kalıyor ise, bu açık rezerv varlıklar ile finanse edilmektedir. Rezerv varlıklardaki negatif rakamlar o yıl için; diğer finansman yollarının yetersiz kaldığını ve açığın rezerv varlıklar ile finanse edildiğini

göstermektedir. Yüzdenin negatif seyrettiği yıllarda, MB cari işlemler dengesindeki açıkları finanse etmek için kendi rezervlerini kullanmış, demektir. Son on yıl içerisinde 2019 yılı hariç, cari işlemler hesabı sürekli açık vermiştir ve bu açık 2011, 2014, 2015, 2017 ve 2018 yıllarında rezerv varlıklardan finanse edilmiştir. 2015 yılında bu periyodun en yüksek rakamları olan, 11.831 Milyar Dolarlık varlık MB rezervlerinden cari işlemleri finanse etmek için kullanılmıştır. 2019'da ise zaten cari işlemler hesabı uzun yıllardan sonra pozitif seyretmiştir. Bunun sebebi bu süreçte yaşanan ekonomik durgunluktur. İthalata dayalı üretim yapısına sahip olan Türkiye'de sanayi üretiminin düşmesi ile birlikte doğal olarak daha az ithalat yapılmıştır. Diğer taraftan, 2018 yılında yaşanan döviz krizi ile TL'nin diğer ülkelerin para birimlerine kıyasla değer kaybı, ithalatın azalmasında önemli sebeplerden biridir.

Sonuç olarak; resmi rezervler de finans yollarından birisidir. Ancak bir önceki paragrafta da bahsedildiği gibi, resmi rezervler olası şok ve kriz durumlarının ilk yardım paketidir, ülke ekonomisini koruma, dengeleme ve olası ekonomik saldırılara karşı korunma amaçlı birikimlerdir. Bu yüzden öncelikli olarak cari açığın finansman yollarından birisi olmamalıdır.

Cari açığın finansmanında ülkeler iç kaynaklar yetersiz kaldığında, dış borçlanma yolu ile de bu açığı finanse etmektedir. Ancak kronikleşen cari açık sorunları, borçlanma yolu ile elde edilen finansmanın doğru şekilde değerlendirilememesi ve yükselen faiz yükümlülükleri var olan açığı daha da artırıcı bir etki oluşturabilmektedir.

5. Cari Açığın Sürdürülebilirliği

Cari açık, bir ülkenin makroekonomik durumu ve olası krizler açısından çok önemli göstergelerden birisidir. Cari açığın ne kadar büyük olduğu, olası bir döviz krizi için önemli bir göstergedir bu da cari açığın sürdürülebilirlik kavramını ön plana çıkarmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için cari açık, kaçınılmaz bir durumdur. Ancak üretim yapabilmeleri ve dolayısıyla gelişmeleri için gereksinim duyulan ara malı ve yatırım mallarının ithal etmeleri için gerekli olan döviz, sadece ihracatla karşılanamaz. Ülke bu yatırımlar için gerekli olan finansmanı yabancı tasarruflardan sağlar ya da bu yatırımlar için gerekli olan malları ithal eder. Gelişmekte olan ülkelerin cari açık vermesinin en önemli sebeplerinden birisi budur.

Burada önemli olan unsur cari açığın sürdürülebilirliği kavramıdır. Sürdürülebilirlik oranı her ülke için farklı miktarlardadır, cari açığın hangi noktadan sonra ülkeler için tehlike

arz ettiği önemlidir. Bir ülkenin kaç yıldır cari açık verdiği, cari açığın finansmanı nasıl sağladığı, açığın büyüklüğü, bunu karşılayacak ihracat oranları gibi birçok faktör ülkeden ülkeye değişen ve sürdürülebilirlik açısından önemli unsurlardır. Bu bakımdan, bu konuda genelleme yapmak mümkün değildir. Her ülkenin cari sürdürülebilirliği farklıdır.

“Bir ülkenin cari açığının milli gelirine oranının %5 ve daha büyük bir orana ulaşması ekonomi açısından bir risk olarak kabul edilmektedir. Freund’a göre bu durumun üç ya da dört yıllık bir süreçte, yavaş gelir büyümesi ve önemli bir reel döviz kuru aşınmasıyla sonuçlanacağı düşünülmektedir (Freund ve Warnock, 2005:9). Edwards ise, GSYİH’nin yaklaşık olarak %6’sı kadar bir cari açığın sürdürülemeyeceğine işaret etmektedir (Edwards, 2005:1). Ancak hızlı büyüme oranı, ihracatın GSYİH’ya oranı, tasarruf yatırım dengesi, finansal yapı, sermaye hareketleri hacmi ve yapısı cari açıkların sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Bunlara ek olarak eğer cari açıklar kısa dönemli borçlanmalar ve dış rezervler tarafından karşılanıyorsa veya tüketim harcamalarından kaynaklanıyorsa tehlikenin boyutu daha da artmaktadır (Yücel ve Yanar, 2005:483).” (Aktaran; Şahin, 2011:49) Cari açığın sürdürülebilirliğinin en önemli ölçütlerinden biri milli gelire oranıdır. Bu yüzdenin ne olması gerektiği, iktisatçılar arasında hala bir tartışma konusu olmaktadır.

Cari işlemler hesabının bir ülkede kronik bir düzeye ulaşması ve bu açığın sürekli büyümeye devam etmesi; ülkenin açığı finanse etmek için başvuracağı dış borçlanma yolunun da önünü kapatmaktadır. Bu durumda ülkenin kredi notu düşmekte ve sonucunda ihtiyaç duyduğu finansmanı bulması zorlaşmaktadır. Diğer ülkeler, cari işlemler hesabı bu şekilde sürekli ve büyük oranlarda açık veren ülkelere borç verirken faiz oranlarını yüksek tutmaktadır. Bütün bunların sonucunda borç alan ülke hem yeni dış borçlara, hem daha yüksek faizlere katlanmak durumunda kalmaktadır. Türkiye gibi, cari açığı sürdürülebilir kılma konusunda dış borç kanalına başvuran ülkeler için bu durum daha da zorlaşmaktadır.

Cari açığın finansmanı bölümünde yabancı sermayeden söz edilmişti. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları cari açığı sürdürülebilir kılma konusunda önemlidir. Ancak o bölümde de bahsedildiği gibi ülkeye giren yabancı sermayenin yatırımın niteliğine de dikkat edilmelidir. Örneğin; portföy yatırımları kısa vadeli yatırımlar iken, doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun vadeli yatırımlardır. Olası kriz ve şok durumlarında kısa vadeli yatırımların ülkeden çekilmesi daha kolaydır. Bu da zaten kriz durumunda olan ülke ekonomisini daha kötü bir duruma sürüklemektedir. Bu sebeple asıl teşvik edilmesi gereken yabancı yatırım; yeni istihdam alanları yaratan, bilgi transferi sağlayan, portföy yatırımlarına göre daha kalıcı bir yapısı bulunan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır.

Yabancı sermaye her ne kadar cari açığı sürdürülebilir kılsalar da, ülkeye giren döviz ile birlikte ulusal paranın değer kazanmasına sebep olup, ülkenin ihracatının azalmasına sebep olabilir. İşte bu noktada döviz kurunun cari açık üzerindeki etkisi ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir bir cari açık için, döviz kurunun büyük oranlarda değerlenmemesi veya değer kaybetmemesi gerekmektedir, müdahaleci serbest döviz kuru uygulayan ülkelerin böyle durumları önlemek için gerektiğinde para piyasası araçlarıyla kuru stabilize etmesi gerekmektedir.

Cari açığın belirleyicilerinden biri olan tasarrufların yatırımları karşılayamaması durumu, cari açığın sürdürülebilirliğini tespit etme hususunda da önem arz etmektedir. Tasarrufların, yatırımları karşılayamaması durumunda dış kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılacak yatırımlar eğer ki; döviz kazandıracak, karşılaştırmalı üstünlük oluşturacak ürünlerin üretimi için kullanılacak ise yani bu yatırımların hepsi alt yapı hizmetleri vb. gibi ülke ekonomisine katkıda bulunmayacak yatırımlar şeklinde değil ise cari açık o ülke için sürdürülebilirdir, demektir.

Ülkeler, yabancı sermayeyi alt yapı yatırımları gibi geri dönüşü olmayan alanlar yerine, üretimde kullanmak gibi daha verimli yerlere aktarmalıdır. Yani bu noktada sanayileşme kavramı önem kazanmaktadır. Bunun yanında planlı bir borç ödeme sistemi uygulanmalıdır. Cari açığın sürdürülebilirliği ya kaynakları verimli yatırımlara yöneltmek ya da kontrollü bir ödeme sistemi ile mümkün olur. Aksi takdirde ülkeler ithalatını azaltmak -ki bu doğrudan üretimi de azaltıp, ekonomik büyümeyi durgunluğa götürmek olur- ya da yeni ihracat alanları bulmaları gerekir.

2.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK

Bu bölümde Türkiye'nin özellikle cari açık ve ekonomik büyüme sorunu 1980'den günümüze kadar olan süreçte kapsamlı bir biçimde incelenecektir. Sürecin uzun olması ve bu süreçte farklı ekonomik gelişmeler olduğu için, süreç dönemlere ayrılmıştır.

1. 1980-1989 Dönemi

Türkiye 1973-1977 yıllarından itibaren dış ödemeler ve yüksek enflasyon konusunda zor bir konuma sürüklenmiş ve ekonomik bir bunalıma girmiştir. 1970'li yılların ikinci yarısında uygulanan ekonomik politikalar döviz dar boğazını aşmaya yetmeyince Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurulmuştur. IMF daha önceki yıllarda Latin Amerika ülkelerinde uyguladığı yapısal uyum programlarına benzer bir program olan "24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı"nı Türkiye için düzenlemiştir. Bu programın amaçları genel olarak şu şekildedir;

- %107 oranına kadar yükselen enflasyonu azaltmak,
- Mal darlıklarını ortadan kaldırmak,
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinden ortaya çıkan zararları ortadan kaldırmak,
- Tarımsal sübvansiyonları azaltmak,
- Para arzını kısmak ve serbest faiz politikalarına geçmek,
- Ücret artışlarını sınırlandırmak,
- İç talebi kısıtlayıp bu ürünleri dış piyasalara sürmek,
- Yüksek cari açığı azaltmak ve döviz darboğazını aşmak
- İthal edilen ürünlerin girişlerini kolaylaştırmak,
- Ekonomik büyümeyi hızlandırmak,
- Piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak,
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmektir.

Bütün bu kararlarla birlikte devletin piyasalardaki fiyat müdahalesi sınırlandırılmıştır. Cari açığı kapatmak için en önemli finansmanlardan birisi ihracattır. Daha önceki dönemlerde kullanılan ithal ikameci politikalardan daha çok ihracatı destekleyici politikalar uygulanmaya başlandı. TL'de %48,6 oranında devalüasyona gitme yoluyla ihracat desteklenmiştir. Bu dönemin ekonomik büyüme politikasının temeli; ihracata dayalı

büyümedir. İhracatı artırmak için 1980’li yıllarda büyük ihracat firmalarının kurulması özendirildi. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980’de %36,8 iken, 1990’da %58,1’e yükselmiştir. Cari işlemler hesabının, GSYH’ye oranı 1980’de %-4.8 iken 1989 yılında %0.8’e ulaşmıştır. Rakamsal olarak ifade ettiğimizde de, cari işlemler hesabında 1980 yılında 3,408 Milyon Dolarlık bir açık var iken 1989 yılında 938,00 Milyon Dolar’a yükselerek (DB) bu periyotta cari açık, cari fazlaya dönüşmüştür.

1980-1983 dönemi darbe yönetimi dönemidir. Bu dönemde çok sıkı para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Sonuçta enflasyon 1980 yılında %107 iken, 1982 yılında %26’ya düşmüştür. Ekonomik büyüme olgusuna önem verilmiştir. Ancak planlı bir büyüme politikası uygulanmamıştır. Dış ticarete liberal politikalar uygulanmıştır. “Dünya ticaretine açılma” dönemin en önemli ekonomik hedeflerden birisi olmuştur. İhracat teşvikleri uygulanan döviz kuru politikaları ile desteklenip, ihracatın artırılmasına çalışılmıştır. İhracata sağlanan teşviklerin bir bölümü de, teşvik sisteminin boşluklarından dolayı “hayali ihracat” şirketlerine gitmiştir. Bu dönemde kamu kesimi iç piyasadan borçlanmıştır. Söz konusu olan dönemde reel ücretler ve tarım sübvansiyonları %40 oranında azaltılmıştır.

11.8.1989 tarihinde 32 sayılı kararla Türk Lirası konvertibl hale gelmiştir. Dışa kapalı, içe dönük, devlet müdahalesi olan bir ekonomiden dışa açık, serbest piyasası olan, dış rekabete açık ve devlet müdahalesinin sınırlı olduğu bir ekonomiye geçildi. Bu yasa ile Türkiye’ye dış borçlanma kapıları açılmıştır. Sektörlerde temel döviz sorunu ortadan kalksa da dış ticaret açık vermeye devam etti. 24 Ocak kararları ile 1980 öncesi yaşanan döviz darboğazı ve yüksek enflasyon sorunlarına geçici bir çözüm bulunmuştur. Türkiye bir yandan borçlanmış, öbür taraftan büyük desteklerle ihracatını artırmıştır.

1980 yılında %-1,1 olan ekonomik büyüme, 1981 yılında %4,1’e ve 1982’de %4,5’e yükselmiştir (Tokgöz, 2011:204). Ancak ekonomik büyüme, kalıcı üretim politikaları ile temellendirilmediği için ekonomik büyüme oranlarının yükselişi de sürekli olmamıştır. Nitekim 1986 yılında %8,1’e kadar yükselen büyüme, 1988 yılında %3,7’ye, 1989’da %1,9’a kadar geriledikten sonra, 1990 yılında yeniden yükselişe geçip %9,4’e kadar ulaşmıştır. (Tokgöz, 2011: 204)

1980’li yıllara kadar Türkiye’de sanayi sektöründe ana politika; ithal ikameciliğiydi. Bu hem Türkiye’de yurtdışından ithal edilen ara mallarını kendisi üretecek sanayi üretim gücünü sağlamak, hem o yılların önemli sorunlarından biri olan döviz kıtlığını bu üretim ile birlikte artık ithal etmeyip, tasarruf yaparak çözmeye çalışmak amaçlarıyla uygulanan bir politikaydı. 1980’li yıllara kadar da tıpkı Friedicih List’in “Bebek Endüstri Tezi”nde olduğu

gibi, Türkiye’de sanayide kendi ürünlerini üretip, dış ticarete üstünlük sağlayabilmek için korumacı politikalar uygulanmıştır. Ancak; yeteri kadar güçlü bir sanayi alt yapısına sahip olunmadığı için; üretilen ürünlerin miktarı da çok sayıda değildi.

24 Ocak kararları ile, ithal ikameci sanayi politikaları terk edilip, dışa dönük sanayi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. İthal ikameci politikaların artık uygulanmamasına karşı hala sanayi sektörüne önem verilmeye devam edilip, üreticilere bu konuda teşvik edici politikalar uygulanmaya da devam edildi. Bu dönemde imalat sanayisinin GSYH içindeki payını Kepenek(2012:395-396) dönemselsel olarak şu şekilde özetlemiştir; “İthal ikameci sanayileşme süresinde imalat sanayisi katma değerinin ulusal gelir içindeki payı 1970’te yüzde 15,3’ten 1980’de 17,1’e çıkmıştır. Dışsatıma yönelik sanayileşme politikalarıyla birlikte, imalat sanayisi dışsatımının gösterdiği hızın altında kalsa bile imalat sanayisi katma değerinin ulusal gelir içindeki payı da bir artış göstermiştir. 1980’li yılların ikinci yarısında bu oran yüzde 20’lerin üzerine çıkmıştır. 1990’lı yılların ilk yarısında uluslararası finansal serbestlik uygulamalarının etkisiyle dışsatımın azalmasının ve dışalımın ucuzlamasının imalat sanayisi katma değerinin payını düşürücü etkisi kendini göstermektedir.”

Şekil 2: Türkiye, 1960-1990 Dönemi, Sanayi Üretiminin GSYH İçindeki Payı (%)

Kaynak: OECD

Şekil 2’de görüldüğü gibi, sanayi üretimi 1960’lardan itibaren 1973 yılına kadar bir artış göstermiştir. 1973 yılından itibaren başlayan bunalım döneminin etkisiyle sanayinin GSYH içindeki payı 1973’te %17 iken, 1974’te %16’ya düşmüştür. 1980 yılında %17 olan

sanayinin GSYH içindeki payı, 24 Ocak tarihinde uygulamaya konulan Ekonomik İstikrar Programı sürecinde alınan kararlardan biri olan dışa dönük sanayileşme politikalarının da etkileriyle 1982 yılında bu oran %20'ye, 1989 yılında ise bu periyodun en yüksek oranlarını göstererek %23'e ulaşmıştır.

Özellikle 1980-1990 yılları arasında hizmet sektörü büyümüş ve milli gelir içindeki payı yükselmiştir. “5. Beş Yıllık Kalkınma Planı Sonucunda, yani 1989 yılında hizmetler sektörünün gelişimi bir önceki dönem %1.7 iken, 1989 yılı %7.1'e yükselmiştir. Tarım sektörü ise, bir önceki dönem %2.2 iken, bu periyotta %4.8'e yükselmiştir.” (Erdoğan, 1997: 267) Daha çok ulaşım, konut, turizm, enerji sektörlerine yatırım olmuştur. Turizme yapılan yatırımlar, olumlu sonuçlarını göstermiştir ve “1980 yılında turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı %0.46 iken, 1990'da 2.11'e yükselmiştir. Ayrıca; turizmden sağlanan gelirlerin mal ve hizmet ihracatından kazanılan döviz gelirleri içindeki payı ise 1980'de %10 iken, 1990'da %20'ye yükselmiştir.” (Değer, 2006: 80)

2. 1989-1999 Dönemi

1989 yılında sermaye hareketlerine olan kısıtlar kalkmıştır. Ekonomik büyümenin sağlanması için, bir altyapı oluşturulması gerekmektedir. Bunun için devlet iç piyasalardan borçlanmıştır, ancak bu kaynak da sınırlıdır. Devlet, büyüme odaklı harcamalara değil de, altyapı hizmetlerine yatırım yapmıştır. Dış kaynaklar, borçların kapatılması için kullanılmıştır. Bu süreçte özelleştirmeler hızlandırılıp, devletin bütçesinde disiplin sağlanması hedefleniyor ancak 1994 yılında yeni bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Çünkü artık kronikleşen ve Türkiye ekonomisi tarihinin en yüksek rakamlarından birini vererek %105'e ulaşan enflasyon ve bütçe açıklarından kurtulmak için gereken yapısal reformlar yerine, geçici çözümler üretilmiştir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer unsur ise, ekonomik sorunların iç büyüme dinamiklerine dayanması gerekirken dışarıdan sağlanan sermayeyle ekonominin yürütülmeye çalışılmasıdır. Yani bütçe açığındaki dengesizlikler, para politikasının düzgün işlemeyişi, dövizin oynaklık göstermesi ve nihayet cari açığın giderek büyümesi ekonomiyi krize sokmuştur. “Dışarıdan Türkiye'ye gelen sıcak para, yani kısa vadeli sermaye TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Aşırı değerli TL ithalatı cazip hale getirirken ihracatı yavaşlamıştır. Bu durumda dış ticaret açıkları, en sonunda da cari açıklar giderek büyümüştür. Örneğin, 1994 yılında cari açığın GSYH'ye oranı %6,4'e kadar yükselmiştir. (Tokgöz, 2011:254) 1990 yılında %9,4 olan ekonomik büyüme hızı,

Körfez savaşının yaşandığı 1991 yılında %0,3'e düştükten sonra, 1992 yılında %6,4 ve 1993 yılında %8,1'e yükselmiştir. Kriz yılı olan 1994 yılında ise -%6,1'e gerilemiştir.

1994 yılının Ocak ayında meydana gelen kriz neticesinde 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. "5 Nisan 1994 Programının amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temele oturtmaktır. Bu programla ekonominin bir taraftan hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılabacak yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir. Bu doğrultuda, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda program açısından temel ilke; "sübvansiyon dağıtılan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmek" (Parasız, 1998: 352) olarak belirlenmiştir." (Aktaran;Özmetin, 2012:72) Bu kararlarla birlikte TL'de meydana gelen değer kaybını revize etmek, enflasyonu düşürmek, KİT ürünlerinin artan fiyatlarını düzenlemek yolu ile ekonominin yeniden istikrar kazanması amaçlanmıştır.

Bu kararların etkileri ekonomiye pozitif yönde yansımıştır. Ödemeler dengesinde bir düzen oturtulmuş, dövizin kur ve piyasasında oluşan dengesizlikler istikrara bağlanmıştır. Pozitif yönlü bu hareketi TÜİK verilerine baktığımızda 1994 yılında %-5,5 olan GSYH'deki yıllık büyüme hızı, 1995 yılında %7,2 olmuştur. Enflasyonu aşağı çekmek konusunda oldukça sınırlı bir başarı sağlanabilmiştir. 1994 yılında %104 olan enflasyon, 1995 yılında %86, 1996 yılında ise %77'ye inmiş ancak 1996'dan sonra tekrar artmaya başlayarak Türkiye ekonomisi tarihindeki en yüksek enflasyon rakamına ulaşmış %143,6 olmuştur. Bu yıllarda bir diğer önemli gelişme ise Gümrük Birliğidir. 1995 yılında Avrupa Birliği ile parafe edilen Gümrük Birliği ile dış ticarete ciddi bir liberalleşme sağlanmıştır.

1994 yılında Meksika ile başlayan Tekila etkisi ile birlikte diğer gelişmekte olan ülkeleri de etkileyen kriz, 1995 yılında Arjantin Krizi, 1999 yılında Brezilya Krizi, 1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya finansal krizleri ve 1999 Marmara depremi Türkiye ekonomisini art arda olumsuz yönde etkilemişlerdir. 2001 yılına kadar süren dünya ekonomisindeki durgunluk durumu, sermaye hareketleri ile artan dış açık ve var olan makro ekonomik dengesizlikler Türkiye'yi ekonomik olarak zor bir duruma sokmuştur. 1998 yılında IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda; IMF, Türkiye'ye "Enflasyonla Mücadele Programı'nı önerdi. 1999 yılı sonunda üç yıl sürecek olan bir Stand-by anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada daha düşük enflasyon ve daha yüksek ekonomik büyüme rakamları hedeflendi.

Ekonomik büyümenin %5-5,5'li rakamlarda seyretmesi ve cari açığın ise %-1.8 ile %-1.2'li rakamlarda olması hedeflendi.

Bütün bu politikalarda, döviz kuru baz alınmıştır ve yıllık kur artışı Merkez Bankası tarafından %20 oranında sabitlemiştir. 2000 yılında dövizin %20 artmasına karşılık, enflasyonun da %25 olması hedeflenmişti. Ancak daha senenin ortası olmadan yıllık enflasyon hedefi aşılmıştı. Bunun temel sebebi, Türkiye'nin dövize duyarlı bir ekonomi olmasıdır.

3. 2000-2018 Dönemi

2001 yılında bu program kriz ile birlikte çökmüştür. Döviz kurları yükselmiştir. TCMB verilerine göre 20 Şubat tarihinde 1 dolar 688,01 kuruş iken, bir sonraki ayın sonunda dolar/tl kuru 1,020 kuruşu bulmuştur. Faizler yükselmiştir. Krizin nedeni, emisyon hacminin Merkez Bankasının dış varlıklara bağlanması, Kasım ayında meydana gelen Banka Krizinin önlenememesi ve döviz kurunun %20 artış ile sınırlandırılmasıdır. Çünkü enflasyonun bu kadar büyük rakamlarda seyrettiği bir ülkede döviz kurunun sabitlenmesi doğru değildir. Bu yıllarda yaşandığı gibi, döviz kurunun sabitlenmesiyle, ucuz olan döviz bankalar kredi olarak tüketiciye dağıtmıştır. Döviz açık pozisyonları giderek artan bankalar 2000 yılından itibaren batmaya başlamıştır. On üç banka Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu (TMSF)'na devredilmiştir. Yabancı yatırımcılar, yatırımlarını Türkiye'den çekmiştir. "Enflasyonla Mücadele Programı" on dört ay içerisinde çökmüş ve Türkiye'de ciddi bir ekonomik durgunluk başlamıştır. 2000 yılında %6,3 olan ekonomik büyüme 2001 yılında ekonomik büyüme %-9,5 olmuş ve ekonomik durgunluk nedeniyle, bir milyona yakın insan işini kaybetmiştir.

14 Nisan 2001 tarihinde IMF tarafından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" hazırlanmıştır. IMF'nin hazırladığı bu program ile aslında bir bakıma krizin yönetimi IMF'ye devredilmiştir, denebilir. Bu krizin ve aynı zamanda önceki 1994 ve 1998 krizlerinin de ortaya çıkmasında en büyük rol oynayan etken sermaye hareketleridir. Ülkede artan sermaye hareketleri piyasa mallarında ucuzlatıcı etki yapmaktadır. Bu talep miktarını artırır. Ancak bu hareketleri karşılamayan döviz gelirleri, cari açığın artmasına yol açar. Türkiye'de bu dönemde Türk bankaları, yabancı bankalara olan borcunu ödeme konusunda büyük bir çıkmaza girmişlerdir. Var olan bu makro ekonomik göstergelerdeki bozulma sıcak parayı ve sermaye hareketlerini ürkütmüştür ve Türkiye piyasasından çıkmalarına sebep olmuştur. Bu da Türk bankalarını daha büyük bir çıkmaza sokmuştur.

Bütün bunların sonucunda uygulamaya konulan “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programıyla %3-5 oranlarında sürdürülebilir bir büyüme sağlamak, dış rekabette daha da güçlenmek, dalgalı kur sistemine geçmek, kaynak kullanımını daha verimli hale getirmek, maliye politikalarında daha düzenli bir sistem oturtmak, bankalar ve reel sektör arasındaki ilişkiyi güçlendirmek hedeflenmiştir. KİT’ler özelleştirilmiştir. Sorunlu özel bankalar, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) bünyesi altında toplanmıştır. TMSF batan bankaları devralmıştır. Batan bankaların Türkiye’ye 44 Milyar Dolar zararı olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile gerçekleştirilen “Bankacılık Reformu” sonucunda bankaların rekabet gücü artmıştır.

2001-2002 yıllarında yapılan reformlarla devletin ekonomi üzerindeki müdahaleleri azaltılmıştır. Tasarrufu artırmak hedeflenmiştir. Kamu borçlarını azaltmak hedeflenmiş ve özelleştirmeler hızlandırılmıştır. Ödemeler bilançosunda, cari açığı azaltmak için dalgalı döviz kuruyla ihracat yapma kararı alındı. Bu kararla birlikte oluşan beklenti; döviz kurunun yükselip, diğer ülkelerin yerel ürünlere ilgisinin artacağı ve dolayısıyla ülkenin uluslararası pazarda rekabet gücünün artacağıdır. Yapılan ihracatla gelen döviz gelirinin cari açığı finanse etmekte kullanılması planlandı. Bu program ile birlikte alınan kararlar ve uygulamalar 2003 yılından itibaren döviz kurlarında, enflasyonda, cari açıkta, yatırım ve tasarruf dengesinde belirli bir istikrar sağladı. 2004 yılında ekonomik büyüme oranında %9.6 gibi büyük bir artış görülmüştür. Bu dönemde dünyada finans piyasalarında bolluk yaşanmıştır ve Türkiye tarihte görmediği kadar sıcak para kullanmıştır.

Ancak 2008’de ABD’de başlayan bir küresel kriz meydana gelmiştir. Mortgage adı verilen konut kredi sisteminin çökmesi ile birlikte, finansal bir kriz olarak başlayan bu süreç zaman içerisinde reel sektörü de etkilemiştir ve küresel bir boyut kazanmıştır. Bu krizin bu kadar büyümesinin önemli sebeplerinden biri de, ülkelerin küreselleşme sürecidir. Bir ülke ne kadar dışa açık politikalar uygularsa ve kırılganlığı ne kadar çoksa küresel krizlerden de etkilenmesi o kadar kolaydır.

Küresel kriz süreci incelendiğinde; 2000’li yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nin hızlı bir ekonomik büyüme yaşadığı görülür. Ülkeye dışarıdan yoğun bir sermaye girişi olmuştur. Sonuçta ülkede çok büyük bir likidite bolluğu oluşmuş ve faiz oranları %1’in altına düşmüştür, bu da daha fazla borçlanmanın kapılarını açmıştır. Bankalar bu likidite bolluğunu konut kredileri ile değerlendirmek istemiştir. Likidite bolluğu ile birlikte, ileri bir vade için fiyatı ve şartları önceden belirlenmiş olan, yani riski az olan ürünlerin alım ya da satım işlemlerinin gerçekleştiği türev piyasalar da oluşmuştur. Dünyada piyasaların serbestleşme hareketleri, bu türev piyasaları daha da büyütüştür. Ancak bunun

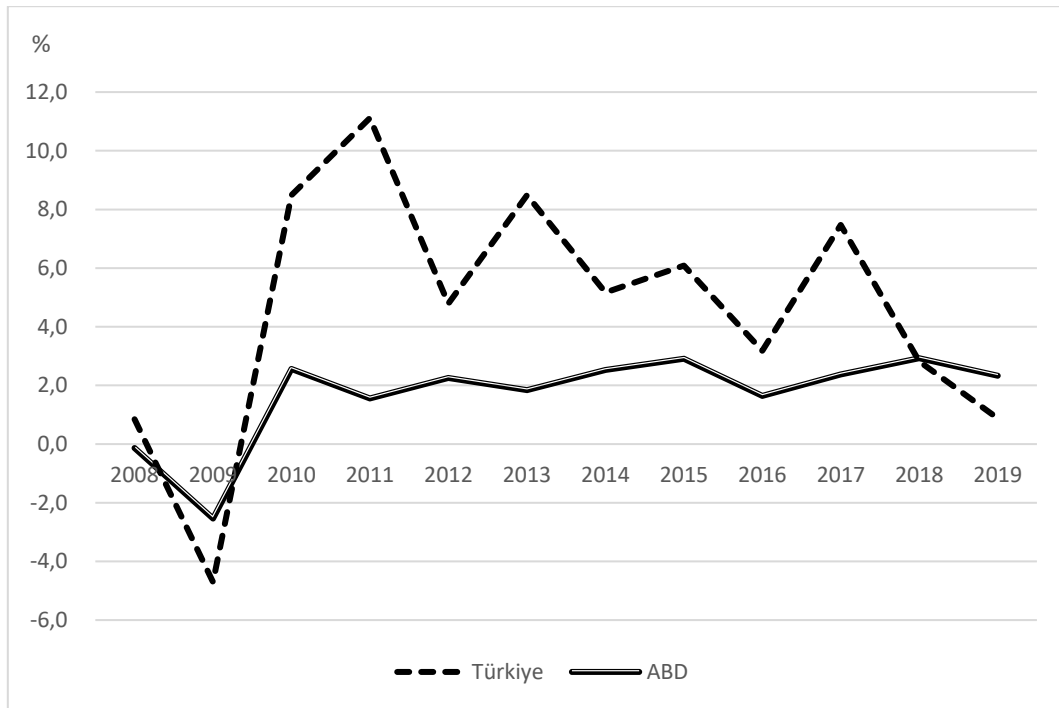
olumsuz yanı, denetimsiz serbestleşmedir. Faiz oranlarının azalmasıyla konut, otomobil gibi varlıkların fiyatları da yükselmiş ve bankalar çok fazla miktarlarda krediler vermiştir. Bunun sonucunda varlık fiyatları yükselip, varlık piyasaları balon yapmıştır. Zaman içerisinde kredi geri dönüşünde yaşanan sorunlar büyümüş, kredilerini ödeyemeyen hane halkının satın aldığı çoğunluğu konut olan taşınmaz varlıklarına el konulmuş ve bankaların bu konutları piyasaya sürmesi ile, bu varlıkların fiyatları değerinden daha fazla düşmeye başlamıştır. Arz yönlü politikalar, petrol krizleri, talep yetersizliği; gelirin artması ama çalışan kesimin gelirin artmaması sonucunda talebin yetersiz olması, sermaye piyasalarının serbest bırakılmasıyla reel sektörün işlevini kaybetmesi bu krize sebep olmuştur. Başlangıçta L. Brothers'ın batması diğer bankaları da yanında sürüklemiştir. Borsalar çökmüş, reel sektör zarar görmüştür. Türev piyasalardaki uluslararası hareket ise bu krizin boyutunu ABD'den çıkarıp global bir boyuta taşımıştır. Dünyada ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Bu krizden en az piyasalarında devlet müdahalelerine ağırlık veren Çin, Hindistan, Güney Kore gibi ülkeler etkilenmiştir. Avrupa Birliği ve ABD otuz yıldır ilk kez, Türkiye ve Japonya yedi yıldır ilk kez ekonomik durgunluğa girmiştir. Dünyada elli milyon kişi işsiz kalmıştır. Bütün bunlardan insanları borçlandırarak, ekonomik büyümenin sağlanamayacağı sonucu çıkarılmalıdır.

Amerika, Küresel Kriz sonrasında yaşanan ekonomik durgunluğun devam etmesini önlemek ve hasar gören finansal sistemi yeniden düzenlemek için genişlemeci para politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu sayede piyasalardaki likiditeyi artırıp, ekonomiye hareket getirmeyi hedeflemiştir. “2008 krizinin hemen ardından gelişmiş ülkelerde genişlemeci para politikalarının devreye girmesi ile, faiz-getiri oranları yapısal olarak gelişmiş ülkelere doğru büyük bir kısa vadeli sermaye akımı yaratmıştır. Bu da yeni sanayileşen ülkeler üzerinde enflasyonist bir baskı yaratmıştır. Hindistan enflasyonla mücadele için faiz oranlarını yükseltip, yabancı sermayenin ülkeye girişlerini denetim ile kontrol altında tutmaya çalışırken, Türkiye ve Brezilya Merkez Bankaları; ellerinde biriken döviz rezervlerini piyasaya sürüp yabancı yatırımcıların ellerinden çıkarmak istedikleri ulusal paraları satın alma yönünde bir politika benimsemiştir.” (Şahinöz, 2014: 74)

Kriz sonrası genişletici para politikaları uygulayan FED, 2013 yılında tahvil alımını yavaşlatacağını belirtmiş, ancak bütçe açıkları sebebiyle bu tarih sürekli ertelenmiştir. FED'in genişletici para politikalarından vazgeçmesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Çünkü; likidite bolluğu sonucu kısa vadeli sermaye akımlarının gelişmekte olan ülkelere yönelmesi 2010, 2011 ve 2012 yıllarında gözlemlenen yüksek

büyüme oranlarının ana sebeplerinden biridir. “FED’in kararları ilk olarak döviz kurlarını etkilemiş ve dolar 1.87’den, 1.90’ın üzerine çıkmıştır ve bu artış Türkiye’den çekilmek isteyen yabancı yatırımcılar, işlemlerini döviz üzerinden sürdüren şirketlerin borçları neticesinde devam etmiş ve MB’nin faiz artırma kararına sebep olacak olan kurun 2.32 TL’ye kadar yükselmesine sebep olmuştur. Bu da işlemlerini döviz üzerinden yapan kurum ve kuruluşları zarara sürüklemiştir. İthal girdiye bağımlı olan Türkiye’de kur yükselişiyle yaşanan fiyat artışıyla enflasyon da %7.4’e kadar artmıştır.” (Şahinöz, 2014: 122) Bu tür etkileri önlemek için dünya finans piyasalarının denetlenmesi gerekmektedir. Kriz sonrası ülke ekonomilerinde devlet müdahalesi yeniden gündeme gelmiştir ki buna da Çin, Güney Kore gibi ülkelerin krizden daha az etkilenmesi büyük örnek teşkil etmiştir.

Şekil 3. 2008-2019 Dönemi, ABD-Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranları (%)

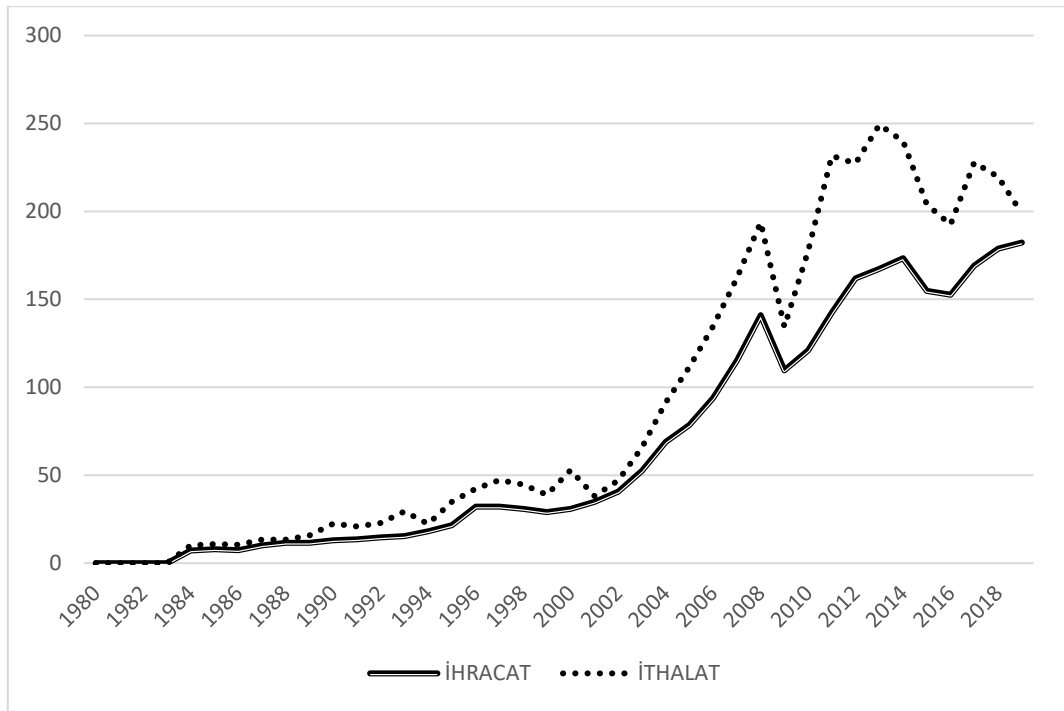

Kaynak: OECD

Bu krizin Türkiye’ye etkisi Şekil 3’te de görüleceği gibi 2009 yılında %4,7 gibi ciddi bir ekonomik daralma şeklinde olmuştur. Oysa krizin olduğu ABD’de bu daralma yalnızca %2,5 oranındadır. Türkiye’de kriz sadece bankacılık sektörünü etkilememiştir. Güçlü Ekonomi Programının uygulanması ile başlayan ve 2008 yılına kadar geçen süreçte; Türkiye

ekonomisi cari dengedeki açıkları sıcak para ile karşılamıştır. Sıcak paraya duyulan talep arttıkça ülkenin bağımlılığı da artmıştır. Küresel krizin meydana gelmesiyle birlikte azalan dolaylı sermaye yatırımları yani sıcak paranın ülkeye daha az girmesi ve ihracatı yapılan ürünlere talebin azalması, ekonomik büyümenin sağlanması için gereken üretimin hammadde, sermaye ve ara malı ithalatına bağlı olması ve kriz sebebiyle bu ithalatın azalması, Türkiye'nin küresel krizden etkilenmesinin ana sebepleridir. İşsizlik krizle birlikte %13,8'e çıkmış, bir milyon kişi işsiz kalmıştır. Riskli dış kaynak bağımlılığı olan Türkiye gibi bir ülkenin krizden etkilenmemesi imkansızdır. Bunun sonucunda cari açık ve işsizlik oranları artmıştır. Yüksek faizle dışarıdan sıcak para çekilmiştir. Döviz girişleri TL'yi değerlendirmiştir. Aşırı değerli TL'nin ithalatı özendirilmesi dış ticaret açığını, giderek de cari açığı artırmıştır.

Şekil 4. Türkiye'nin 1980-2019 Dönemi İhracat ve İthalatı (Milyon Dolar)

Kaynak: [TCMB](#)

Şekil 4'te görüldüğü gibi, kırk yıl boyunca ihracat hep ithalatın gerisinde kalmıştır. Mesela, 2001 yılında yapılan ihracat 34,7 Milyar Dolar iken, ithalat rakamları kriz ortamı ile birlikte azalmış ve 37,1 Milyar Dolar olmuştur. 2008 yılında ithalat 132,9 Milyar Dolar iken, ihracat 105,0 Milyar Dolardır. Ancak 2008 krizinin etkileriyle bu rakamlar çift taraflı olarak

düşmüştür. İthalat ve ihracat arasındaki en büyük farkın olduğu yıllardan biri ise 2011 yılıdır. İthalat 225,3 Milyar Dolar iken, ihracat 140.8 Milyar Dolardır. 2011 yılında ekonomik büyüme oranı ise %11.1'i bulmuş ve son on yılın en yüksek ekonomik büyüme oranı olarak kayıtlara geçmiştir. Buradan da ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi, ekonomik büyümenin sağlanması için, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin özellikle üretim sürecinde ithalat yapmaları gerekmektedir. 2011 yılında hızlı bir biçimde artan ithalat, söz konusu yıl içerisinde gerçekleştirilen %11 gibi yüksek rakamlı büyümenin bir sonucudur. İzleyen yıllarda ekonomik büyüme hızının düşmesi ile ithalat miktarındaki artışlar da yavaşlamıştır.

Son dönemlerde, özellikle 2019 yılında ise, Türkiye ekonomisi cari fazla vermeye başlamıştır. Oluşan cari fazlayı şu bakımdan incelemekte fayda vardır. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ara malı, sermaye malı, enerji ve hammadde ithalatı cari açığı oluşturan en önemli faktördür. Eğer cari fazla son verilerde saptanmışsa, demek ki ithalat da azalmış yani sanayi sektörü üretimi de azalmış demektir. Bunu verilerle de incelediğimizde;

Tablo 2.1. Sanayi Üretim Endeksi Değişim Oranları, 2006-2020 (%)

Yıllar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık Ort.
2006	2,5	9	12,8	11,2	10,4	10,9	8,9	6,8	4,7	3,4	2,5	6,7	7,3
2007	11,3	9,3	8,1	9,3	9,8	6,8	6,7	8,8	9,1	7,3	8,4	7,9	8,5
2008	1,8	6,7	4,5	3,5	1,2	3,9	2,3	-0,8	-1,9	-5,9	-9	-13,9	-0,9
2009	-20,8	-21,2	-20,8	-18,6	-14,9	-12,6	-9,4	-9,2	-8,3	-1,7	6,4	2,9	-10,7
2010	11,7	13,5	15,9	14,8	13,5	10,5	10,1	14,3	13,2	13,7	11,4	21,9	13,7
2011	23,8	19,2	16,1	15,2	12,9	14,9	15,8	16,6	10,4	15,8	11	9	14,7
2012	3,9	3,5	6,8	8,4	7,6	4,7	3,6	-0,5	7,8	1,7	1,4	2,3	4,2
2013	3,3	8,6	5,5	5,5	4,4	8,9	6,7	4,6	9,8	8,1	10,6	9,3	7,2
2014	12	8,2	9,3	6,7	5,3	4,1	7,5	5,4	3,2	2	2,5	4,5	5,7
2015	-0,3	1	5,4	6,8	7,8	6,1	2,6	12,1	6,9	5,5	6,6	7,9	5,8
2016	8,2	9,9	3,8	3,6	5,5	2,8	-2	2,3	-1,5	6,3	2,9	1,3	3,4
2017(r)	3,5	4	6,5	8,7	5,3	6,9	14,8	9,6	14,6	8,8	9,9	13,9	9
2018(r)	11,7	9,5	7,4	5,7	5,9	2,2	5,2	1,3	-3,5	-6,2	-7	-9,9	1,3
2019(r)	-7,5	-5	-1,9	-3,9	-1,5	-3,7	-1,1	-3,8	3,4	3,8	4,9	9	-0,5
2020(r)	7,7	8,5	-2										

Kaynak: TÜİK

Bir önceki yılın aynı ayına göre hesaplanmış sanayi üretim endekslerine baktığımızda, 2006 yılından bu güne kadar görülen negatif rakamlar, 2009’da -10,7’lere çıkmıştır. Bunun sebebi olarak sadece küresel krizin belirtilmemesi gerekir. Çünkü zaten, 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’deki makro ekonomik dengeler bozulmaya başlamıştır. “2007 yılına kadar %7-8 oranında büyüyen ekonomi, 2007 yılında birden %4,7’ye, 2008 yılında ise, küresel krizin etkilerinin henüz tam olarak hissedilmediği bir dönemde, %0,7’ye düşmüştür. Kısaca Türkiye’nin krizi, küresel krizden çok daha önceden, kendi dinamiklerinden beslenip “geliyorum” demiştir.”(Şahinöz;2014: 108). Küresel kriz sürecinde ise ülkemizde ithalat ihracattan daha fazla etkilenmiş ve bu etki üretimde de kendini göstermiştir. Bir önceki yıla göre sanayi üretimlerinin azaldığını gözlemlemek mümkündür. 2018 yılı Eylül ayından itibaren endeks negatif rakamlar vermeye başlamış ve bir önceki yıl, yıllık ortalama 9,0 iken 2018’de 1,3’e düşmüştür. 2019 yılında ise bu negatif endeks rakamları gözlemlenmeye devam etmektedir. 2019 yılı Eylül ayına kadar negatiflik durumu devam etmiştir. Bu veriler; cari fazla verirken iyi görünen ancak aslında kötü olan ekonomik durumu ortaya koymaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin cari açık sorunuyla baş edebilmesi ve ekonomik büyümeyi sağlaması için üretime özellikle de sanayi üretimine, katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimine ağırlık vermesi gerekmektedir.

3.BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari açık, ekonomik büyüme sağlanabilmesinin neredeyse zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye ihracat yapmak için gerekli olan ara malları ithal etmek zorunda olduğu, yani ihracat için ithalat yapmak zorunda kaldığından için cari açık problemi ortaya çıkmaktadır. Bir diğer unsur ise, ekonomik büyüme sürecinde, hane halkının artan tüketim harcamalarının bir bölümünün uluslararası pazardan temin edilmesi ile oluşan cari açıktır. Bu durumun tersi olarak, cari açığın artmasıyla ekonomik büyümenin azaldığı da hem literatür kısmında gösterilmiş hem de Türkiye'nin ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi incelenirken tablolarda belirtilecektir. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiye dair yapılan araştırmalara yer verilip, sonrasında ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki nedensellik ilişkisinin tek yönlü ya da çift yönlü olup olmadığı incelenecektir.

1. Literatür

1.1.Uluslararası Literatür

Debelle ve Faruquee (1996), cari açığı ortaya çıkaran sebepleri inceleyen araştırmalarında yatay kesit analizi ve panel veri yöntemi kullanarak, seçilmiş yirmi bir adet gelişmiş ülkenin 1971 ve 1973 yıllarını kapsayan süreçte ekonomik büyümelerinin arttıkça cari açığın arttığını tespit etmişlerdir.

Kandil ve Greene (2002), 1960-2000 yıllarını kapsayan süreç içerisinde, ABD'deki yıllık cari işlemler ve finans hesabı bakiyelerini kullanarak yaptıkları VAR analizinde cari işlemler ve finans hesabının; reel GSYİH, reel döviz kuru, enerji fiyatları endeksi ve GSYİH deflatörü ile aralarında bir eşbütünleşme olup olmadığını analiz etmişlerdir. Analize tüm değişkenler dahil edildiğinde yalnızca cari işlemler hesabı ile reel GSYİH arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir ancak GSYİH deflatörü dahil edilmediğinde diğer dört değişken arasında koentegrasyon ilişkisi tespit edilmiştir ve reel GSYİH, reel döviz kuru ve enerji fiyatları arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişki saptanmıştır. Finans hesabı için ise analize tüm değişkenler dahil edildiğinde sadece reel döviz kuru ve GSYİH deflatörü

arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır, dört değişkenli yapılan koentegrasyon analizinde ise diğer değişkenlerle de pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönemde değişkenler arasında ilişkinin varlığını kanıtlayan eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; cari işlemler hesabının sürdürülebilir olması için reel GSYİH'deki artışın ve Doların değer kazanmamasının gerektiği ileri sürülmüştür. Bunun sebebi olarak da reel GSYH'deki artış ve Doların değer kazanması ithalat miktarını artıracığı için, cari açığı da artıracığı şeklinde belirtilmiştir ve bu açığın finansal varlıklar kullanılarak finanse edileceği anlatılmıştır. Aynı şekilde, enerji ithalatçısı olan ABD'de yüksek enerji fiyatlarının cari açığı artırıcı etkisinin olduğu üzerinde durulmuştur.

Freund ve Warnock (2005), 1980 ve 2003 yılları arasındaki OECD ülkelerini kapsayan ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabı verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada panel veri analizini kullanmışlardır. Çalışmada ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna ek olarak; döviz kuru hareketleri ne kadar sınırlı ise ekonomik büyümenin ve cari işlemler hesabındaki açıkları finanse etmenin daha da zorlaştığı üzerinde durulmuştur. Eğer bir ülkede cari açığın sebebi ağırlıklı olarak yatırımlar ise yani tüketim harcamaları ya da hükümet harcamalarından kaynaklı değilse daha kolay finanse edilebilir. Çünkü; bu yatırımlar nihayetinde ihracata dönüştürülebilecektir.

Herrmann ve Jochem (2005), 2004 yılının Mayıs ayında AB'ye katılan ülkelerden olan; Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovenya ve Slovak Cumhuriyeti'nin 1994 ve 2004 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik ekonomik büyüme ve cari açık verileri kullanılmıştır. İlk olarak Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemi kullanılmış ve sonrasında VAR analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre ekonomik büyüme arttıkça, cari açığın da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Daha önce AB'ye üye olan ülkeleri ekonomik olarak yakalama sürecinin iyi işlemesinin cari işlemler hesabında denge yakalamaya da yardımcı olacağından, dengeli bir cari işlemler hesabının nominal ve reel döviz kurunda bozulmaları engelleme konusunda yardımcı olacağı ve zorunlu devlet müdahalelerini de geri planda bırakacağından bahsedilmiştir. Bu yakalama sürecinde uygulanacak politikalar da ülkelere göre değişmektedir. Çünkü; her ülkenin göreceli geliri ve sermaye birikimi farklıdır. Cari işlemler hesabında ne kadar dengeye ulaşırsa, parasal entegrasyon da o kadar kolay olacaktır ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına önem verilmelidir, sonucuna ulaşılmıştır.

Hassan (2006), Bangladeş'in 1976 ve 2003 yılları arasındaki yıllık ekonomik büyüme ve cari açık verilerini kullanarak Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron Testleri ile

verilerin durağanlıkları incelenmiştir, Durbin Watson ve Engle-Granger testleri ile değişkenlerin uzun vadede eşbütünleşik oldukları gösterilmiştir ve hata düzeltme modeli yaparak kısa dönemdeki oynaklıkların ne kadarının uzun vadede giderildiği incelenmiştir. Bangladeş’de cari açığın belirleyicileri olarak; bütçe fazlası, yurtiçi tasarruf, iç ve dış gelir artışı, yabancı faiz oranı, ticaret hadleri, ihracat ve reel döviz kuru olarak belirtilmiş ve yapılan eşbütünleşme testi sonucu uzun dönemde bir ilişki tespit edilmiştir ancak hepsi düzey durağan değildir. Uzun ve kısa dönemde dış ticaret hadleri, ihracat ve dış faiz oranlarının cari işlemler hesabı üzerinde önemli etkisi olduğu belirtilmiştir. Ekonomik büyümedeki artışlar kısa ve uzun vadede, cari açık üzerinde etkilidir ancak bu ilişki güçlü değildir. Hata düzeltme modeline göre yaşanan oynaklıkların %72’lik kısmı bir sonraki dönemde düzeltilmektedir ancak cari açığı etkileyen faktörler uluslararası ekonomi ile doğrudan bağlantılı olduğu için bu düzeltmelerde yerel ekonomi politikaları çok etkili olmamaktadır.

Aristovnik (2007), 17 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesini konu alan çalışmada 1971 ve 2005 tarihleri arasındaki yıllık verileri kullanarak cari işlemler hesabını incelemiştir. Kukla değişkenli EKK yöntemi ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi analizde kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme oranının artmasının cari açığı artırdığına yönelik bulguya ulaşılmıştır.

Jaumotte ve Florence vd. (2010), 49 gelişmiş ve gelişmekte olan Güney Avrupa ülkesini kapsayan 1973 ve 2018 yılları arasındaki dört yıllık verilerin ortamlarının alınmasıyla oluşturulan panellerde cari işlemler hesabını incelemişlerdir. 1990’lı yıllardan bu yana, genellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde cari fazla söz konusu iken Güney Avrupa ülkeleri cari işlemler hesabında açık ile karşılaşmışlardır. Çalışmada bunun sebepleri başlıca; özel tasarruf oranlarındaki düşüşler, serbestleşme hareketleri ile birlikte daha kolay elde edilen kredilerin yurtiçi tasarruf ihtiyacını azaltması ve yapılan yatırımların inşaat yatırımları gibi daha az üretken yatırımlar olması, cari işlemler hesabındaki açığın finansmanının doğrudan yabancı yatırımlar yerine dış borçla finanse edilmesi olarak belirtilmiştir. Bu yüzden çalışmaya konu olan ülkeler Güney Avrupa ülkeleri olarak seçilmiştir. Analizde EKK yöntemi kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin cari işlemler hesabında negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Malik, Chaudhry vd. (2010), Pakistan’ın 1972 ve 2007 yılları arasındaki, yıllık cari işlemler hesabı, turizm ve ekonomik büyüme verilerini kullanmışlardır. Çalışmada Johansen Eşbütünleşme Testi ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre turist sayısı ve GSYH’deki büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit

edilmiştir. Turist sayısı artarsa, cari işlemler hesabındaki açık azalacak ve dolayısıyla GSYH'de de artış olacaktır. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre; cari işlemler hesabından GSYİH'ye, turist sayısından GSYİH'ye ve turist sayısından cari işlemler hesabına tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Pakistan'ın ihracatının, ithalata olan talepten daha az olması elastik kalıcı cari açığa neden olmaktadır. Çalışmada bu sorundan çıkmanın yolu olarak da turizme ağırlık verilmesi önerilmiştir ve buna yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

Brzozowski, Michal ve Prusty (2011), seçtikleri 175 ülkeden oluşan geniş bir örneklem oluşturup, bazı ülkeler için 1960-1970'li yıllardan başlayan ancak genel olarak 1981-2009 periyodundaki yıllık verileri kullanarak cari işlemler hesabı ve GSYİH arasındaki ilişkiyi inceleyen analizlerini yapmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin verilerinin genel analizi olumsuz etkilememesi için beş yıllık ortalamaları içeren bir panel oluşturmuşlardır. Öncelikle panel veri analizi yapılmıştır, sonrasında ise EKK yöntemi kullanılmıştır. GSYİH ve cari işlemler hesabı arasında ilişki tespit edilmiştir. GSYİH'nin kısa vadede gecikmeli olan durumunun cari işlemler hesabı üzerinde negatif bir etkisi olduğu ancak uzun vadede pozitif bir etki gözlemlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Coricelli ve Wörgötter (2012), Almanya'yı baz alarak cari işlemler hesabını inceledikleri çalışmalarında 1960-2007 dönemi için OECD ülkelerinden oluşan bir panel, Almanya'nın OECD ülkeleri ile ikili ticaret dengesinin analizi ve 1970-2007 dönemi için Almanya için zaman serileri olmak üzere üç farklı örneklem kullanmışlardır. EKK yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada OECD ülkelerinde ekonomik büyümenin cari işlemler hesabındaki açıklar üzerinde etkisinin büyük olmadığı sonucuna yer verilmiştir.

1.2. Yerel Literatür

Telatar ve Terzi (2009), Türkiye'deki ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini 1991 yılının dördüncü çeyreğinden, 2005 yılının dördüncü çeyreğine kadar olan süreci analize dahil etmişlerdir. ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış ve iki değişkenden aynı seviyede durağan çıkmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucu; ekonomik büyümeden cari işlemlere tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Ancak cari işlemlerden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır. Granger nedensellik testinin tutarlığı için yapılan etki-tepki analizinde büyüme oranına verilen bir birimlik şok, cari işlemler hesabında değişime yol açmaktadır. Bunun sonuçları Granger nedensellik testinin sağlaması olarak, doğruluğunu göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin ithal girdiye dayalı üretim

yapısına sahip olması, cari açığın en önemli sebeplerinden biri olarak verilmiştir. Uzun dönemde üretimin ithalata bağımlı yapısının değiştirilmesi önerilmiştir.

Yılmaz ve Akıncı (2011), GSYH ve cari işlemler dengesi olarak iki değişken oluşturup, 1980-2010 yılları arasındaki ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabı verilerini kullanmışlardır. ADF birim kök testi ile değişkenlerin durağan olduğu gösterilmiştir. Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi sonucu GSYİH ve cari işlemler dengesi arasında %5 önem düzeyinde bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Bu; iki değişkenin uzun dönemde beraber hareket ettiklerini gösterir. Değişkenler arası nedenselliği tespit etmek için Granger nedensellik testi yapılmış ve bu testin sonucuna göre GSYİH’de meydana gelen değişimlerin cari işlemler dengesi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak cari işlemler dengesindeki değişimlerin GSYİH üzerinde etkili olmadığı saptanmıştır. Sonrasında EKK yöntemi ile yapılan tahminin sonucunda GSYİH’de oluşabilecek %1’lik bir değişimin cari işlemlere %0.16 oranında etkileyeceği gösterilmiştir. Cari işlemlerde oluşabilecek değişimlerin %90.7’lik kısmı GSYİH’de meydana gelen değişimler sonucu olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada cari açığın üretim sürecinde Türkiye’nin hammadde, sermaye malı, ara malı ve enerji ithalatı gereksinimi duymasından ötürü, üretim arttıkça ithalatın artıp, cari açığı daha fazla artırıcı etki yapmasından bahsedilmiştir. Bu sorunun çözülmesi için yapısal dönüşüm politikaları yapılması gerektiği ve özellikle yabancı yatırımların teşvik edilmesi üzerinde durulmuştur.

Yanar ve Kerimoğlu (2011) yaptıkları; enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık konulu üç değişkenli, 1975 ve 2009 yıllarını kapsayan süreçteki verilerini kullanarak aralarındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ekonomik büyüme arttıkça enerji tüketiminin arttığı, enerji tüketiminin ise cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. GSYİH, cari açık ve enerji tüketimi verilerinin birinci düzey durağan olduğu sonucuna istinaden yapılan Johansen eşbütünleşme analizi sonucu değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. GSYİH ve enerji tüketimi arasında güçlü, GSYİH ve cari açık arasında daha zayıf bir bağ tespit edilmiştir. Yapılan hata düzeltme modeli sonucunda bir periyodda oluşabilecek dengesizlik durumunun, bir sonraki periyod ya da periyodlarda dengeye ulaşılacağı yani uzun dönem ilişkisinin sağlanması yapılmıştır. Etki-tepki analizi ise GSYİH’nin bir birimlik GSYİH şoku karşısında ilk iki periyodda tepkisiz, ancak üçüncü periyodda tepki verdiği ancak bu tepkinin anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Cari açığa bir birimlik GSYİH şoku verildiğinde ise ilk dört dönem tepkisiz, beşinci dönemden sonra artış şeklinde tepki gösterdiği görülmüştür. Enerji tüketimi ise 7,5 ve 9,5. Dönemlerde tepki göstermiştir. GSYİH’ye bir birimlik bir cari açık şoku verildiğinde başta denge

durumu, 2,5. Periyoddan sonra ise dengenin bozulması gözlemlenmiştir. Bu denge tekrar 9,5. Dönemde sağlanmıştır. Enerji tüketiminde ise 2 ve 6. Dönemde pozitif bir değişim olmakta, ancak bu değişim anlamlı görülmemektedir. GSYİH'ye bir birimlik enerji tüketim şoku verildiğinde GSYİH'nin tepkisi başta dengeli ancak 2 ve 4. Periyotta artış gözlemlenmiş, 7 ve 9,5. Periyotta tekrar bir dengeye ulaşılmıştır ve bu tepki istatistiksel olarak anlamlılık içermektedir. Cari açığa verilen bir birimlik enerji tüketimi şoku sonucu başlangıçta denge durumu gözlemlenmiş, 5. Dönemden sonra pozitif bir artış gözlemlenmiştir. Enerji tüketimine bir birimlik kendisinden şok verildiğinde ise 2. Ve 4,5. Periyotta pozitif bir artış meydana gelmiştir. 6. Dönem sonrasında yeniden denge yakalanmıştır. Sonuç olarak; enerji tüketimi ve GSYİH arasında tek yönlü ilişki saptanmıştır. Yani enerji tüketimi arttıkça ekonomik büyümenin arttığı görülmüştür. Cari açık ve büyüme arasında ise çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Aralarındaki üçlü ilişki ise; enerji tüketimindeki artış ekonomik büyümeyi artıracak, ekonomik büyüme cari açığı, cari açık da büyümeyi artıracaktır.

Çakır (2012), 1992-2011 yılları arasındaki aylık ve üçer aylık olarak incelediği verileri Tramo-Seats yöntemi ile mevsimsellik etkisinden arındırmış ve yaptığı Granger Nedensellik analizi sonucunda cari açık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Çiftçi (2014), reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini incelediği araştırmasında 2001 yılının birinci çeyreği ve 2012 yılının üçüncü çeyreği arasındaki verileri kullanmıştır. VAR analizi yapıp, cari açığın ekonomik büyüme ve reel döviz kurundaki değişimlerin Granger nedeni olduğunu tespit etmiştir. ADF, PP ve KPSS birim kök testlerini kullanarak, değişkenlerin durağanlığını analiz etmiş ve çalışmada birinci düzey durağan halleri kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin düzey derecelerinde VAR analizi yaparak en uygun gecikme sayısı belirlenmiş ve sonrasında Johansen eşbütünleşme analizi yapılmış ve iki ilişki tespit edilmiştir. İki ilişki tespit edildiği için, bu ilişkilerin kısa dönemdeki hareketleri uzun döneme yansıtacağı için hata düzeltme modeli ile hareketleri incelenmiştir. Sonrasında Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Sonucunda cari açık ve reel döviz kuru GSYİH üzerinde etkili iken, GSYİH ve reel döviz kuru cari açığın Granger nedeni değildir. Cari açık ise reel döviz kurunun Granger nedenidir. Etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yapılmıştır. Bu sonuçlara istinaden incelenen dönemde Türkiye'de gözlenen ekonomik büyüme cari açığa sebep olmaktadır. Türkiye'nin ekonomi tarihi boyunca uygulanan yüksek faiz, düşük kur politikaları sonucu üretim yapısı ithal girdiye dayalı Türkiye'de bu politikalar, ithal girdi bağımlılığını daha da artırmıştır. Bu sorunu

çözmek için sanayi üretim yapısı kısa vadede değişmeyeceği için, orta ve uzun vadeli politikalar önerilerek, faiz ve kurun bu politikalar doğrultusunda hareket ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yerel kaynakları ön plana çıkaracak enerji politikaları ile ithal enerji ihtiyacının azalacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda verimlilik unsuru üzerinde de durulması gerekmektedir.

Yurdakul ve Ucar (2015), Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini 1999 yılının birinci çeyreği ve 2014 yılının ikinci çeyreği arasındaki süreçteki verileri kullanarak incelemiştir. Öncelikle ADF birim kök testi ile verilerin durağanlığı araştırılmıştır. EKK yöntemi ile yapılan tahmin sonucu, ekonomik büyümenin arttıkça cari açığın da arttığı sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik analizi bulguları ise; ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Yapılan etki-tepki analizinin sonucu olarak; ekonomik büyüme oranına verilen bir birimlik şok sonucu cari açığın on dönem boyunca olumsuz tepki verdiği görülmektedir. Bu ekonomik büyümenin cari açığı artırdığını göstermektedir. Varyans ayrıştırması sonucu elde edilen bulgular ise; ekonomik büyüme oranındaki değişimler cari işlemler açığını %53.25 oranında etkilerken, cari işlemler hesabının kendisindeki değişimler ise %46.75 oranında etkilemektedir. Ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerindeki bu ilişki Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde oldukça görülmektedir. Çalışmada bu sorunsalın çözülmesine öneri olarak Türkiye’nin dışa bağımlılığının azaltılması ve yüksek ekonomik büyümenin değil, sürdürülebilir ekonomik büyümenin hedeflenmesi ve bu yönde politikalar uygulanması verilmiştir.

Şit ve Alancıoğlu (2016), Türkiye’nin 1980 ve 2014 yıllarını kapsayan ekonomik büyüme ve cari açık değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Durağanlık analizi için, ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Cari işlemler dengesi verileri düzey durağan çıkmıştır ancak GSYİH verileri düzey durağan değildir. Bunun üzerine değişkenlerin birinci düzey farkları alınmıştır. VAR analizi yapılmış ve uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon sınaması yapılmış ve böyle bir sorun tespit edilmemiştir. Etki-tepki analizi yapılarak, GSYİH’ye bir birimlik cari işlemler şoku verildiğinde GSYİH negatif yönde etkilenmiştir. Cari işlemlere bir birimlik GSYİH şoku verildiğinde ise cari işlemler pozitif yönde etkilenmiştir. Yapılan varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ilk dönem cari işlemlerdeki değişim %92’si kendisinden iken, %7.14’ü GSYİH’deki değişimden meydana gelmiştir. Sonraki dönemlerde ise GSYİH’nin cari işlemler üzerindeki etkisinin giderek arttığı ve 10. Dönemde bu etkinin %22’ye ulaştığı görülmüştür. GSYİH için yapılan varyans ayrıştırmasında ise, GSYİH’deki değişimin ilk dönem tamamının kendisinden kaynaklandığı sonraki dönemlerde cari işlemlerin GSYİH üzerindeki etkisi artmıştır.

Yapılan Granger nedensellik testi sonucuna göre çift yönlü ilişki saptanmış ve sağlaması etki-tepki analizi ile yapılmıştır. Bu çalışmaya göre iç talebin artması, ithalatı artırır ve ithalatın artması da dış ticaret dengesini bozarak cari işlemler dengesinde açık meydana getirmektedir. Çalışma sonucunda öneri olarak tasarruf oranlarının artırılması gerektiği, üretim ve ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin uygulanması önerilmiştir.

Arslan, Uğur ve Dineri (2017), OECD ülkelerini kapsayan ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini 1980-2014 sürecini kapsayan verilerle incelemişlerdir. Öncelikle yapılan Levin, Lin-Chu (LLC) ve Im, Pesaran, Shin (IPS) birim kök testleri sonucu verilerin düzey durağan olmadığı tespit edilmiştir ve birinci seviye farkları alınması sonucu durağanlaştırılmıştır. Sonrasında yapılan Pedroni eşbütünleşme analizi sonucu ekonomik büyüme ve cari açığın uzun dönemde beraber hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Kao eşbütünleşme testi ile de Pedroni testi sonuçları uyusmaktadır. Bir sonraki aşamada uzun dönem katsayılarını inceleyen Panel FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Cari işlemler dengesi bağımlı, ekonomik büyüme ise bağımsız değişken olarak incelenmiştir. Bu tahminin sonuçlarına göre; GSYİH değişkeni %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur ve cari işlemler dengesi üzerinde doğrudan etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu etki kimi ülkelerde pozitif, kimi ülkelerde ise negatif seyretmektedir. Negatif seyrettiği ülkeler İspanya, Türkiye, İzlanda, Amerika, ve İngiltere'dir. Bu sonuç istatistiksel olarak anlamlılık içermektedir ve bu ülkelerde ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik bir artış cari işlemler hesabında açığa sebep olmaktadır. Ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkinin yönünü incelemek için VECM (Hata Düzeltme Modeli) kullanılmıştır ve hem kısa hem de uzun dönemde cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda bu ilişkinin tasarruf oranlarının yatırım oranlarını karşılayamamasından ve ithal girdi bağımlılığından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Duman (2017) yaptığı araştırmada Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini 1980-2015 verilerini kullanarak analiz etmiştir. Öncelikle ADF birim kök testi ile verilerin durağanlığı analiz edilmiştir. Ekonomik büyüme hızı düzey durağan iken, cari açık değildir. Bu sebeple birinci seviye farkları alınmıştır. VAR analizi yapılmadan önce uygun gecikme uzunluğu beş dönem olarak tespit edilmiş ve sonrasında VAR analizi yapılmıştır. VAR modelinin kalitesi AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin 1'den küçük olup olmadığı incelenerek gösterilmiştir. Sonrasında yapılan Granger nedensellik testi sonucunda %10 seviyesinde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir ve sonuç varyans ayrıştırması ile de kontrol edilmiştir. Yapılan etki-tepki analizi sonucu ekonomik büyümeye verilen bir birimlik şok cari açığı artırıcı yönde etki ederken, cari işlemlere verilen bir

birimlik şok ekonomik büyüme üzerinde bir etki göstermemiştir. Çalışma sonucu olarak; Türkiye'nin ekonomik büyümesinin cari işlemler hesabında açıklara sebep olduğu kanaatine varılmıştır.

Kartal (2019), 2005 yılının son çeyreğinden, 2018 yılının ikinci çeyreğine kadar olan süreçte çeyrek dönemlik verileri kullanarak, Türkiye'de ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için ARDL analizi yapılmadan önce uygun gecikmeli uzunluk incelenmiş ve "4" olarak tespit edilmiştir. Sonrasında yapılan ARDL analizi sonucu değişkenlerin eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. ADF birim kök testi ile GSYH, cari işlemler hesabı, reel efektif döviz kuru değişkenlerinin durağanlığına bakılmış ve yalnızca cari işlemler hesabı verileri düzey durağan çıkmıştır. KPSS birim kök testinde ise tüm değişkenler düzey seviyesinde durağan çıkmıştır. Analiz sonucunda; ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ancak reel efektif döviz kurunun kat sayısı pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde de ekonomik büyüme ilk iki dönem sonrasında istatistiksel olarak anlamlı iken reel efektif kuru anlamlı çıkmamıştır. Yani kısa dönemde de ekonomik büyümede meydana gelen artış ya da azalışlar cari işlemler hesabı üzerinde etkili iken, reel efektif döviz kuru etkili değildir. Yapılan hata düzeltme modeli sonuçlarına göre kısa dönemde oluşan oynaklıkların %70,78'i sonraki dönemde giderilmektedir. Uzun vadede, CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile de değişkenlerin kat sayılarının istikrarlı olduğu gösterilmiştir.

2. Metodoloji

2.1. Durağanlık (Birim Kök) Testi

Zaman serisi analizlerinde öncelikle serinin durağan olup olmadığı kontrol edilir. "Ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa ya da açıklığa yahut gecikmeye bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır, denir." (Gujarati-Porter, 2009:740) Sürecin durağan olması yapılan analizin sadece o zaman aralığında değil de diğer zamanlar için de bir tahmin ifade etmesi için önemlidir. Çalışmada durağanlığın sınanması için bir birim kök testi olan Augmented Dickey-Fuller testi kullanılmıştır.

Zaman serilerinin durağanlığına bakıldıktan sonra, eş bütünleşme testi aşamalarına geçilmiştir. Öncelikle hata terimi bulunup, sonrasında ise hata terimi düzeltme aşamasına geçilmiştir. Kennedy (2006:354) hata terimi düzeltmeyi, çalışmalarda oluşturulan eş anlı denklemde “uzun dönem dengenin ne boyutta karşılanamadığını gösteren terim” olarak belirtmiş ve devamında hata düzeltme modelini denklemde şu şekilde göstermiştir;

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t + \beta_2 x_{t-1} + \beta_3 y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada y ve x logaritmik olarak ölçülmüştür ve iktisat teorisi uzun dönemde $y = \phi + \theta x$ olduğunu ima eder. Bu ilişki

$$\Delta y_t = \beta_1 \Delta x_t + (\beta_3 - 1)(y_{t-1} - \phi - \theta x_{t-1}) + \varepsilon_t$$

İlişkisini elde etmek üzere yeniden düzenlenebilir. Bu model özgün modelin hata düzeltme modelidir; son terim hata düzeltme terimi olup dengesizlik durumundaki tepkileri yansıtır. Bu değer şu şekilde açıklanabilir: y hatası çok hızlı büyüdüğünde son terim daha da büyür ve katsayısı negatif (durağanlık için $\beta_3 < 1$) olduğundan, bu hatanın düzeltilmesi için Δy_t değişkenininin küçülmesi gerekir.” Şeklinde hata düzeltme terimini açıklamıştır.

2.2. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Vektör Otoregresif Regresyonu; tüm içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerini içeren ve eşanlı denklemler gibi yapıya sahip modelleri içerir. Dışsal değişken içermemektedir. (Gujarati-Porter, 2009: 775) Yapılan analizde eş bütünleşme ilişkisine rastlanması ve hata düzeltme terimi katsayısının anlamlı çıkması sonucu eğer VAR analizi yapılırsa; gerçekte var olan nedenselliğin analizle birlikte var olmadığı bulgusuna ulaşılabilir. Bu sonucu yanıltıcı bir durumdur. Bu yüzden koentegrasyon olması durumunda VECM kullanılması daha doğru bir tercih olacaktır. (Demirhan, 2005: 81) Bu yüzden çalışmada VAR analizi yerine, VECM kullanılacaktır. VECM, uzun dönemde ilişkide yaşanabilecek olan sapmaları göstermektedir.

Johansen Eş Bütünleşme Testi için uygun gecikmeli uzunluk tespit edilecektir. Sonrasında eş bütünleşme testi yapılacaktır. Bir sonraki aşamada VECM'nin kalitesinin kontrol aşamaları yapılmıştır. Bu aşamalar ise; otokorelasyonun, değişen varyansının olup olmadığına, normalliğine bakılacak ve ters kök testi uygulanacaktır. Otokorelasyon, “Gözlemlere ait hata paylarının (ε_i) birbirine bağlı bulunmaması hali idir. Başka bir ifade ile, birinci gözlemin hata payının, ikinci gözlemin ve öteki gözlemlerin hata paylarından bağımsız olmasıdır.” (Kılıçbay, 1980:152) Değişen varyans, hata teriminin varyansının

bağımsız değişkende meydana gelen değişimlerle birlikte değişmesiyle ortaya çıkar. (Normalde, hata terimi varyansları sabit ve kovaryansları sıfır kabul edilmektedir.) Bir diğer kalite testi ise, dağılımda çarpıklık yani eğilim olmaması, basıklık yani tahmin edilen parametrenin tesirsiz olmaması, dağılımın normal dağılım olmasıdır. Bu şartları şu şekilde açıklanmıştır; “Tahmin edilen parametrenin eğilim derecesi, tahmin edilen değerle gerçek değer arasındaki farka eşittir. Eşitlik olduğu zaman eğilim sıfırdır. Yani tahmin edilen parametre eğilimsizdir. Tahmin edilen değer gerçeğe büyük ya da küçük olması durumunda eğilimlilik vardır. En iyi tahmin şüphesiz eğilimsizlik halindedir. Bu durum; tahmin edilen parametre gerçek parametreye tamamen uyuyor demektir. Tahmin edilen parametrenin tesirli veya en iyi olması demek parametrenin olasılık dağılımının en küçük olması demektir. Eğilimsizlik ve tesirliliğin yanında örnek sayısının artmasıyla eğilimliliğin ve varyansın azaldığı dolayısıyla da tesirliliğin arttığı kararlılık ve tutarlılık hali ve yapılan örneklemin ana kitle hakkında gerekli bütün bilgi verebilecek büyüklüğe sahip olması hali olan yeterlilik tahmin edilen parametrenin sahip olması istenilen özelliklerdir.” (Kılıçbay,1980:60-66)

Sonrasında ise iki değişken arasındaki nedenselliği ve eğer bu nedensellik var ise onun yönünü belirlemek için kullanılan Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır. “Nedensellik ilişkisinin tespiti için birçok yöntem mevcut olsa da, bu çalışmada hem basitliği hem de literatürdeki yaygınlığı nedeniyle Granger Nedensellik testi kullanılmıştır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i X_{t-i} + u_{1t}$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^k \theta_i Y_{t-i} + u_{2t}$$

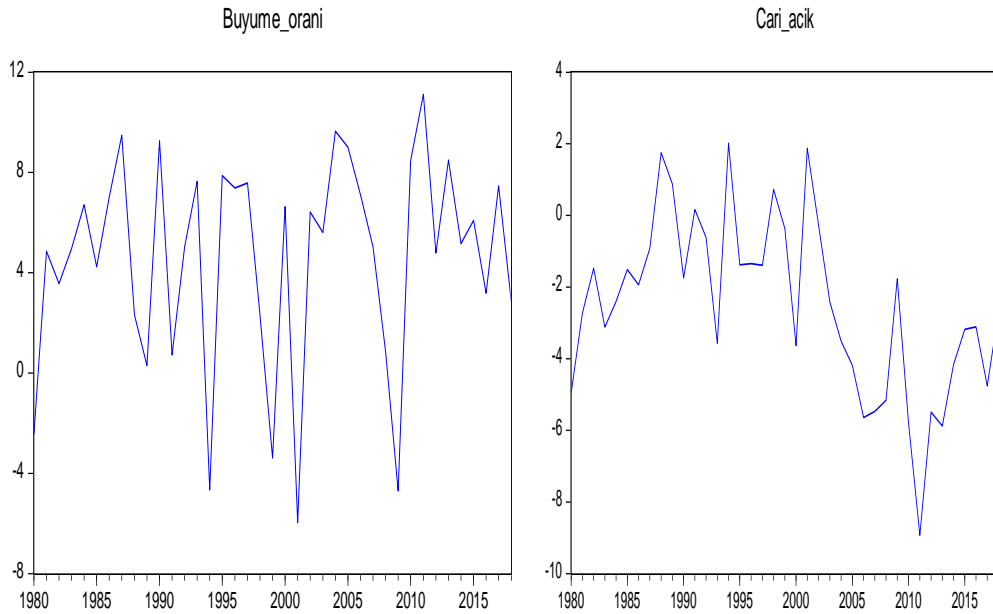
β_i , θ_i katsayıları, X ve Y ise nedensellik ilişkisi araştırılan zaman serilerini Y_{t-i} ve X_{t-i} ilgili denkleme göre bağımlı veya bağımsız değişken gecikmelerini, k ve m ilgili katsayıların AIC'e göre belirlenen optimal gecikme uzunluklarını, u_{1t} ve u_{2t} ise hata terimlerini temsil etmektedir. Yukarıda kurulan iki regresyonun ilkinde değişken hem kendi gecikmeli değerinden hem de diğer değişkenin gecikmeli değerinden etkilenmektedir. Eğer birinci modeldeki “ δ_i ”² katsayısı/katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değilse değişken ikinci değişkenin gecikmeli değerlerinden etkilenmiyor anlamına gelecektir. Bu durumda ikinci model geçerli olacaktır. (Uğurlu, 2008:1) Eğer katsayı ya da katsayılar istatistiksel olarak anlamlı ise “Granger tipi nedensellik” vardır, açıklaması yapılabilir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler için optimal olan gecikme uzunlukları tespit edilerek nedensellik testi yapılır. Devamında VAR analizinin açıklamasında da bahsedildiği gibi etki tepki analizi yapılacak ve varyans ayrıştırmasına yer verilecektir.

3. Ampirik Bulgular

Ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisinin sınanması için Dünya Bankası'ndan elde edilen büyüme oranı ve cari işlemler dengesi/GSYH oranları kullanılmıştır. Zaman serisi 1980-2018 yılları arasındadır. Araştırma program olarak Eviews 9 ile yapılmıştır.

Şekil 5: Büyüme Oranı-Cari Açık Düzey Durağanlık Grafiği

Büyüme oranı ve cari açık/GSYH verilerinin programda grafiklerini çizdirdiğimizde her ikisinde de büyük dalgalanmalar olduğu gözlemlenmektedir. Analize başlamadan önce değişkenlerin durağanlığı incelenecektir.

3.1. Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller Testi (ADF)

Öncelikle Serinin durağanlığının tespiti için Augment Dickey-Fuller testi yapılmıştır.

H_0 = seri durağan değildir. Serinin birim kökü vardır

H_1 = seri durağandır. Serinin birim kökü yoktur.

Tablo 3.1. Augmented Dickey-Fuller Testi

		Düzyey Değeri		Birinci Fark	
		Test İstatistiği	P değeri	Test İstatistiği	P değeri
Ekonomik Büyüme Oranı	Sabit	-6.787601	0.0000	-10.66227	0.0000
	Sabit ve Trendli	-6.690636	0.0000	-10.51727	0.0000
	Sabiti ve Trendi olmayan	-1.903707	0.0552	-10.81798	0.0000
Cari Açık/GSYH	Sabit	-3.320737	0.0208	-7.609304	0.0000
	Sabit ve Trendli	-4.268768	0.0088	-7.490340	0.0000
	Sabiti ve Trendi olmayan	-0.795498	0.3644	-7.721624	0.0000

Tabloya bakıldığında ekonomik büyüme oranı sabit, sabit ve trendli aşamasında durağan iken; sabiti ve trendi olmayan aşamasında ise p değerinin 0.05'ten büyük olduğu için düzyey durağan değildir. Cari açık/GSYH ise sabit ve sabiti ve trendi olan modelinde p değeri 0.05'ten küçük ancak sabiti ve trendi olmayan modelde büyük olduğu için durağan değildir. Bu yüzden ekonomik büyüme ve cari açık/GSYH değişkenlerinin birinci seviye farkı alınmıştır. Böylece her iki değişkenin de eşit seviyede durağanlığı sağlanmıştır.

3.2. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi

Eş bütünleşme testi kendi içerisinde aşamalardan oluşmaktadır. Öncelikle EKK yapılacaktır, sonrasında hata terimi üretilecektir. Bu hata teriminin durağanlığı kontrol edilecektir. Hata teriminin durağanlığı eş bütünleşmenin varlığını belirleyecek unsurdur. Eğer durağanlık yok ise, hata teriminin hala modelde etkin olduğunu yani rassal olmadığını göstermektedir. Bu yüzden; hata teriminin durağan olması koşulu aranacaktır.

3.2.1. En küçük kareler yöntemi (EKK)

Uzun dönemde ekonomik büyüme oranı ve cari işlemler dengesi/GSYH arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılacak olan eş bütünleşme testinde öncelikle durağan olmayan veriler modele konulup, regresyonu yapılmıştır.

Yani; “ $Ekonomik\ Büyüme_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot Cari\ açık_t + u_t$ ” şeklinde bir model yaratılmıştır. Burada β_0 sabit (programda c şeklinde ifade edilmiştir.), ekonomik büyüme bağımlı değişken, β_1 kat sayısı, cari açık bağımsız değişken ve u_t hata terimidir. Bu şekilde en küçük kareler yöntemi ile aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 3.2. En Küçük Kareler Yöntemi

Değişken	Kat Sayı	Standart Hata	t İstatistiği	P Değeri
C	2.335057	0.863102	2.705424	0.0103
Cari Açık	-0.887085	0.247150	-3.589265	0.0010

Gözlem sayısı: 39 ve örneklem; 1980-2019 aralığındadır.

Kurulan regresyon sonucunda c değeri, 0.05'ten küçük olduğu için anlamlı çıkarken, cari açık değişkeni 0.0010 ile anlamlı çıkıp; cari açığın bağımlı değişken olan ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır, denir.

3.2.2.Hata Terimi Hesaplama

Tablo 3.3'te hata terimi hesaplanmıştır.

Tablo 3.3. Hata Terimi Hesaplama

T istatistiği		Sabit	Sabit ve Trendli	Sabiti ve Trendi Olmayan
Augmented Dickey Fuller Test İstatistiği		-6.065303	-6.393007	-6.128372
Kritik Değerler	% 1 seviyesi	-3.615588	-4.219126	-2.627238
	%5 seviyesi	-2.941145	-3.533083	-1.949856
	% 10 seviyesi	-2.609066	-3.198312	-1.611469

ADF testi ile hata teriminin durağanlığı kontrol edilmiş olup; sabit, sabit ve trendi olan ve sabiti ve trendi olmayan modelde de p değeri 0.0000 çıkararak, 0.05'ten küçük olduğu için durağandır, denir. Yani sonuç olarak, büyüme ve cari açık arasında eş bütünleşme testi sonucu uzun dönemde bir ilişkinin olduğu kanıtlanmıştır.

3.2.3. Hata Düzeltme Modeli

Kısa dönemdeki oynaklıklar, uzun dönemdeki analizleri etkilemektedir. Bu modelde, kısa dönemde zaman serileri üzerinde ne kadar oynaklığın olduğu test edilmiştir. Modele, zaman serilerinin durağan halleri konulmuş olup, hata teriminin ise bir birim zamanlık gecikmeli değer konulmuştur. ıkan regresyon sonucunda ‘‘Hata(-1)’’ isimli yeni bir değişken yaratılmıştır.

$$d(\text{Ekonomik Büyüme})_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot d(\text{Cari açık})_t + u_t + u_{(t-1)}$$

Kurulan denklemde; $d(\text{Ekonomik Büyüme})_t$, bağımlı değişken olup, ekonomik büyüme değişkeninin birinci seviye farkının alınmış halidir. β_0 programda ‘‘C’’ olarak

belirtilen sabit terim, β_1 kat sayı, $d(Cari\ açıklık)_t$ bağımsız değişken olan cari açığın birinci seviye farkının alınmış hali, u_t hata terimi, $u_{(t-1)}$ ise hata teriminin bir dönem gecikmeli halidir.

Tablo 3.4. Hata düzeltme modeli

Değişken	Kat Sayı	Standart	t istatistiği	Olasılık değeri
		Hata		
C	0.282730	0.460756	0.613622	0.5434
D(CARI_ACIK)	-1.771092	0.207487	-8.535920	0.0000
HATA(-1)	-0.769997	0.130225	-5.912819	0.0000

Yapılan en küçük kareler yöntemli testten çıkan sonuç şu şekildedir; Öncelikle hata (-1) değişkeni ve birinci seviye farkı alınmış cari açığın p değerleri 0.05'ten küçük olduğu için anlamlıdır. C değişkeni ise anlamlı çıkmamıştır. Hata terimini kat sayısı negatif bir değerdir ve (-1) ve 0 arasında bir değer almıştır. Kısa dönemde yaşanan oynaklığın %77'si uzun dönemde giderilmektedir. Cari açığın bir gecikmeli durumunda meydana gelen %1'lik bir artış kısa dönemde büyüme oranını %1.77'lik bir oranda düşürmektedir.

3.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

3.3.1. Uygun gecikmeli uzunluk

Öncelikle uygun gecikmeli uzunluğun ne olduğuna bakılıp, daha sonra VECM yapılacaktır. Buna göre, aşağıda en uygun gecikmenin hangi rakama kadar gidebileceği incelenmiştir.

Tablo 3.5. Uygun Gecikmeli Uzunluk

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-167.8879	NA	75.01464	9.993404	10.08319	10.02402
1	-160.0396	14.31157*	59.87147*	9.767034*	10.03639*	9.858893*
2	-156.0507	6.804636	60.11309	9.767685	10.21662	9.920783
3	-154.9300	1.779928	71.75397	9.937056	10.56556	10.15139
4	-151.8777	4.488604	76.92856	9.992806	10.80088	10.26838

*Endojen değişkenler: D(BUYUME_ORANI) D(CARI_ACIK), Eksojen değişken: C, Zaman aralığı: 1980 2018 ve gözlem sayısı:34'tür.

Tablo 3.5'e bakıldığında en uygun olan gecikme uzunluğunun 1 olduğu gözlemlenmiştir. (LR; olabilirlik oranını, FPE; son hata tahminini, AIC; Akaike bilgi kriterini, SC; Schwarz bilgi kriterini, HQ ise; Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermek üzere bir olasılık oranı, dört adet de bilgi kriteri incelenmiştir.) Buna göre optimal olan gecikmeli uzunluk bir iken, VECM analizi yapılmıştır.

$$d(\text{Ekonomik Büyüme})_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot d(\text{Cari açık})_{(t-1)} + u_t + \text{koente grasyon değişkeni}$$

Denklemd e $d(\text{Ekonomik Büyüme})_t$, bağımlı değişken olan ekonomik büyümenin birinci seviye farkının alınmış halidir. β_0 , programda "c" olarak gösterilen sabit terim, β_1 kat sayı, $d(\text{Cari açık})_{(t-1)}$ bağımsız değişken olan cari açığın birinci seviye farkı alınmış bir dönem gecikmeli olan hali, u_t ise hata terimidir.

$$d(\text{Cari açık})_t = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot d(\text{Ekonomik büyüme})_{(t-1)} + u_t + \text{koente grasyon değişkeni}$$

Denklemd e $d(\text{Cari açık})_t$, bağımlı değişken olan cari açığın birinci seviye farkının alınmış halidir. α_0 sabit terim, $d(\text{Ekonomik büyüme})_{(t-1)}$ bağımsız değişken olan ekonomik büyümenin birinci seviye farkının alınmış bir dönem gecikmeli olan hali, u_t ise

hata terimidir. Bu şekilde iki adet denklem yaratılmıştır ve Tablo 3.6’da gösterilen VECM analizi yapılmıştır.

Tablo 3.6 Vektör Hata Düzeltme Modeli

	D(BUYUME_ORANI)	D(CARI_ACIK)
KOENTTEGRASYON DENGESİ	1.000000	-6.133965 (1.00042) [-6.13138]
Koentegrasyon Dengesi1	-0.560974	0.251022
	(0.08955)	(0.03243)
	[-6.26408]	[7.73968]
D(BUYUME_ORANI(-1))	-0.403412	-0.053861
	(0.16174)	(0.05858)
	[-2.49413]	[-0.91949]
D(CARI_ACIK(-1))	-1.619312	0.411464
	(0.57469)	(0.20813)
	[-2.81773]	[1.97696]
R ² Değeri DüzeltilmişR ² Değeri F istatistiği	0.761264	0.751955
	0.746795	0.736922
	52.61395	50.02030
Akaike AIC	6.350186	4.318863
Schwarz SC	6.482146	4.450823

Sütun kısmındaki değişkenler bağımlı değişkenleri, satır kısmındakiler ise bağımsız değişkenleri göstermektedir. 1983-2018 yılları arasındaki verilerle yapılan VECM analizinde; standart hatalar “( )” ve t istatistikleri ise “[ ]” ile gösterilmiştir. Modele verilerin durağan halleri konulmuştur.

Serbestlik derecesi; “36-3=33”; tabloda %90 anlamlılık düzeyinde kritik değer; 1.31, %95’te 1.69 ve %99’da ise 2.44’tür.

Bağımlı değişken büyüme oranı iken koentegrasyon kat sayısı “-0.56” arasında çıkmıştır. Yani kat sayısının “0 ve -1” arasında olma koşulu sağlanmıştır. Kısa dönemdeki oynaklıkların %56.1’i uzun dönemde kaybolmaktadır. Koentegrasyon istatistiği “|-6.13138|>2.44” olduğu için anlamlı çıkmaktadır. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme olduğu durumda büyüme oranının bir gecikmeli olan hali %99 seviyesinde anlamlı çıkmıştır (|-2.49413|>2.44). Ekonomik büyümenin bir gecikmeli olduğu durumda meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi %0.40 oranında azaltmaktadır. Burada baz etkisinden söz edilebilir. Bir önceki dönemde ekonomik büyümeyi sağlamak için yapılan borçlanmalar sonucu elde edilen büyüme, bir sonraki dönemde etkisini negatif olarak yansıtabilir. Cari açığın bir gecikmeli olduğu durum ise, %99 seviyesinde anlamlı çıkmıştır (|-2.49413|>2.44). Cari açığın bir gecikmeli durumunda meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.62 oranında azaltmaktadır. Cari açığın en büyük sebeplerinden biri ihracatın ithalatı karşılayamamasıdır. İhracatın artması da Türkiye’de ithalatın artmasına bağlıdır. Bunun sebebi üretimde ithal girdiye bağımlılıktır. Cari açığın artması; döviz kurunun da artması demektir. Bu da enflasyonist bir etki yaratmaktadır. Ülkede hem tüketim, hem yatırım, hem de ihracat bu durumdan negatif etkilenmektedir. Enflasyonist bir ortamda beklentilerin de kötüleşeceği için yatırımlar ötelenir. Cari açık finansmanı doğrudan yatırım yetersiz olduğu için portföy yatırımları ya da MB rezervleri ile yapılmaktadır. Portföy yatırımlarının büyümeye etkisi çok söz konusu değildir. Çünkü ne bir istihdam ne de bir katma değer yaratmaktadır. MB rezervlerinin finansman olarak kullanılması ise ülkenin kredibilitelerini azaltmaktadır. Bu da daha yüksek faizle ülkenin borçlanmasına sebep olmaktadır. Ülkelerin risk primlerinin ana belirleyicileri MB rezervleri, cari açık ve sürdürülebilir mali bütçedir. Bu üç kalemden de Türkiye’de önemli sıkıntılar olduğu için, risk primi yükselmektedir. Borçlanma maliyeti daha da artmakta ve daha yüksek faizle borçlanıldıkça cari açık daha da artmaktadır. Cari açık; iç kaynaklar yetersiz gelince dış kaynaklarla finanse edilmektedir. Dış kaynakları ülkeye çekmek için faiz oranları artırılmaktadır. Faiz oranlarının yükselmesi, iç yatırımları dışlayacaktır. Bu da ekonomik büyümeyi negatif etkileyecektir.

Cari açığın bağımlı değişken olduğu kısımda ise; koentegrasyon ilişkisi anlamlı çıkmıştır ($7.73968 > 2.44$) ancak kat sayı 0 ve -1 arasında çıkmamıştır. Yani hata düzeltme modeli cari açık değişkeni için aktif değildir. Büyüme oranının bir gecikmeli durumu anlamsız çıkmıştır. (-0.91949 bütün kritik değerlerden küçüktür.) Cari açığın bir gecikmeli durumu ise %95 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. ($1.97696 > 1.69$) Bağımlı değişken cari açıklken, cari açığın bir gecikmeli halindeki %1’lik bir artış cari açığı %0.41 oranında artırmaktadır. Cari açık arttıkça, döviz kuru yükselmektedir. Bu normalde ihracatı da artıran bir unsurdur. Ancak Türkiye’de ihracat ithalata bağımlı olduğu için ithalat daha fazla artmaktadır. Yani Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı düşürülmedikçe cari açık daha fazla açığa sebep olmaktadır.

3.3.2. Johansen Eş Bütünleşme testi

Öncelikle eş bütünleşme testinde kullanılacak olan modelin hangisi olduğu belirlenecektir. Sonrasında Johansen Eş Bütünleşme Testi uygulanacaktır. Testten elde edilen değerlerle oluşturulan parametrenin 1981-2018 yılları arasındaki tahmin grafiğine yer verilecektir.

Tablo 3.7. Model Seçimi

Veri Trendi:	Sabit Ve Trendi Olmayan	Sabit Ve Trendi Olmayan	Doğrusal	Doğrusal	Quadratik
Eşbütünleşme Sayısı	Sabiti ve Trendi Olmayan	Sabiti olup, Trendi Olmayan	Sabiti olup, Trendi Olmayan	Sabit ve Trendi olan	Sabit ve Trendi olan
	Sıralamaya (satırlara) ve Modele (sütunlar) göre Olasılık Değerinin Logaritması				

0	-194.9174	-194.9174	-194.8883	-194.8883	-194.6874
1	-175.8245	-175.8207	-175.7925	-175.7540	-175.5907
2	-164.3045	-164.2910	-164.2910	-164.2325	-164.2325
	Sıralamaya (satırlara) ve Modele (sütunlara) göre Akaike Bilgi Kriterleri				
0	11.05097	11.05097	11.16046	11.16046	11.26041
1	10.21247	10.26781	10.32180	10.37522	10.42170
2	9.794697*	9.905058	9.905058	10.01292	10.01292
	Sıralamaya (satırlara) ve Modele (sütunlar) göre Schwarz Ölçütleri				
0	11.22691	11.22691	11.42438	11.42438	11.61230
1	10.56437	10.66369	10.76167	10.85907	10.94954
2	10.32254*	10.52087	10.52087	10.71670	10.71670

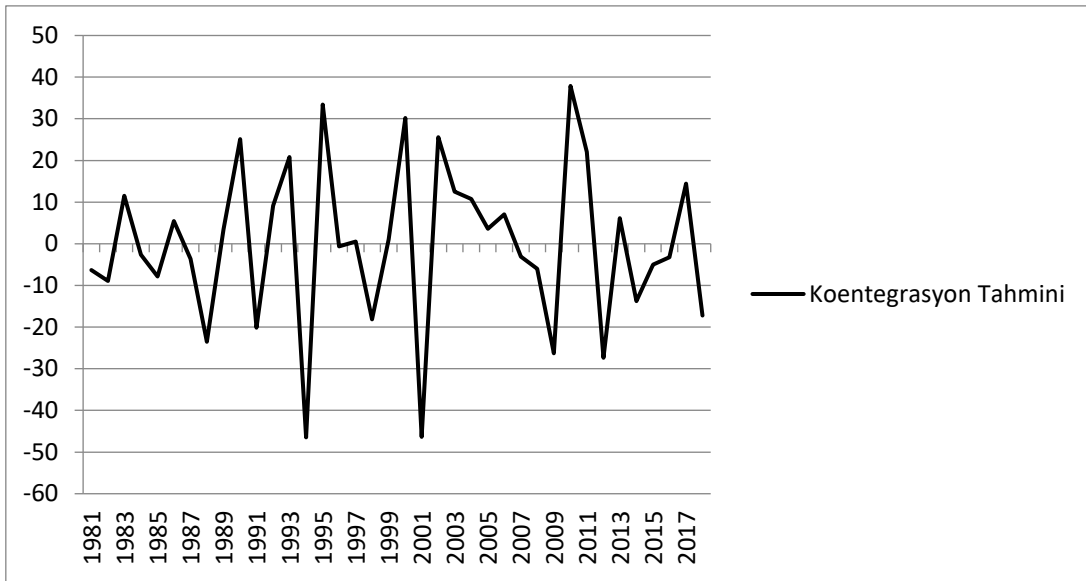
Akaike ve Schwarz kriterine göre, ne sabit ne de trendi olmayan birinci model seçilecektir. Bu modele göre de Johansen Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi yapılacaktır.

Tablo 3.8. Johansen Eş Bütünleşme (Koentegrasyon) Testi

	Eş Bütünleşme Sayısı	Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri			
Koentegrasyon İlişkisi	1	36.44722	0.0000			
	Kat Sayı	Standart Hata	Z Değeri	Olasılık Değeri	%95 Güven Aralığı	
d(Ekonomik Büyüme)	1	-		-	-	-
d(Cari Açık)	-6.128465	1.015125	-6.04	0.000	-8.118074	-4.138857
Sabit	.0702322					

Yapılan eş bütünleşme analizi sonucu p değeri 0.05'ten küçük olduğu için, anlamlılık tespit edilmiştir. Eş bütünleşme analizi sonucunda oluşan parametre; “Eş Bütünleşme Denklemi= $d(\text{Büyüme Oranı})-6.13.d(\text{Cari Açık})+0.07$ ” bu şekildedir. Bu parametrenin zaman serisi içerisindeki durumunun ne olduğu da tahmin edilmiştir.

Şekil 6: Johansen Parametre Tahmini

Grafikte, eş bütünleşme ilişkisinin yıl bazındaki tahmininin değişimini göstermektedir. Bu tahminin 2018 yılına kadar nasıl bir seyir izlediği gösterilmektedir. Değerler 0'ın altındayken ilişki negatif, 0'ın üzerindeki ise ilişki pozitif olmaktadır.

3.3. VECM'nin Kalite Testleri

Bu kısımda hata teriminin gerekli özellikleri taşıyıp taşımadığı test edilmiştir, buna göre analizin doğruluğu kanıtlanacaktır.

3.4.1. Otokorelasyon (Lagrange Çarpanı)

$$H_0 = \text{Otokorelasyon vardır.}$$

$$H_1 = \text{Otokorelasyon yoktur.}$$

Oluşturulan hipotez, Lagrange Çarpanı testi ile sınanmıştır.

Tablo 3.9. Otokorelasyon

Gecikme	LM İstatistiği	P değeri
1	6.1782	0.1862
<i>*Gözlem sayısı 36'dır.</i>		

Burada, p değerinin 0.05'ten büyük olması gerekmektedir. P değeri: 0.1862 çıkmıştır. Yani H_0 hipotezi reddedilemez. Otokorelasyon tespit edilmemiştir.

3.4.2. Değişen Varyans (White Heteroskedascity Test)

$H_0 =$ Değişen varyans gözlemlenmiştir.

$H_1 =$ Değişen varyans gözlemlenmemiştir.

Şeklinde iki tane hipotez oluşturulmuş ve White Heteroskedasticity Tests yapılmıştır.

Tablo 3.10. Değişen Varyans

Ki kare değeri	Df	Prob.
27.93930	18	0.0630
<i>*Gözlem sayısı 36'dır.</i>		

Bu bölümde ise, varyansın durağan olması koşulu ispat edilmiştir. P değeri: 0.0630 olarak, 0.05'ten büyüktür. Yani H_0 hipotezi reddedilemez, değişen varyans tespit edilmemiştir.

3.4.3. Normallik testi

Tablo 3.11. Normallik Testi

Değişkenler	Skewness	Ki kare değeri	Serbestlik derecesi	Olasılık değeri
1	-0.013723	0.001130	1	0.9732
2	-0.038575	0.008928	1	0.9247
Toplam		0.010058	2	0.9950

Değişkenler	Kurtosis	Ki kare değeri	Serbestlik derecesi	Olasılık değeri
1	2.295547	0.744382	1	0.3883
2	2.497520	0.378730	1	0.5383
Toplam		1.123112	2	0.5703

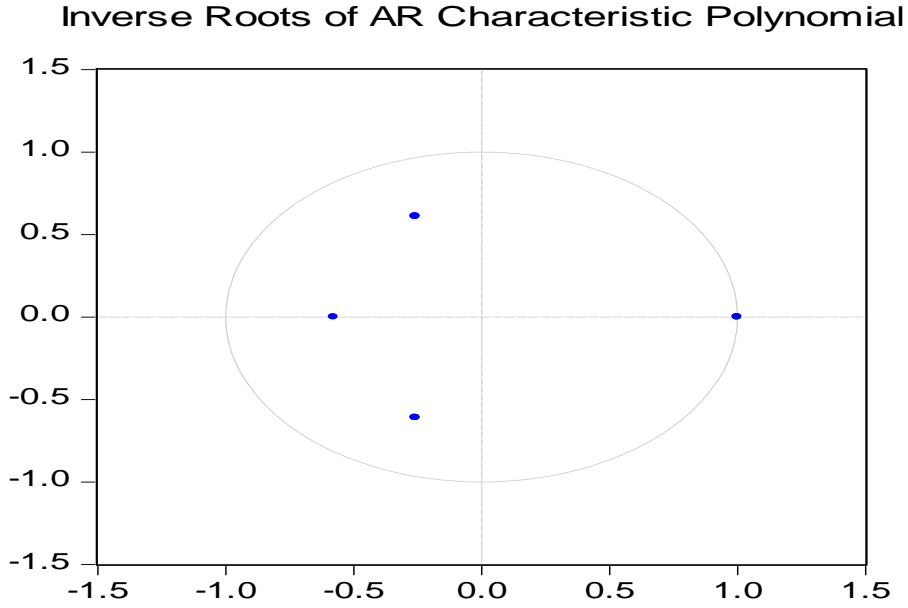
Değişkenler	Jarque-Bera	Serbestlik derecesi	Olasılık değeri
1	0.745512	2	0.6888
2	0.387658	2	0.8238
Toplam	1.133170	4	0.8890

Skewness verileri dağılımın çarpıklığını analiz etmektedir. Kurtosis basıklığını, Jarque-Bera ise normalliğini analiz etmektedir. Üç verinin P değerleri de sırayla 0.9950, 0.5703 ve

0.8890 olarak 0.05'ten büyüktür yani ne çarpıklık, ne basıklık ne de normalliğe aykırı durum tespit edilmemiştir.

3.4.4. Ters Kök Testi

Şekil 7: Ters Kök Testi

Yapılan ters kök testinde karakteristik köklerin dağılımı çemberin içinde seyretmiştir. Bir başka deyişle VAR modelinin testi doğrulanmıştır.

Bu dört koşulun da gerçekleştiği bu şekilde ispatlanmıştır, böylece VAR modelinin uygun bir model olduğu doğrulanmıştır.

3.5. Granger Nedensellik Testi

VECM analizi sonrası cari açık ve ekonomik büyüme arasında tespit edilen ilişkinin nedenselliğinin yönünü tespit etmek için Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır. Ekonomik büyüme ve cari açık değişkenlerinin durağan halleri modele konulmuştur.

Tablo 3.12 Granger Nedensellik Testi

Bağımlı değişken: D(BUYUME_ORANI)			
Bağımsız Değişken	Ki kare değeri	Serbestlik derecesi	Olasılık değeri
D(CARI_ACIK)	7.939598	1	0.0048
Bağımlı değişken: D(CARI_ACIK)			
Bağımsız Değişken	Ki kare değeri	Serbestlik derecesi	Olasılık değeri
D(BUYUME_ORANI)	0.845455	1	0.3578

Bağımlı değişken ekonomik büyüme oranı iken kurulan tahmin denklemi;

$$H_0 = \text{Cari açık ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir.}$$

$$H_1 = \text{Cari açık ekonomik büyümenin Granger nedenidir.}$$

Cari açığın olasılık değeri olan 0.0048, 0.05'ten küçük olduğu için cari açık büyüme oranının Granger nedenidir. H_0 hipotezi red edilir, H_1 hipotezi kabul edilir.

Bağımlı değişken cari açık iken kurulan tahmin denklemi ise;

$$H_0 = \text{Ekonomik büyüme cari açığın Granger nedeni değildir.}$$

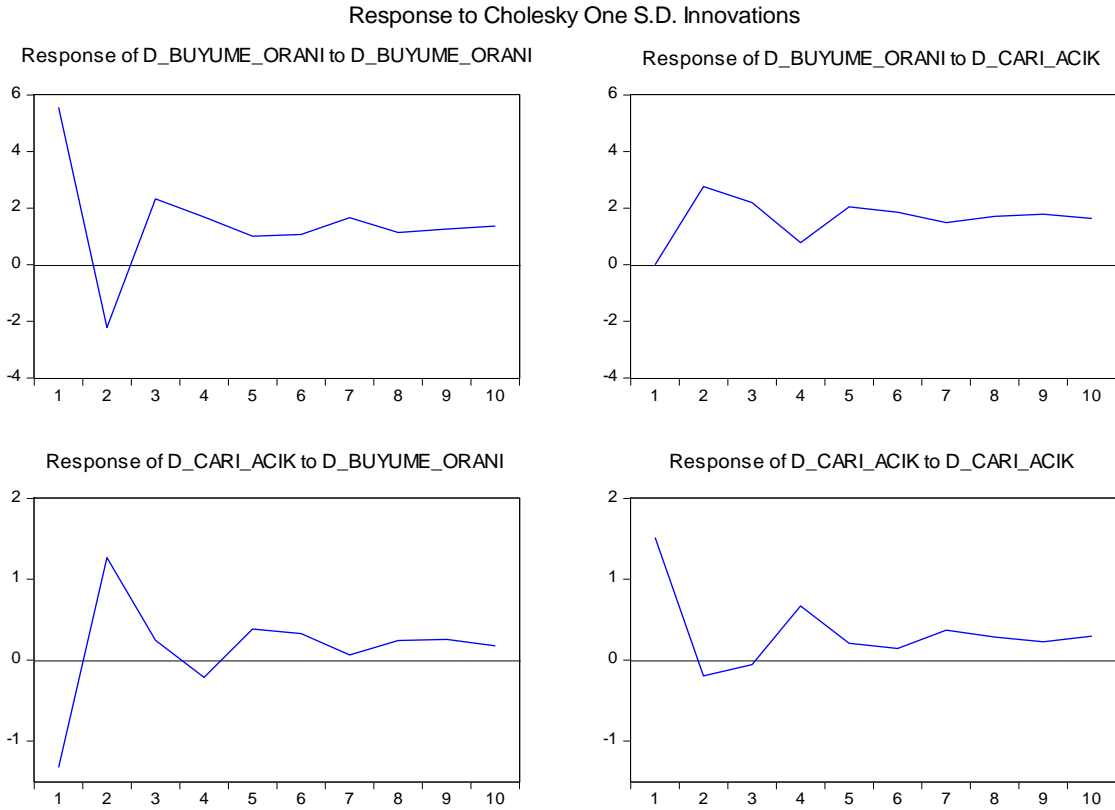
$$H_1 = \text{Ekonomik büyüme cari açığın Granger nedenidir.}$$

Ekonomik büyümenin olasılık değeri olan 0.3578, 0.05'ten büyük olduğu için ekonomik büyüme cari açığın Granger nedeni değildir. Yani H_0 hipotezi reddedilemez.

3.6. Etki Tepki Analizi

Bağımsız değişkene bir birimlik pozitif şok verip bağımlı değişkenin kaç dönem boyunca etkilendiği incelenmiştir.

Şekil 8: Etki Tepki Analizi

Sol üst köşedeki grafikte ekonomik büyümenin kendi şokuna etkisi gözlemlenmektedir ve ilk iki dönem boyunca azaltıcı, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar artırıcı etki gözlemlenirken, üçüncü dönemden beşinci döneme kadar etki negatif yönde seyretmiştir ve sonrasında azalarak etkisini kaybetmiştir. Burada baz etkisinden söz etmek mümkündür.

Sağ üst köşedeki grafikte cari açığa bir standart hatalık şok verildiğinde, ekonomik büyümenin etkisi ikinci periyoda kadar artış gösterirken, dördüncü periyoda kadar azalmakta, dördüncü periyottan beşinci periyota kadar artmakta ve beşinci periyottan sonra sabitlenmektedir.

Sol alt köşedeki grafikte ekonomik büyümeye bir standart hatalık şok verildiğinde, cari açık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etki ikinci döneme kadar artırıcı, ikinci dönemden dördüncü döneme kadar azaltıcı, dördüncü dönemden beşinci döneme kadar artırıcı yönde iken beşinci dönemden sonra sabitlenmektedir.

Sağ alt köşede ise cari açığa kendisinden bir standart hatalık şok verildiğinde, ikinci döneme kadar azaltıcı, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar düşük bir ivmeyle artırıcı bir etki gözlemlenmiş iken, üçüncü dönemden dördüncü döneme kadar daha yüksek bir ivmeyle

artırıcı bir etki görülmüştür ve dördüncü dönemden beşinci döneme kadar azaltıcı bir etki gözlemlenmiştir. Sonrasında azalarak, sabitlenmiştir.

3.7. Varyans Ayrıştırması Modeli

Bu modelde, bağımlı değişkendeki değişimin nedeni araştırılmıştır.

Tablo 3.13. Varyans Ayrıştırması

D(BUYUME_ORANI)'nın Varyans Ayrıştırması			
Dönem	Standart Hata	D(BUYUME_ORANI)	D(CARI_ACIK)
1	5.564054	100.0000	0.000000
2	6.596638	82.44719	17.55281
3	7.332818	76.78882	23.21118
4	7.564686	77.12932	22.87068
5	7.901327	72.32117	27.67883
6	8.185747	69.09387	30.90613
7	8.485211	68.15022	31.84978
8	8.730356	66.08484	33.91516
9	8.999741	64.14556	35.85444
10	9.247905	62.92915	37.07085
D(CARI_ACIK)'in Varyans Ayrıştırması			
Dönem	Standart Hata	D(BUYUME_ORANI)	D(CARI_ACIK)
1	2.015093	43.31644	56.68356
2	2.388344	58.98490	41.01510
3	2.401549	59.38345	40.61655
4	2.502341	55.42513	44.57487
5	2.540266	56.07205	43.92795
6	2.565364	56.61529	43.38471
7	2.592894	55.48250	44.51750
8	2.619983	55.19775	44.80225
9	2.642345	55.21124	44.78876
10	2.664856	54.72367	45.27633

Bu kısımda, seçilen bağımlı değişkendeki değişikliğin ne kadarının kendisinden, ne kadarının diğer bağımsız değişkenden kaynaklandığı incelenmiştir. İlk olarak; büyüme oranındaki değişimin %100'ü ilk periyotta kendisinden kaynaklanırken, ikinci periyotta %82'si kendisinden %18'i cari açıktan kaynaklanmış ve bu durumun son periyotta %63'ü kendisinden %37'si cari açıktan kaynaklandığı gözlemlenmiştir.

Bağımlı değişkenin cari açık olduğu durumda ise; ilk periyotta cari açıktaki değişimin %43.32'i büyüme oranı, %56,68'i de kendisindeki değişimden kaynaklanırken; bu durumun onuncu periyotta %55'inin büyüme oranı, %45'inin de kendisinden kaynaklandığı gözlemlenmiştir.

4. EKONOMİK ANALİZİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmada Eviews programı ile 1980-2018 zaman aralığında cari açık/GSYH ve ekonomik büyüme değerleri kullanılarak iki değişkenin aralarındaki ilişki analiz edilmiştir. İlk olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile değişkenlerin durağanlığı test edilmiş ve her iki değişkenin de değerlerinin sabit, sabit ve trendi olan modelde düzey seviyesinde durağan ancak sabiti ve trendi olmayan modelde düzey seviyesinde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple cari açık/GSYH ve ekonomik büyüme değerlerinin birinci seviye farkları alınmıştır ve bu işlemin sonucunda her iki değişkenin de durağan seviyeleri elde edilmiştir.

Sonraki aşamada Engle-Granger eş bütünleşme testi için, değişkenlerin durağan olmayan halleri modele konulmuştur. Ekonomik büyümenin bağımlı, cari açığın ise bağımsız değişken olduğu bir model yaratılmıştır. EKK yöntemi kullanılarak cari açığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu gösterilmiştir. Sonrasında, hata terimi hesaplanmıştır ve durağanlığı kontrol edilmiştir. Sonuç olarak; Engle-Granger testine göre uzun dönemde cari açık ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Yurdakul ve Ucar (2015) yaptıkları EKK yöntemli analizin sonucunda ekonomik büyüme arttıkça cari açığın da artacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Ancak; analiz edilen veriler üzerindeki kısa dönemde gözlemlenen oynaklıkların uzun döneme uyarlandığında analizin gerçekliğini etkilediği için; bu oynaklığın ne kadar olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bir sonraki aşamada bu işlem yapılmıştır. Zaman serilerinin durağan halleri modelde incelenmiştir. "Hata(-1)" adı verilen yeni bir değişken yaratılmıştır. Sonrasında EKK yöntemiyle yapılan analiz sonucunda "Hata(-1) değişkeninin ve birinci seviye farkı alınmış cari açık değerinin olasılık değerleri "0,005"ten küçük

çıkarak, anlamlılığını göstermiştir. Katsayının negatif, “-1 ile 0” arasında olma koşulu sağlanmıştır. Buna göre; kısa dönemde yaşanan oynaklığın %77’lik kısmının uzun dönemde giderildiği görülmüştür. Analize göre; kısa dönemde cari açığa meydana gelen %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %1.77 seviyesinde bir azalma şeklinde etkilediği saptanmıştır.

LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre yapılan incelemede, en uygun gecikmeli uzunluk olarak “1” tespit edilmiştir. Bu optimal gecikmeli uzunluk baz alınarak VECM yapılmıştır. VECM analizine göre; bağımlı değişken büyüme oranı iken koentegrasyon kat sayısı da, ekonomik büyümenin bir gecikmeli durumu da, cari açığın bir gecikmeli durumu da anlamlı çıkmıştır. Koentegrasyon kat sayısı “0 ve -1” arasında olma koşulunu sağlamıştır ve kat sayının yorumu; kısa dönemdeki oynaklıkların %56.1’inin uzun dönemde kaybolduğu şeklindedir. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme olduğu durumda büyüme oranının bir gecikmeli olan hali %99 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Ekonomik büyümenin bir gecikmeli olduğu durumda meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi %0.40 oranında azaltmaktadır. Cari açığın bir gecikmeli olduğu durum ise, %99 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Cari açığın bir gecikmeli durumunda meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.62 oranında azaltmaktadır. Cari açığın bağımlı değişken olduğu kısımda ise; koentegrasyon ilişkisi anlamlı çıkmıştır ancak kat sayı koşulu sağlanmamıştır. Bağımlı değişken cari açık iken sadece kendisinin bir gecikmeli durumu %95 seviyesinde anlamlı çıkmıştır ve bağımlı değişken cari açıkken, cari açığın bir gecikmeli halindeki %1’lik bir artış cari açığı %0.41 oranında artırmaktadır.

Johansen eş bütünleşme aşamasına geçmeden önce; Akaike ve Schwarz kriterine göre, ne sabit ne de trendi olmayan modelin seçilmesi uygun bulunarak, Johansen Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi yapılmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi anlamlı çıkmıştır. Yani; uzun dönemde cari açık ve ekonomik büyümenin birlikte hareket ettiği gözlemlenmiştir. Telatar ve Terzi (2009), Johansen-Juselius eş bütünleşme testi ile %5 seviyesinde bir anlamlılık bularak ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabının uzun dönemde beraber hareket ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yanar ve Kerimoğlu (2011) ise enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini inceledikleri çalışmalarında Johansen eş bütünleşme testi sonucu uzun dönemli bir ilişki tespit etmişler ve ekonomik büyüme artınca enerji tüketiminin arttığını ve onun da cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çiftçi (2014) de Johansen eş bütünleşme testi sonucu ekonomik büyüme ve cari açığın uzun dönemde beraber hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Analizlerin doğru ve gerçeğe yakın olduğunu gösteren, hata teriminin istenilen koşullara sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Bu aşama çalışmada “VAR kalite testleri”

olarak incelenmiştir. Yapılan kalite testleri sonucunda otokorelasyon, değişen varyans ya da normale aykırı bir durum tespit edilmemiş, ters kök testinde dağılımın standarda uygun olduğu kanıtlanmıştır.

Nedensellik testi olarak Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Yapılan Granger Nedensellik Testi sonucu; cari açığın ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğunu göstermiştir. Yapılan literatür taramasında yalnızca Çiftçi'nin (2014), reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabını incelediği çalışmada yaptığı Granger Nedensellik Testi sonucu cari açığın ekonomik büyüme ve reel döviz kurundaki değişimlerin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer ilişki yönü tek yön olan çalışmalarda; ekonomik büyümeden cari açığa doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Telatar ve Terzi (2009), yaptıkları çalışmada Granger Nedensellik Testi'ni kullanarak, ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Aynı sonuca Yurdakul ve Ucar (2015) da yaptıkları çalışmada ulaşmıştır. Çakır (2012), Şit ve Alancioğlu (2016) ve Duman (2017) yapmış oldukları Granger Nedensellik Testi sonucu ekonomik büyüme ve cari açık arasında çift yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Sonrasında etki tepki analizi yapılmıştır. Etki tepki analizi ile bağımsız değişkene bir birimlik şok verildiğinde, bağımlı değişkenin kaç dönem boyunca etkilendiği incelenmiştir. Bu analize göre ekonomik büyümenin kendi şokuna etkisi; ilk iki dönem boyunca azaltıcı, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar artırıcı etki gözlemlenirken, üçüncü dönemden dördüncü döneme kadar etki negatif yönde ve dördüncü dönemden beşinci döneme kadar artırıcı bir etki vardır. Beşinci dönemden sonra etkisini kaybetmektedir. Cari açığa kendisinden bir standart hatalık şok verildiğinde ise, ikinci döneme kadar azaltıcı, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar artırıcı bir etki gözlemlenmiştir ve üçüncü dönemden sonra etkisini kaybetmiştir. Cari açığa bir standart hatalık şok verildiğinde, ekonomik büyümenin etkisi ikinci periyoda kadar artış gösterirken, üçüncü periyotta azalmakta, dördüncü periyotta artmakta ve beşinci periyottan sonra etkisini kaybetmektedir. Ekonomik büyümeye bir standart hatalık şok verildiğinde, cari açık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etki ikinci döneme kadar artırıcı, ikinci dönemden üçüncü döneme kadar azaltıcı, üçüncü dönemden dördüncü döneme kadar artırıcı yönde iken dördüncü dönemden sonra azalarak etkisini kaybetmiştir.

Son olarak ise; bağımlı değişkenin neden kaynaklandığını gösteren varyans ayrıştırması yapılmıştır. Bağımlı değişkenin ne kadarının kendisinden, ne kadarının ise diğer değişkenden olduğu incelenmiştir. Buna göre; bağımlı değişken ekonomik büyüme iken; ekonomik büyüme oranındaki değişimin ilk periyotta %100'ü kendisinden kaynaklanırken,

dördüncü periyottan itibaren %97'si kendisinden %3'ü de cari açıktaki değişimden kaynaklanmaktadır. Bağımlı değişkenin cari açık olduğu durumda ise; ilk periyotta cari açıktaki değişimin %67,5'i büyüme oranı, %32,5'i da kendisindeki değişimden kaynaklanırken; üçüncü periyottan sonra %70'i büyüme oranı, %30'u da kendisindeki değişimden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte ekonomik büyümenin sağlanması için cari işlemler hesabında açık gözlemlenmiştir. Analiz bulguları da bunu destekler niteliktedir. Türkiye bu yıllardan itibaren bütçe açığı vererek büyüme şeklini bırakıp, cari açık vererek büyümeye başlamıştır. Ancak her ne kadar çalışmada incelenen ülke olarak Türkiye'de durum böyle olsa da, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile birlikte gelen cari açık, ekonomik büyümenin sağlanması için tek belirleyici koşul değildir. Ülkeler sonuç kısmında da bahsedileceği gibi, yapısal dönüşüm reformları ile daha az cari açık vererek de büyümeyi sağlayabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı; ilk bölümde ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini literatür taraması ile açıklayıp, ikinci bölümde Türkiye'nin ekonomik büyüme ve cari açık konusunda yaşadığı 1980'den günümüze kadar olan sorunlarından bahsedilip, bu iki makro ekonomik değişkenin ilişkisinin ekonometrik analizlerle test edilmesi ve ekonomik büyüme ve cari açık sorunsalının çözümüne yönelik öneriler sunmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik büyüme ve cari açık teorik olarak incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari açığın 1980 yılından günümüze gelişiminden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi ampirik analizlerle test edilmiş ve cari açıktan ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Türkiye gibi, gelişmekte olan her ülkenin ekonomik büyümesinin sağlanması için cari açık verilmesi sık rastlanan bir durumdur. Ancak cari açık, Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde yaşanan krizlerin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ekonomik büyümeyi sağlamak isterken, cari açık doğru bir şekilde yönetilemeyince durum tam tersine dönüp, hem bir kriz, hem sürdürülemez cari açık oranları, bu yüzden artan risk primleri ve ekonomik daralma ile karşılaşmıştır. İşte bu noktada cari açığın sürdürülebilirlik kavramı önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir bir cari açık ile, ekonomik büyümeyi sağlamak bir takım yapısal düzenlemelerle mümkündür. Bu düzenlemelerin çoğu ne yazık ki kısa vadeli değildir. Ancak Türkiye ekonomisinin sadece dönemsel değil, ana hatlarından biri olan ve artık kronikleşen cari açık sorunundan kurtulmak ve ekonomik büyümenin sağlam temeller üzerinde olmasını sağlamak için sorunun güçlü politikalarla çözülmesi şarttır. Ekonomik büyümeyi, sürdürülebilir bir cari açık oranı ile sağlayabilmek için öneriler alt başlıklar halinde verilmiştir.

1. Dış Ticaret Açığını Kapatmaya Yönelik Politikaların Uygulanması

Türkiye özellikle sanayi üretiminde kullanacağı ara malı için ülkenin arz kaynaklarının yetmediği durumlarda ithalat artacak ve sonucunda cari açık artacaktır.

2000-2019, Türkiye Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)

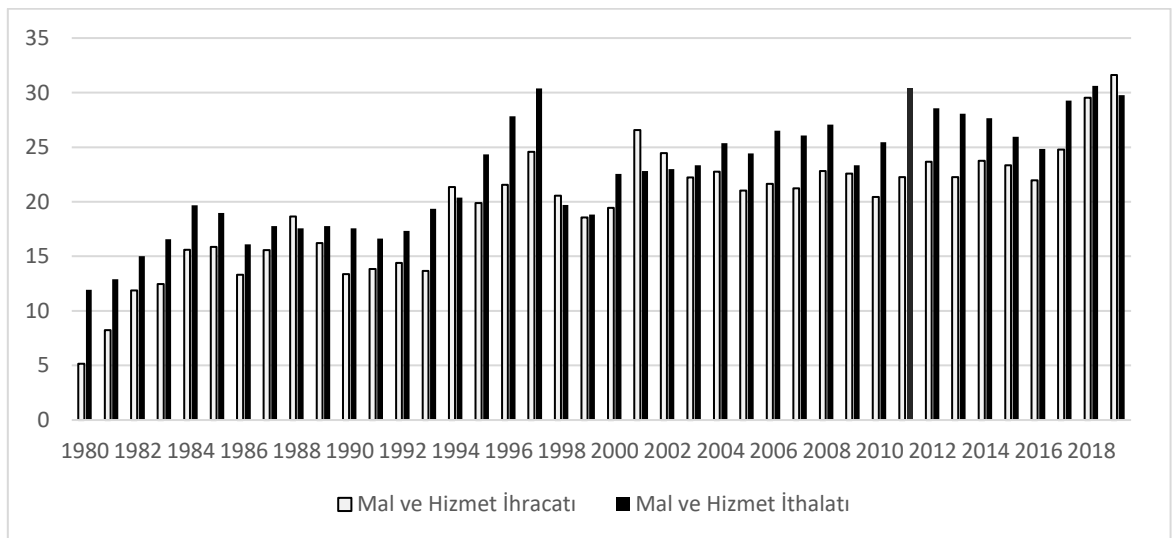
Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer (%)	
2000	28	4,5	54	34,0	- 26	82	51,0
2001	31	12,8	41	-24,0	- 10	72	75,7
2002	36	15,1	51	24,5	- 15	87	69,9
2003	47	31,0	69	34,5	- 22	116	68,1
2004	63	33,7	97	40,7	- 34	160	64,8
2005	73	16,3	117	19,7	- 43	191	62,9
2006	85	16,4	140	19,5	- 54	225	61,3
2007	107	25,4	170	21,8	- 63	277	63,1
2008	132	23,1	202	18,8	- 70	334	65,4
2009	102	-22,6	141	-30,2	- 39	243	72,5
2010	114	11,5	185	31,7	- 72	299	61,4
2011	135	18,5	241	29,8	- 106	376	56,0
2012	152	13,0	236	-1,8	- 84	388	64,5
2013	152	-0,4	252	6,4	- 100	404	60,3
2014	158	3,8	242	-3,8	- 84	400	65,1
2015	144	-8,7	207	-14,4	- 63	351	69,4
2016	142	-0,9	199	-4,2	- 56	341	71,8
2017	157	10,1	234	17,7	- 77	391	67,1
2018	168	7,0	223	-4,6	- 55	391	75,3
2019*	171	2,1	203	-9,1	- 31	374	84,6
*2019 yılı verileri geçicidir.							

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tabloda 2000-2019 yılları arasındaki ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi ve bunların yüzdelerik değişimleri, dış ticaret hacmi ve ithalatın ihracatı karşılama oranları verilmiştir. İhracatın 2000 yılından 2008 yılına kadar bir artış gösterdiği, 2008-2009 yılları arasında küresel kriz nedeni ile azalışa geçtiği gözlemlenmiştir. En yüksek ihracat rakamı

2019 yılında görülmüştür. Yüzdelerik değışimleri de yorumladığımızda 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda yapılan devalüasyon ve ülke içerisindeki talebin azalması sebebi ile üreticiler ihracat miktarlarını artırmak için uğraşmış ve başarılı da olmuşlardır ki sonucunda 2004 yılında ihracat artış oranı %33,7'ye yükselmiştir. 2008 krizi yüzünden en büyük yüzdelerik değışimin -22,6 olarak, 2009 yılında bir azalma ile gerçekleştiği görülmüştür. İthalat yüzdelerik değışimleri incelendiğinde ise yine kriz yüzünden 2001 yılında ithalat %24 azalmıştır. 2008 krizi etkisini Türkiye'nin ithalatında da göstererek bu oran 2009'da %30,2 olarak bir azalma göstermiştir ki tabloda incelenen süreç içerisinde yapılan ithalatın en fazla düşük olduğu yıl bu yıldır. Burada asıl önemli olan unsur ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. 2000 yılında %51 olan bu oran, 2001 yılında %75,7'ye yükselmiştir. Bunun sebebi TL'nin devalüe edilmesi sonucu ihracat oranlarında meydana gelen artışlardır. 2009 yılında Küresel Kriz neticesinde hem ihracat hem de ithalat azalmış ve asıl olarak aralarındaki farkın da azalmasıyla bu oran %72,5 olmuştur. 2012 yılında ihracat artmış ancak ithalat azalmıştır ve karşılama oranı %56'dan, %64'e yükselmiştir. Bu periyot içinde de en yüksek rakamları %84,6 ile 2019 yılında vermiştir. Çünkü ithalat miktarı bir önceki yıla göre %9,1 oranında azalarak 223,0 Milyar Dolar'dan 202,7 Milyar Dolar'a gerilemiştir. 2018 yılında yaşanan döviz krizinin etkileri 2019 yılında da görülmüştür. Yaşanılan ekonomik durgunluk, üretim yapısı ithal girdiye dayalı Türkiye'nin sanayi üretim endekslerinin düşmesi ihracatın ithalatı karşılama oranının neden bu kadar yüksek olduğunu açıklamaktadır.

Türkiye'nin Mal ve Hizmet İthalat ve İhracatının GSYH İçindeki Payı (%)

Kaynak: WDI

Yukarıdaki grafikte Türkiye'nin ithalat ve ihracatının GSYH içindeki payı yıl bazında 1980 ve 2016 yılları arasında görülmektedir. 1980 yılı sonrasında uygulanan ithal ikameci politikalardan uzaklaşıp, ihracatı destekleyen politikalar uygulanması ile birlikte 1980 sonrası ihracattaki artışın ithalata kıyasla daha çok olduğu görülmektedir. Bu artış yaklaşık olarak 1984 yılında ihracat ve ithalat denk bir seviyeye gelene kadar devam etmiştir. Bu trend 1986 yılında bozulmuştur. Bütünü incelediğimizde 1980 yılından 1993 yılına kadar ithalat ve ihracatın GSYH içindeki payı %8 ile 15 arasında seyretmiştir. 1994 yılında TL'de yaşanan değer kaybı neticesinde ihracat artmıştır. 1994 yılından 2017 yılına kadar olan süreçte ise ithalat ve ihracatın GSYH içerisindeki payının %19 ile %30 arasında seyrettiği gözlemlenmektedir. 2000 yılında sabit kur politikasının uygulanması ile birlikte Türk Lirası'nın diğer para birimleri karşısında değeri artmış ve bir önceki tabloda da yorumlandığı gibi 2001 krizi sonrasında uygulanan politikalarla ihracattaki sıçrama grafikte de net bir şekilde gözlemlenmektedir. 2004 yılından itibaren ithalat ve ihracat arasındaki farkın gittikçe artmaya başladığını ve ihracatın ithalatı karşılama konusunda yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Bu farkın en yüksek olduğunun gözlemlendiği yıl 2011 yılıdır. Çünkü; 2010 yılında hızlanan ekonomik büyüme, 2011 yılında da %8,5 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Artan ekonomik büyüme, Türkiye'nin ithalata bağımlı ekonomik yapısı nedeniyle; ithalat artışını da beraberinde getirmiş ve dış ticaret dengesinin eksi 105,9 Milyar Dolar gibi rekor bir düzeyde gerçekleşmesine neden olmuştur.

İthalat ve ihracat durumları bu şekilde iken; dış ticaret açığını azaltmak yani ihracatı artırıp, ithalatı azaltmak için birtakım düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye ekonomisi, ihracat yapması için üretimde gereken sermaye, enerji ve ara malını ithal etmek zorundadır. Bu durumda altı çizilmesi gereken unsur, yapılan ihracatın ithalatı karşılmasıdır. İhracat ne kadar artarsa artsın, tüm bu durumlardan ötürü ithalat ona oranla daha fazla bir artış seyretmektedir. Uluslararası pazarda rekabeti sağlamak ve ülkelerin kendi dış ticaretlerini güçlendirmek için yaptıkları tarife ve kotalar ihracatın etkinliğini de azaltmaktadır.

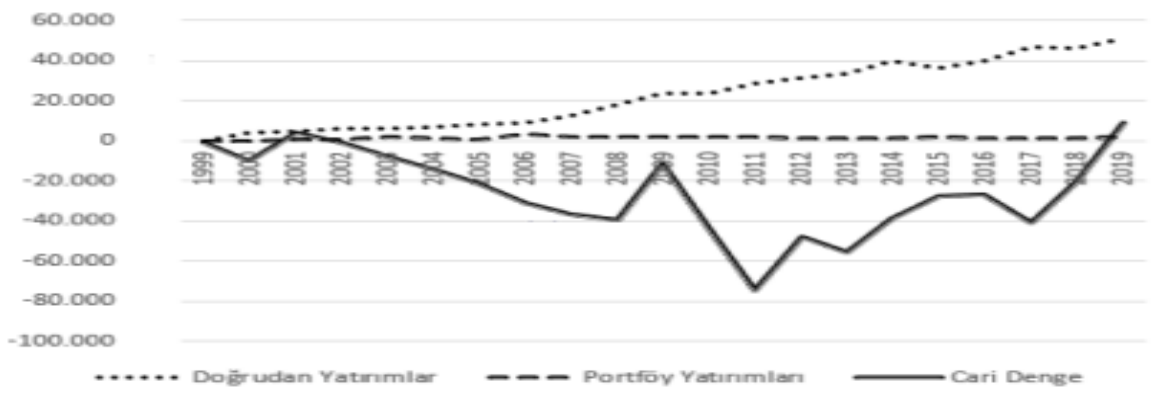
Dış ticaretin ekonomik büyüme ve cari açık sorunsalının çözümüne katkıda bulunacağı en önemli kısım; ithal ürüne dayalı üretim yapısının değiştirilmesidir. İthal edilen ara mallarının mümkün olduğunca ülke içerisinde temini için uğraşılmalı, bunun için gerekli AR-GE yatırımları yapılmalıdır.

Türkiye ihracatının yarısını GB ile bağlı olduğu AB ülkelerine gerçekleştirmektedir. GB çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşması yapılan ülkelerin sayısının artırılması Türkiye'nin ihracat artışını özendirecektir.

2.Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Teşvik Edilmesi

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Morgan Stanley isimli yatırım bankasının Ağustos, 2013 yılında yayınladığı ekonomik raporda “Kırılgan Beşli” ifadesini kullandığı ülkelerden biridir. Rapora göre bu ülkeler; Türkiye, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Endonezya'dır. Kırılgan ekonomi kısaca; yüksek bütçe açıkları, enflasyon, dış borç yükleri ve cari açıkları olan, işsizlik oranları yüksek olan ve ekonomik büyüme oranları düşük olan ekonomileri kapsamaktadır. Bu sınıflandırma yapılırken ülkeler Amerika Birleşik Devletleri'nin yapacağı en ufak bir para politikasında bile en çok etkilenecek beş ülke olarak seçilmiştir. Bu durumda, zaten bahsedilen ekonomik problemlerin yanı sıra Türkiye yabancı kaynak bulma konusunda zorluk yaşamakta ve faiz oranları daha da yükselmektedir. Ülkelerin yaptıkları finansal işlemler sonucunda, borçlarını ödeyememe durumu karşısında ödedikleri maliyetin oranını gösteren “risk primi” de aslında bu kırılganlık arttıkça artıyor, denebilir. Türkiye'yi bu kadar kırılgan bir ekonomi yapan başlıca sebeplerden birisi, sıcak para da denilen dolaylı yabancı sermaye yatırımlarına bağımlılığıdır. Bu bağımlılığı azaltmanın en önemli araçlarından biri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesidir.

1996-2019 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Portföy Yatırımları ve Cari Denge (Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB

2008 yılından bu yana doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, doğrudan yatırımlar içerisindeki payı azalmaya başlamıştır. 1999 yılından sonra ilk defa 2001 yılında doğrudan yatırımlar ve cari denge eşit denebilecek bir düzeye gelmiştir. Sonraki yıllarda fark giderek artmış, bir tek 2009 yılında azaldığı gözlemlenmiştir. Cari denge ise en büyük açık rakamlarını 2011 yılında 74,4 Milyar Dolar ile göstermiştir. Çünkü; 2010 yılında başlayan yüksek oranlı büyüme 2011 yılında da devam etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile cari dengenin arasındaki en büyük farkın olduğu yıl da bu yıl olmuştur. 2019 yılında Türkiye; uzun bir süreden sonra, ekonomik büyüme yavaşladığı için 1 Milyar 674 Milyon Dolar'lık cari fazla vermiştir.

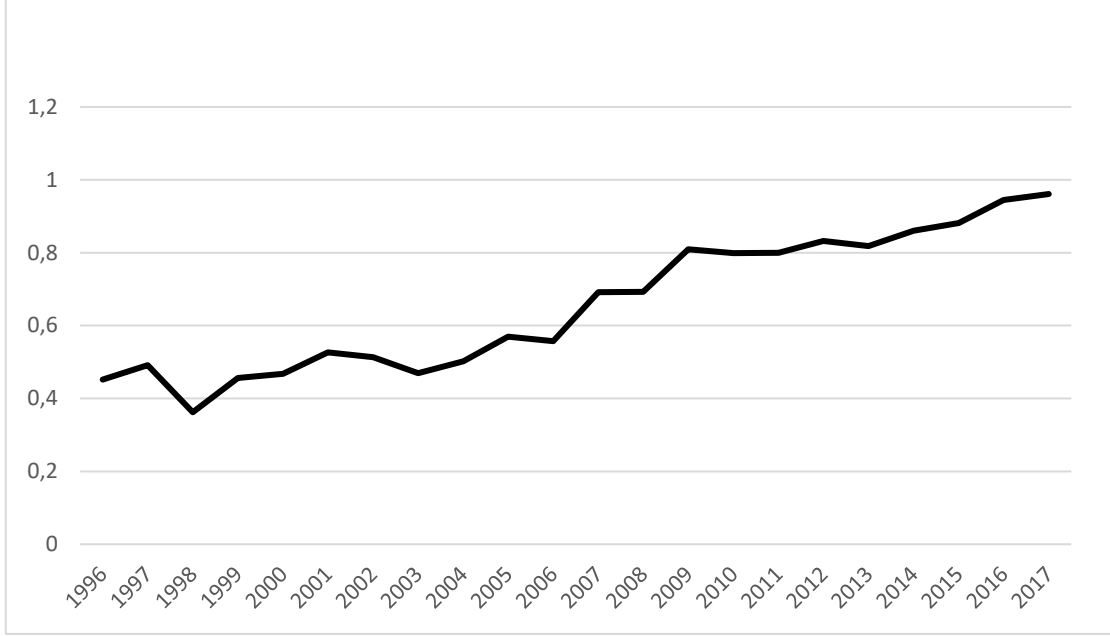
Türkiye'yi cari açık ve düşük ekonomik büyüme oranlarından kurtarmak için yapılacak önerilerden birisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmek için adımlar atılmasıdır. Bu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının niteliği de yeni istihdam yaratan, teknolojik gelişmelere zemin hazırlayan yatırımlar olmalıdır. Türkiye'ye bu yatırımları çekmek için siyasi ve ekonomik istikrarın da sağlanması önceliklidir.

3.Eğitime Destek Verilmesi

Ekonomik büyümenin sağlam temeller üzerinde gerçekleşmesi için atılacak adımlardan biri de, nitelikli işgücünün yetiştirilmesine önem verilmesidir. Yapılan araştırmalarda da ekonomik büyüme ve eğitim düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Alanında kalifiye olmuş, becerileri doğrultusunda yönlendirilmiş ve kendini geliştirmeye devam eden, yeniliklere kolay adapte olan işgücü ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma ve aslında en nihayetinde ülke refahı için en önemli unsurlardan birisidir. Nitelikli işgücü; yeni teknolojik transferleri, yeni icatları, yeni buluşları da yanında getirmektedir.

4.Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerine Önem Verilmesi

Türkiye Ar-Ge Faaliyetlerine Ayrılan Ödenek ve Harcamaların GSYH İçindeki Payı (1996-2017)

Kaynak: DB

Yukarıdaki grafikteki Türkiye'nin AR-GE faaliyetlerine yapılan harcamaları ve ayrılan ödeneklerin GSYH içindeki payını yüzdesel olarak incelediğimizde; 2017 yılında %0.96 periyodun en yüksek AR-GE harcamalarına erişilmiştir. Bu harcamalar zaman içerisinde artış eğiliminde olsada, diğer ülkelerin AR-GE harcamaları ile kıyaslanıldığında yeterli değildir. Dünya Bankası'nın verilerine baktığımızda Türkiye'de GSYİH'de payı %0.96 olarak, oldukça düşük olan AR-GE harcamaları 2017 yılında dünya genelinde %2,2 iken dünyanın en gelişmiş ilk üç ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletlerinde %2,8, Japonya'da %3,2, Almanya'da %3,0'dır. Güney Kore'de ise bu oran %4,6'da seyrederek, Ar-Ge'ye verdikleri önem ve bu yenilikçi anlayışı ile örnek teşkil etmektedirler.

AR-GE faaliyetlerine yatırım yanında yeni buluşları da getirir, insanları bu buluşlara teşvik eder, teknolojik gelişmeyi hızlandırır, bilgi yayılımını artırır. Bütün bu faaliyetlerin sonucunda “bilgi” kavramı daha da önem kazanır. Devlet, AR-GE faaliyetlerine yapacağı yatırımın yanı sıra, bu faaliyetlerin sonucunda yapılan buluş ve geliştirme faaliyetlerinin fikri mülkiyet haklarını koruyarak insanlara güvence vermeli ve bu korumayla yeni faaliyetlere teşvik etmeli ve üreticiler bu konuda sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirilmelidir. Bu faaliyetlerle birlikte ülkenin, üretim ve tüketim sürecinde ihtiyaç duyduğu ithal mal miktarının da uzun vadede azalacağı gibi, katma değeri yüksek ileri teknoloji ürünler ihracatı artacaktır. Kısaca cari işlemler açığı azalmış olacaktır. Ancak AR-GE faaliyetlerinin eğitimden başlayan uzun soluklu bir ekonomik büyüme stratejisinin uygulamaya konması ile ilerleme sağlayabileceğini belirlemek gerekmektedir.

5.Verimliliğin Artırılması

Ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak ve sağlam temeller üzerine oturtabilmek için öncelikli noktalardan birisi verimliliktir. Özellikle de üretim sürecinde yararlanılan bütün faktörlerin verimliliğini barındıran toplam faktör verimliliği kavramının üzerinde durulmalıdır. Ülkeler toplam faktör verimliliğini artırıcı hamlelerde bulunmalıdırlar. “Uzun dönemde toplam faktör verimliliği üzerindeki etkileri itibariyle farklılık yaratan asıl unsurların ise ülkelerin bilgi, inovasyon ve teknolojik gelişmişlik seviyelerini temsilen kullanılan Ar-Ge yatırımları değişkenlerinde olduğu belirlenmiştir” (Aydın, Yalçınkaya; 2016:191) Bu unsurlar, devlet politikalarında araç olarak kullanılmalıdır. Toplam faktör verimliliğini Türkiye için önemli kılan unsurlardan biri, tasarruflara etki edecek olmasıdır. Ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olan fiziki sermayeye daha çok rol yükleyen Türkiye’nin, bu unsuru daha aktif kullanabilmesi için toplam faktör verimliliğinin üzerinde durması gerekmektedir. Çünkü; fiziki sermayenin temin edilmesinde tasarruflar önemli finansörlerden biridir.

Toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen Vergil ve Abasız (2008:184)'ın yaptığı çalışmada Türkiye'de üretim faktörlerinden biri olan beşeri sermayenin payının ekonomik büyüme üzerinde en az etkili olan unsur olduğu tespit edilmiştir, bu yüzden toplam faktör verimliliğini artırmak için eğitim ve mesleki gelişim üzerinde durulması gerekmektedir. Çalışmada ekonomik büyümenin itici gücü olan fiziki sermayenin yeni yatırımlarla desteklenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Bir ülkede üretim süreci boyunca kullanılan emek ve sermayenin toplam verimliliğini ülke bazında incelediğimizde; bir artık değer olan toplam faktör verimliliği bir yıl içerisinde GSYH'de bir yıl içerisinde meydana gelen değişimlerin üretimde kullanılan faktörlerin artış ve ya azalışları ile açıklanamayan kısmıdır. OECD 2018 yılı verilerine göre; %2 ile Kore toplam faktör verimliliği en yüksek olan ülkedir. Danimarka %1.9 ve İsviçre %1.8'lik bir artış ile Kore'yi takip etmektedir. Fransa'da %0.8, Hollanda'da %0.6, Amerika'da ise %0.6'dır. Toplam faktör verimliliğinin artış oranı Türkiye için ise; %1'li rakamlarda seyir etmesi gerekirken, son yıllarda hep %0 civarında seyretmiştir.

Üretim faktörlerinden de özellikle işgücü verimliliği üzerinde durulmalıdır. Çünkü; işgücü verimliliği arttıkça yanında yüksek teknolojlili ürün üretimi, bilgi kavramı ve bilgi yayılımı ile birlikte verimliliğin artması da gelir.

6.Üretilen Ürünün Niteliğine Önem Verilmesi

Üretilen ürün konusunda üzerinde durulması gereken şeyler; Türkiye'nin uluslararası pazarda rekabet edebilmesi ve öne çıkabilmesi için rekabet üstünlüğü olan ürünleri üretmeye ağırlık vermesi, ithal girdiye bağımlılığın azaltılabilmesi için ara malı ve yerli sanayi ürünlerini üretebilmesi ve katma değeri yüksek ürünler üretmesidir. Üretimde ihtiyaç duyulan enerjiyi en aza indirgeyebilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla

önem verilmelidir. Aynı zamanda, daha çok emek yoğun üretim yapılacak sektörler ağırlık verilmelidir. Bu hem Türkiye'nin işsizlik sorununa bir nebze de olsa çözüm olacak ve yeni istihdam alanları yaratacak hem de sermaye yoğun üretim biçimiyle gelen ithal girdi bağımlılığı da azalacaktır.

7.Yeni Girişimcilere Destek Verilmesi

Türkiye ekonomisinde, liberal politikalar uygulanmaktadır. Ancak ekonomideki düzensizlikler, sınıflar arasındaki gelir farkını iyice artırmaktadır. Bunun için, KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler)'lere daha çok destek verilmeli, yeni iş yatırımlarının önü açılmalıdır. Üretilen ürünlerde "Marka yaratma"ya önem verilmelidir. Çıktı sayısının artmasıyla piyasanın canlanması ve yeni girişimcilerle birlikte rekabet ortamının oluşması için önemli unsurlardan birisi budur. Aynı zamanda yeni istihdam alanları oluşturarak işsizlik sorununa da çare olunmaya başlanacaktır. Bu yüzden yeni girişimcilerin cesaretlendirilmesi ve sektörlerinde kalıcılığının artırılması için teşvik programları yapılmalı ve KOSGEB, TÜBİTAK gibi kurumların aktiviteleri artırılmalıdır. Üretilen ürünlerin ihracatı için devlet doğrudan ya da kurumları aracılığıyla ihracatı teşvik etmelidir.

8.Tasarruf Oranlarının Artırılması

Tasarruf oranlarının yatırım oranlarını karşılayamaması cari açığın önemli sebeplerinden biridir. Ekonomik büyümenin sağlanması için yapılacak olan yatırımların finanse edilmesi için tasarruflara ihtiyaç vardır. Ancak tasarrufların yeterli gelmediği durumlarda bu açık, dış kaynaklar ile borçlanarak finanse edilmektedir. Bu da cari açığın artmasına sebep olmaktadır. Ülkelerin gelir artışı ile birlikte bu artışın özel sektörde tüketim kanallarına değil de, tasarruf yapmak için kullanılması gerekmektedir. Bu etkileri ortadan kaldırıp, tasarrufları yatırımlara yöneltecek politikalar yapılmalıdır.

Tasarruf oranlarının yatırım oranlarını karşılayabilmesi için de kısa ve orta vadede yapılacak yatırımlara da bir sınırlama getirilmesi gerekmektedir. Yapılan yatırımların niteliği çok önemlidir. Yatırımlar, yeni üretim imkanları sağlayacak şekilde olmalıdır ve bu üretimin yüksek katma değerli ürün niteliğinde olması önemlidir. Ancak bu şekilde yapılan yatırımının ekonomik döngü üzerinde olumlu etkileri gözlemlenebilir. Faiz oranlarının düşürülmesi de tasarruf yapma konusunda itici bir etki yaratmaktadır ancak yüksek faiz

oranları da ülkeyi daha çok portföy yatırımlarına duyarlı bir hale getirmektedir. Faiz oranlarında yapılacak düzenlemeler her kesimi mutlu etmeyecektir. Ama kısa vadede bir anda dolaylı sermaye yatırımlarından vazgeçmemiz de mümkün değildir. Bu duyarlılığın azalması için yapılacak politikalar uzun vadeye yayılmalı ve bu süreçte asıl odaklanması gereken tasarrufların artırılması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için uygun altyapının sağlanmasıdır.

Sonuç olarak, ekonomik büyümeyi ihracat yoluyla sağlamayı hedefleyen Türkiye gibi ülkelerde cari işlemler hesabında açıklık görülmesi beklenmeyen bir durum değildir. İhraç edilecek ürünün üretiminde kullanılan hammadde, sermaye malı, enerji ve ara mallarının ithal edilmesi gerekmektedir. Ancak ihracat gelirleri sadece bu kalemlerde kullanılmamakta, tüketim malları ithalatı için de finanse edilmektedir. Bu yüzden ihracat gelirleri, ithalat için gerekli olan döviz karşılayamamaktadır. Cari açık ülkeler için kriz habercisi olabilir ama sürdürülebilir bir cari açık ekonomik büyümenin itici gücü olacaktır. Dış ticaret açıklarını kapatmaya yönelik politikalar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi, verimliliğin artırılmasına yönelik politikalar, Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi, tasarruf oranlarının artırılması, üretilen ürünün niteliğine ve eğitime önem verilmesi ve yeni girişimcilerin teşvik edilmesi ekonomik büyümeyi azaltmadan cari açığı azaltmak için çözüm önerileri olarak sunulmuştur.

2000’li yıllara kadar Arjantin ile aynı ekonomik sorunları yaşayan Türkiye’yi Arjantin’den geride bırakan unsurların başında, kendine özgü nitelikli, günü kurtarmak için değil de uzun vadeli ve yapısal politikalar uygulamamasıdır. Subaşat ve Yetkiner’in (2010:212) kitaplarında Türkiye-Arjantin ekonomileri karşılaştırmasında da verdiği gibi; “Türkiye IMF tarafından dayatılan deli gömleğini reddetmeli, kendi özgün koşullarına uygun yeni stratejiler benimsemelidir. Hem Arjantin deneyimi hem de gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çok sayıda araştırma göstermiştir ki, ülkelerin özgün yapılarını dikkate almayan, önceden hazırlanmış reçete biçimindeki politikalar (ister Ortodoks ister Heterodoks olsun) başarılı olamamaktadırlar. Gelişme süreci doğrusal olmayan ve karmaşık bir süreçtir ve gelişmekte olan ülkelere basit gelişme reçeteleri tavsiye edilemez.”, bu yüzden çalışmada da bahsedildiği gibi kalıcı ve yapısal çözümler üreten politikalar uygulanmaya başlanmalıdır.

1980’li yıllara kadar Türkiye’den ekonomik olarak geride olan Güney Kore’nin gelişmekte olan ülkeler arasında olmasına rağmen Türkiye gibi ekonomik büyümeyi

sağlarken cari açık sorunuyla karşılaşmamasının en önemli sebepleri; ihracata dayalı büyüme politikaları, tasarrufu artırma politikaları ve sanayileşme süreçlerini bilgi ve inovasyonla destekleyerek çok iyi bir şekilde yürütmeleridir. 1980 yılında Güney Kore'nin cari işlemler hesabı %10.5 açık verirken, Türkiye'de durum %-5'ti. 2018 yılında Güney Kore'de bu durum %4.5 iken Türkiye'de %-2.7'dir. Aradan geçen yirmi sekiz yılda Güney Kore ekonomisini Türkiye'den daha iyi temeller üzerinde oturtmayı başarılmıştır.

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2018 yılında yayınladığı "Küresel Rekabetçilik Raporu"na göre; sürdürülebilir maliye politikaları, yıllık enflasyon değişimi, ülkenin borçları ve bütçe açığı ya da fazlasına göre belirlenen makroekonomik istikrar bölümünde; Türkiye 116. Sırada iken; Malezya ve Güney Kore 100/100 puan alarak dünyada 1. Sıradadırlar. (Baştaş, 2019: 70) Malezya'da gelişmekte olan ülkeler sınıfında olmasına rağmen 1998 yılından itibaren cari işlemler hesabında hep fazla vermiştir. Ancak Malezya'yı bu duruma getiren en önemli sebeplerden biri; makroekonomik istikrardır. Aynı raporda Malezya'da teknoloji ve bilginin yayılma hızının Türkiye'ye göre daha iyi bir seviyede olduğu da belirtilmiştir.

Japonya gibi doğal kaynak yönünden fakir olan bir ülkeyi gelişmiş ülke konumuna getiren şey bilgiye ve inovasyona verdiği önemdir. Hollanda ekonomisini bu kadar güçlendiren ve dünyanın en büyük ihracatçılarından biri yapan olgu; kaynaklarını iyi yönlendirmesidir. Çin'in 1994 yılından beri cari işlemler hesabı pozitif seyretmektedir ve bunu sağlarken de ekonomik büyümesinde Türkiye'de olduğu gibi ciddi dalgalanmalar gözlemlenmemektedir. Türkiye'de 2014 yılı ve izleyen yıllarda Türkiye'de yaşanan kredi genişlemesi, Çin'de de yaşanmıştır. Türkiye'de bunun ana sebeplerinden biri tüketim mallarının ithalatı iken, Çin'de AR-GE çalışmalarının sonucudur. Çin; nüfusundan kaynaklı ucuz işgücü avantajının haricinde, düşük maliyetli ürün üretme, bu ürünlerin internet üzerinden satışını yapma gibi daha az maliyetli politikalarla ihracatında büyük atılımlar yapmıştır. Çin'den ithalat yapmayı diğer ülkelere cazip yapan sebeplerden birisi, düşük fiyatlardır. İhracat ettikleri ürünlerin fiyatlarını düşük tutup, kâr oranlarını azaltsalar da bu ihracat ettikleri ürün sayısını daha da artırmakta ve piyasaya daha hakim olmalarını sağlamaktadır.

ABD'nin ekonomisinin güçlü olmasının birçok sebebi olmakla birlikte Türkiye'nin örnek alması gereken özelliklerinden birisi güçlü finansal yapısıdır. Aynı zamanda dünyanın en büyük imalatçı ülkelerinden birisidir ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimine önem

verilmektedir. Almanya; otomobil üretimi, yüksek teknolojili ürünler üreten sektörler gibi birçok yerel sektörler verdiği önemle, bu sektörleri güçlendirip uluslararası piyasaya sunmaktadır. Dış ticaret konusunda dünya genelinde en güçlü ülkelerden birisi konumundadır. Bu ülkeler ve uyguladıkları politikalar gibi, Türkiye'nin model alıp, kendine uygun hale getirerek uygulayacağı bir çok örnek mevcuttur. Yukarıdaki önerilerle birlikte küresel ekonomilerden de alınacak örnekler Türkiye'yi çok daha farklı bir konuma getirecektir.

KAYNAKLAR

Aristovnik, Aleksander (2007). “Short- And Medium-Term Determinants Of Current Account Balances İn Middle East And North Africa Countries”, Michigan Üniversitesi William Davidson Enstitüsü, No: 862 s: 8-12

Arslan, İ., Uğur, A., Dineri, E., (2017). “OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980-2014” İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi No:2(3):56-68 s: 66-67.

Aydın, H., Yalçınkaya, A., (2016). “Ar-Ge Yatırımlarının Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerinde Panel Veri Analizi (1994-2014)” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü s: 191 DOI: 10.5505/pausbed.2017.90582

Bakkal, U., Oktayer, N., (2003). “Dış Borçlanma ve Ödemeler Dengesi İlişkisi” 18. Türkiye Maliye Sempozyumu, Kamu Borçlanması, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, No: 16 s: 227.

Baştaş, M., (2019). “Orta Gelir Tuzağı ve Seçilmiş Ülkeler Arasında Karşılaştırma: Bulgaristan, Malezya, Çin, Güney Kore ve Türkiye” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi SBE, Batman

Bayraktutan, Y., Demirtaş, I., (2011). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi No: (22)/ 2: 1-28 s: 12.

Bocutoğlu, E., (2012). “İktisat Teorisinde Emegın Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Kaynağı Olan Emegė Yolculuk” HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1 s: 129-149.

Brzozowski, Michal ve Prusty, Sadananda (2011). “Impact Of Gdp Volatility On Current Account Balances”, Warsaw Üniversitesi, Ekonomi Bilimleri Fakültesi No:02 s: 8-13

Coricelli, Fabrizio ve Wörgötter, Andreas (2012), “Structural Change And The Current Account: The Case Of Germany”, OECD, Ekonomi Departmanı No: 940, s: 18-23

Çakır, A., (2012). “Cari Açık-Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon s: 43.

Çelebi, E., (2001). “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-200)” Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 1 s: 56.

Çınar, S., (2015). “Doğal Kaynaklar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi s: 173 DOI: 10.14780/iibd.20480

Çiftçi, N., (2014). “Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi” Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi s:129-142 DOI: 10.18037/ausbd.12816

Debelle, G., Faraquee, H., (1996) “What Determines the Current Account? A Cross-Sectional and Panel Approach” IMF Working Paper No:96/58 s: 9.

Değer, K., (2006) “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt: 20 Sayı: 2 s: 80

Demirhan, E., (2005) “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt: 60 No: 4 s: 81

Dinler, Z., (2001). İktisada Giriş (7. Basım). Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları

Duman, Y., (2017) “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 4 s: 12-28.

Edwards, S., (2001). “Does The Current Account Matter?” National Bureau of Economic Research NBER Working Paper, No: 8275 s: 3.

Erbaykal, E., (2007). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi” ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2007, ss. 81–88. S:87

Erdoğan, S., (1997). “ 1980 Sonrası Türkiye Milli Gelirindeki Değişmeler” Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi No: 1 s: 267

Freund, C. & F. Warnock, (2005), “Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall , in R. Clarida (Ed): G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment” The University of Chicago Press, s: 133-167.

Gujarati, D., Porter, D., (2012) Temel Ekonometri (5. Basımdan Çeviri). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güvel, E., (2017). Makro Ekonomi; İstihdam-Para-Faiz (3. Basım). İstanbul: Seçkin Yayınları.

Güvel, E., (2017). Makro Ekonomi; Karşılaştırmalı Kuramlar ve Ekonomi Politikaları (2. Basım). İstanbul: Seçkin Yayınları

Hassan, A.F.M. Kamrul (2006). “Determinants Of Current Account Deficit İn Developing Countries: The Case Of Bangladesh”, Studies İn Business And Economics, No: 12(1) s: 6-24.

Herrmann, Sabine ve Jochem, Axel (2005). “Determinants Of Current Account Developments İn The Central And East European Member States Consequences For The Enlargement Of The Euro Area”, Deutsche Bundesbank, Series 1, No: 32/2005 s: 12-23

Işık, N., Alagöz, M., (2005). “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, ss. 63-75., s:65

Jaumotte, Florence ve Sodsriwiboon, Piyaporn (2010), “Current Account Imbalances İn The Southern Euro Area”, International Monetary Fund, Imf Working Papers 10/139 s: 7-21

Kandil, Magda E. ve Greene, Joshua E. (2002), “The Impact Of Cyclical Factors On The U.S. Balance Of Payments,” International Monetary Fund, Imf Working Papers 02/4 s: 13-40

Karacan, A., (2007). “Çevre Ekonomisi ve Politikası” İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 6 s: 59.

Kartal, O., (2019). “Ekonomik Büyüme-Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği”, Hatay, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, A., Güçlü, M., (2005) “Döviz Kuru Rejimleri, Krizler ve Arayışlar” Ekonomik Yaklaşım, cilt.16, no.55, s: 8.

Kemeç, E., Kösekahyaoglu, A., (2015). “J Eğrisi Analizi Ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık s: 8.

Kennedy, P., (2006). Ekonometri Klavuzu (5. Basımdan Çeviri). Ankara: Gazi Kitapevi

Kılıçbay, A., (1980). Ekonometrinin Temelleri, İstanbul: Has Kurtulmuş Matbaası s: 60-66-152.

Kopuz, B., (2010). “Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Malik, Shahnawaz, Choudhry, Imran Sharif, Sheikh Muhammad Ramazan ve Farooqi Fareed Shareef, (2010). “Tourism, Economic Growth And Current Account Deficit İn Pakistan: Evidence From Co-İntegration And Causal Analysis”, European Journal Of Economics, Finance And Administrative Sciences, s: 22–31.

Muratoğlu, Y., (2011). “Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki Asimetrik İlişki ve Türkiye’de Okun Yasasının Sınanması” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit niversitesi, orum.

ru, E., (2017). “İkiz Açık Hipotezinin Türkiye İçin Testi: Stock-Watson Yöntemi İle Uzun Dönemli Analiz (1950-2015)” , Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Cilt: 8, Sayı: 19, Yıl: 2017 s: 262-277

zmetin, H., (2012). “Devlet-Sermaye İlişkileri Bağlamında 5 Nisan 1994 İstikrar Programının Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Seyidoğlu, H., (2015). Uluslararası İktisat (20. Basım). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Subaşat, T., Yetkiner, H., (2010). Küresel Kriz erevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı. Efil Yayınevi, Ankara.

şahin, B., (2011). “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu” Ekonomi Bilimleri Dergisi Cilt: 3 No: 2 s: 49

şahinöz, A., (2014). “Küresel Krizden Türkiye’nin Krizine” Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara. Yayın No: 8.

şimşek, M., Kadılar, C., (2010). “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi” Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 2010 s: 118

şit, M., Alancıoğlu, E., (2016). “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: VAR Analizi” Harran niversitesi s:5-23

Telatar, O., Terzi, H., (2009). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2 s: 133.

Tiryaki, T., (2002). “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, TCMB-Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 8 s: 5-6.

Tokgöz, E., (2011), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara.

Turna, Y., (2017). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Fiziki Sermaye, Beşeri Sermaye ve Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Nardl Yaklaşımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Uğurlu, E., (2008). “Granger Nedensellik Sınaması”, İstanbul Aydın Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü, s: 1

Ünsal, E., (2001). Makro İktisat (4. Basım). Ankara: İmaj Yayınları.

Ünsal, E., (2009). Makro İktisat (8. Basım). Ankara: İmaj Yayınları.

Vergil, H., Abasız, T., (2008) “Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Dergi Sayısı: 16 s: 184

Yardımcı, P., (2006). “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri” Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi Sayı: 10 Yıl: 9 s: 100

Yanar, R., Kerimoğlu G., (2011). “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi” Ekonomi Bilimleri Dergisi Cilt: 3 No: 2 s: 199.

Yıldırım, K., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz, R., Açıkalin, S., (2010) İktisada Giriş (3. Basım) Bursa: Ekin Basım, Yayın, Dağıtım.

Yılmaz, N., (2009). “Cari Açığın Finansmanında Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi”Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yılmaz, Ö., Akıncı, M., (2011). “İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 15 (2) s: 363-377.

Yurdakul, F., Uçar, B., (2015). “The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey” Elsevier-Procedia Economics and Finance No: 26 s: 107.

Yükseler, Z., (1998). “Makroekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi” Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü s: 7.

<https://data.tuik.gov.tr/tr/> Erişim Tarihi: 07.05.2019

<https://stats.oecd.org/> Erişim Tarihi: 17.04.2019

<https://evds2.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 18.09.2020

<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 22.10.2020